Юридичні науки

НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП

МАУП

Юридичні науки
НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП

МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ
УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

МАУП

НАУКОВІ ПРАЦІ МІЖРЕГІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

SCIENTIFIC WORKS OF INTERREGIONAL ACADEMY OF PERSONNEL MANAGEMENT

LEGAL SCIENCES

Випуск 1 (61), 2022

Видавничий дім
“Гельветика”
2022

УДК 34

Редакційна колегія

Кислий А. М., доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, директор Навчально-наукового інституту права імені Князя Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом **(головний редактор)**

Берзін П. С., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінального права та кримінології Інституту права, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Богатирьов І. Г., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності Навчально-наукового інституту права імені Князя Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Вакулік О. О., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри криміналістики та судової медицини, Національна академія внутрішніх справ

Головко Л. О., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства, Національний університет біоресурсів і природокористування України

Доценко О. С., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри публічного управління та адміністрування, Національна академія внутрішніх справ

Заросило В. О., доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності Навчально-наукового інституту права імені Князя Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Калиновський Б. В., доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри конституційного права та прав людини, Національна академія внутрішніх справ

Кисленко Д. П., кандидат юридичних наук, д.пед.н., доцент, професор кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності Навчально-наукового інституту права імені Князя Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Козаченко О. І., доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності Навчально-наукового інституту права імені Князя Володимира Великого, Міжрегіональна академія управління персоналом

Козін С. М., доктор юридичних наук, старший викладач кафедри теорії та історії держави і права, Національний університет біоресурсів і природокористування України

Колб О. Г., доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, професор кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Ладиченко В. В., доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства, Національний університет біоресурсів і природокористування України

Лисенко С. О., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності Навчально-наукового інституту права імені Князя Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Макеєва О. М., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права, Національний авіаційний університет

Мердова О. М., кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри адміністративно-правових дисциплін факультету № 2, Донецький державний університет внутрішніх справ

Муравйов К. В., доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри адміністративного, фінансового та банківського права Навчально-наукового інституту права імені Князя Володимира Великого, Міжрегіональна академія управління персоналом

Піддубний О. Ю., доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного та господарського права, Національний університет біоресурсів і природокористування України

Стрелюк Я. В., доктор юридичних наук, прокурор, Офіс Генерального прокурора України

Чуєнко В. І., кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін та міжнародного права Навчально-наукового інституту права імені Князя Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Шульга Є. В., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства, Національний університет біоресурсів і природокористування України

Яра О. С., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного та фінансового права, декан юридичного факультету, Національний університет біоресурсів і природокористування України

Łukasz Moniuszko, Doktor habilitowany, Profesor, Wyższa Szkoła Gospodarki w Bydgoszczy (Bydgoszcz, Rzeczpospolita Polska)

Затверджено Вченою радою
Міжрегіональної Академії управління персоналом 25.05.2022 (протокол № 4)

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 24777-14717Р,
видане Міністерством юстиції України 21.04.2021 р.

Видання індексується Google Scholar

DOI: 10.32689/2522-4603

Наукові праці МАУП. Юридичні науки. 2022. Вип. 1 (61). Київ : Міжрегіональна Академія управління персоналом, 2022. 82 с.

Публікуються статті науковців, які досліджують актуальні проблеми розвитку права. Для науковців, викладачів, студентів та всіх, кого цікавить розвиток юридичної науки в Україні.

ISSN 2786-5134 (Print)
ISSN 2786-5142 (Online)

© Оформлення «Видавничий дім «Гельветика», 2022

ЗМІСТ

Василь БІЛОУС, Катерина ЛАТИШ
СУДОВІ ЕКСПЕРТИЗИ РАДІОЕЛЕКТРОННИХ ЗАСОБІВ
ЯК ФОРМА ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ
ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КОРУПЦІЙНИХ
КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ..... **5**

Андрій ВАСКІВСЬКИЙ
ОСОБА ЗЛОЧИНЦЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ
КРАДІЖОК ВАНТАЖІВ НА ЗАЛІЗНИЧНОМУ ТРАНСПОРТІ В УКРАЇНІ..... **12**

Сергій ГРИЦАЙ
ПОРЯДОК РЕАЛІЗАЦІЇ ВІРТУАЛЬНИХ АКТИВІВ В УКРАЇНІ..... **18**

Петро ГУЙВАН
ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЩОДО СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ СТРОКУ
ТА ЮРИДИЧНОГО ФАКТУ..... **24**

Андрій ІВАНОВ, Юлія БІНЬКОВСЬКА
ПРЕЗУМПЦІЯ ПРАВА СПІЛЬНОЇ СУМІСНОЇ ВЛАСНОСТІ ПОДРУЖЖЯ..... **31**

Людмила КУПІНА
ВПЛИВ ПРАВОСВІДОМОСТІ НА ФОРМУВАННЯ
СОЦІАЛЬНИХ ГАРАНТІЙ ПРИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ПРАЦЮ..... **37**

Юлія ЛЕГЕЗА
ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА РЕЙДЕРСТВО..... **42**

Світлана ЛІНЕНКО
ВЗАЄМОДІЯ ЯК СПОСІБ РЕАЛІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ СЛІДЧИХ
ТА ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ ЩОДО ВСТАНОВЛЕННЯ
МІСЦЕПЕРЕБУВАННЯ ОСІБ, ЯКІ ПЕРЕХОВУЮТЬСЯ
ВІД ОРГАНІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ..... **50**

Марія ЛІСНЯК (ОВСЯКОВА)
ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ
ПОМІЧНИКА СУДДІ..... **62**

Олеся МАРЧЕНКО
ПОВНОВАЖЕННЯ СУБ'ЄКТІВ ВЛАДНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ
ЩОДО ПРИМИРЕННЯ СТОРІН У АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ:
ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
ТА ДЕЯКІ ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ..... **68**

Любов СОРОКІНА
ІСТОРИЧНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ
ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ..... **74**

CONTENTS

Vasil BILOUS, Kateryna LATYSH
FORENSIC EXAMINATION OF RADIO ELECTRONIC DEVICES
AS A FORM OF USING SPECIAL KNOWLEDGE DURING INVESTIGATION
OF CORRUPTION CRIMINAL OFFENSES..... **5**

Andrii VASKIVSKY
THE IDENTITY OF THE CRIMINAL AS AN ELEMENT OF THE FORENSIC
CHARACTERISTICS OF CARGO THEFT ON RAILWAY TRANSPORT IN UKRAINE..... **12**

Serhii HRYTSAI
THE ORDER OF REALIZATION OF VIRTUAL ASSETS IN UKRAINE..... **18**

Petro GUYVAN
PROBLEMATIC ISSUES REGARDING THE RELATIONSHIP
BETWEEN THE CONCEPTS OF TERM AND LEGAL FACT..... **24**

Andriy IVANOV, Julia BINKOVSKA
PRESUMPTION OF RIGHT
OF THE JOINT PROPERTY OF THE SPOUSES..... **31**

Liudmyla KUPINA
THE INFLUENCE OF LEGAL AWARENESS ON THE FORMATION
OF SOCIAL GUARANTEES IN THE REALIZATION OF THE RIGHT TO LABOR..... **37**

Yuliia LEGEZA
FEATURES OF CRIMINAL RESPONSIBILITY
FOR RAIDING IN UKRAINE..... **42**

Svitlana LINENKO
INTERACTION AS A WAY OF IMPLEMENTING THE ACTIVITIES
OF INVESTIGATIVE AND OPERATIONAL DEPARTMENTS
IN ORDER TO ESTABLISH THE RESIDENCE OF PERSONS WHO WERE PRESENT..... **50**

Mariia LISNIAK (OVSIAKOVA)
ON THE DETERMINATION OF THE ADMINISTRATIVE
AND LEGAL STATUS OF ASSISTANT JUDGE..... **62**

Olesia MARCHENKO
POWERS OF SUBJECTS OF POWER OF CONCILIATION REGARDING
RECONCILIATION OF THE PARTIES IN ADMINISTRATIVE JUDICIARY:
DOMESTIC AND FOREIGN EXPERIENCE..... **68**

Lyubov SOROKINA
HISTORICAL AND LEGAL FOUNDATIONS OF PENSION PROVISION IN UKRAINE..... **74**

УДК 343.98
DOI https://doi.org/10.32689/2522-4603.2022.1.1

Василь БІЛОУС
кандидат юридичних наук, доцент кафедри криміналістики, доцент, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, вул. Пушкінська, 77, Харків, Україна, 61002, v.v.bilous@nlu.edu.ua
ORCID: 0000-0003-3535-7838

Катерина ЛАТИШ
кандидат юридичних наук, асистент кафедри криміналістики, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, вул. Пушкінська, 77, Харків, Україна, 61002, latysh78@gmail.com
ORCID: 0000-0002-9110-116X

Vasil BILOUS
PhD in Law, Associate Professor at the Department of Criminalistics, Associate Professor, Yaroslav Mudryi National Law University,77 Pushkinska street, Kharkiv, Ukraine, 61002, v.v.bilous@nlu.edu.ua
ORCID: 0000-0003-3535-7838

Kateryna LATYSH
PhD in Law, Assistant at the Department of Criminalistics, Yaroslav Mudryi National Law University, 77 Pushkinska street, Kharkiv, Ukraine, 61002, latysh78@gmail.com
ORCID: 0000-0002-9110-116X

СУДОВІ ЕКСПЕРТИЗИ РАДІОЕЛЕКТРОННИХ ЗАСОБІВ ЯК ФОРМА ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КОРУПЦІЙНИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

FORENSIC EXAMINATION OF RADIO ELECTRONIC DEVICES AS A FORM OF USING SPECIAL KNOWLEDGE DURING INVESTIGATION OF CORRUPTION CRIMINAL OFFENSES

Під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень найбільш поширеними є проблеми роботи з електронними носіями, на яких можуть міститися сліди таких правопорушень. Крім того, цифрові дані, які можуть мати значення для кримінального провадження, містяться на серверах, що знаходяться закордоном, та побудовані за хмарними технологіями на віддалених хостингах або перебувають у розпорядженні телекомунікаційних компаній.

Метою *даної статті є дослідження проблемних питань вилучення та направлення на експертизу електронних носіїв інформації, на яких можуть міститися електронні сліди вчинення корупційних кримінальних правопорушень, а також дослідження можливостей судових експертиз у сфері інформаційних технологій як форми використання спеціальних знань.*

Методологічну основу *даної статті склали методи аналізу та синтезу, а також результати опитування слідчих та судових експертів з проблемних питань призначення судових експертиз у сфері інформаційних технологій.*

Наукова новизна *цієї статті полягає у генеруванні нового наукового знання і прикладних рекомендацій при збереженні вагомих класичних доктрин щодо технологічного підходу до дослідження цифрових (електронних) доказів, особливостей їхнього вилучення з урахуванням принципів збереження їхньої цілісності та незмінюваності електронних слідів, які на них містяться, через призму призначення судових експертиз у сфері інформаційних технологій.*

Висновки*. Висвітлено форми використання спеціальних знань при розслідуванні корупційних кримінальних правопорушень, особливості збору електронних доказів та запропоновано перелік типових питань, які можуть ставитися на вирішення експертові при проведенні судових експертиз у сфері інформаційних технологій.*

Ключові слова: *цифрові (електронні) докази, електронні сліди, інформаційні технології, корупційні кримінальні правопорушення, судова експертиза, участь спеціаліста у слідчій (розшуковій) дії, спеціальні знання.*

During the investigation of corruption offenses, the most common are problems with electronic devices, which may contain electronic traces of such offenses. In addition, digital data that may be relevant as a evidence to criminal proceedings is stored on servers located abroad and built on cloud technologies on remote hosting or available to telecommunications companies.

© Білоус В., Латиш К., 2022

The aim *of this article is to study the problematic issues of seizure and referral of electronic devices, which may contain electronic traces of corruption offenses, as well as the possibility of forensic examinations in the field of information technology as a form of special knowledge.*

The methodological basis *of this article were methods of analysis and synthesis, as well as the results of a survey of investigative and forensic experts on problematic issues of appointment of forensic examinations in the field of information technology.*

The scientific novelty *of this article is to generate new scientific knowledge and applied recommendations while preserving important classical doctrines on the technological approach to the study of digital (electronic) evidence, the peculiarities of their removal, taking into account the principles of preserving their integrity and immutability of electronic traces. appointment of forensic examinations in the field of information technology.*

Conclusions. *The forms of using special knowledge in the investigation of corruption offenses, the peculiarities of collecting electronic evidence and a list of typical issues that can be addressed to the expert in conducting forensic examinations in the field of information technology are proposed in this article.*

Key words: *digital (electronic) evidence, electronic evidence, information technology, corruption criminal offences, forensic examination, the participation of a specialist in the investigation (search) activity, special knowledge.*

Актуальність проблеми. В умовах стрімкого розвитку інформаційних та інформаційно-телекомунікаційних технологій, масового поширення комп'ютерної техніки і різноманітного радіообладнання (радіоелектронних засобів), як то смартфони, планшетні комп'ютери, мобільні телефони тощо, зазнають трансформації усі без виключень процеси і явища. Не залишається осторонь науково-технічного прогресу і злочинність. Особливо корупційна, де невід'ємними характеристиками особи злочинця є високий інтелектуальний рівень, організаторські здібності, доступ до різноманітних ресурсів, професійний та життєвий досвід тощо.

Зазначене забезпечує систематичне здійснення складної злочинної діяльності, коли безпосередньому вчиненню злочину передують ретельне планування й організація, а по його вчиненні чи паралельно з ним – приховування слідів і предметів злочинного посягання одноосібно або із залученням значної кількості співучасників. Сучасні ж інформаційно-телекомунікаційні засоби, системи і технології надають можливість підтримувати злочинну комунікацію між останніми та вчиняти кримінальні правопорушення дистанційно. Не тільки у реальному, але й у віртуальному, кіберпросторі. Навіть предметом неправомірної вигоди все частіше постають криптовалюти, обіг яких відбувається у дискретній формі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Широке коло проблемних питань використання спеціальних знань, їх види та форми у кримінальному судочинстві з давна досліджувалися у наукових працях таких вчених, як: Л. Ю. Ароцкер, В. П. Бахін, А. І. Вінберг, Г. Л. Грановський, В. Г. Гончаренко, В. А. Журавель, Н. І. Клименко, В. Я. Колдін, О. Н. Колесниченко, В. П. Колмаков, В. О. Коновалова, В. С. Кузьмічов, В. О. Образцов, М. В. Салтевський, М. Я. Сегай, М. О. Селіванов, В. Ю. Шепітько, О. М. Шрамко та ін. Однак сучасний технологічний устрій спонукає до розвитку міждисциплінарних зв'язків криміналістики з широким спектром технічних наук і генерування нового наукового знання і прикладних рекомендацій при збереженні вагомих класичних доктрин. Зазначене зумовлює перегляд усталених підходів до методики розслідування злочинів корупційної спрямованості й тактики провадження окремих слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, напрямів і форм застосування спеціальних знань.

Метою цієї статті є дослідження проблемних питань вилучення та направлення на експертизу електронних носіїв інформації, на яких можуть міститися електронні сліди вчинення корупційних кримінальних правопорушень, а також дослідження можливостей судових експертиз у сфері інформаційних технологій як форми використання спеціальних знань.

Виклад основного матеріалу дослідження. Необхідною умовою успішного розслідування корупційних кримінальних правопорушень є використання суб'єктами розслідування спеціальних знань у сфері комп'ютерних технологій. До структури таких спеціальних знань, які застосовують спеціалісти та експерти у сфері комп'ютерних технологій, відносять базові знання: з інформатики, комп'ютерної, програмної та системної інженерії, автоматизації та комп'ютерно-інтегрованих технологій, безпеки інформаційних і телекомунікаційних систем, систем технічного захисту інформації, управління інформаційною безпекою тощо [6, С. 14], а також спеціальні знання в галузі електротехніки, електроніки, радіотехніки та зв'язку. Без застосування криміналістичних та судово-експертних знань розслідування в межах кримінального процесу стає мертвим та бездоказовим. Але із глобалізацією світових процесів, розвитком технологій, швидкості передачі інформації,

нагальною проблемою стало утворення злочинності поза межею однієї держави та вихід її на міжнародний рівень, що стало викликом у протидії такій злочинності та необхідності спрямування криміналістичних та судово-експертних знань на допомогу правозастосовній діяльності [13, с. 179].

На думку О. М. Шрамка, спеціальні знання у галузі комп'ютерних технологій, що використовуються під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень, – це поєднання сукупності знань про способи та методи розслідування із знаннями застосування програмно-технічних засобів, з метою більш ефективного забезпечення збирання, дослідження, оцінки та використання доказової інформації у кримінальних провадженнях зазначеної категорії [11, с. 74].

У кримінальному провадженні збирання доказів в електронній формі є достатньо складним процесом, що зумовлено складністю об'єктів та тим, що кожна дія на цифровому пристрої залишає певні сліди, у тому числі огляд та копіювання, адже більшість програм автоматично формують звіти та мають реєстр виконаних дій (логи). У зв'язку з цим рекомендується залучати відповідного спеціаліста (фахівця), який є достатньо підготовленим у цій сфері, оскільки навіть незначна некваліфікована дія з доказами в електронній формі може спричинити незворотну втрату цінної інформації [1, с. 12] та зміни файлових систем комп'ютера, що може призвести до сумнівів в автентичності змісту. На цьому ж наголошує Шепітько В. Ю., який вказує, що складність сучасних комп'ютерних інформаційних систем, технологій обробки цифрових даних потребує застосування засобів і технологій правоохоронного призначення, які повинні забезпечити: унеможливлення запису будь-яких даних або здійснення інших змін на носієві, що підлягає дослідженню на наявність слідів злочинної діяльності; максимальну універсальність підключення різних типів апаратних комп'ютерних засобів периферійного устаткування; функціональну підтримку програмними засобами огляду комп'ютерних даних, визначення чи перевірки контрольних файлів, копіювання даних на фізичному рівні їх представлення і запису на іншому носієві [12, с. 22].

М. І. Хавронюк також вказує на значну складність вилучення комп'ютерної техніки та електронних носіїв інформації у зв'язку з чим зазначає, що слід вживати заходів відносно збереження виявлених джерел доказів. Він рекомендує детально фіксувати не лише факт вилучення конкретного об'єкта, а й детально описувати, фотографувати його місцезнаходження у взаємозв'язку з іншими виявленими на місці предметами. Хоча для проведення цих дій рекомендується залучення відповідного фахівця, але й сам слідчий має володіти мінімумом знань для розуміння роботи комп'ютера та збереження електронної інформації [3, с. 37].

Зауважимо, що комп'ютерні засоби і програмне забезпечення розвиваються настільки стрімко, що своєчасне та повне виявлення і надійне збереження електронних доказів не можуть базуватися на мінімальній обізнаності представника гуманітарної професії. Тому є надзвичайно важливим залучення спеціаліста, яким у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками і може надавати консультації, пояснення, довідки та висновки під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок. Спеціаліст має право користуватися технічними засобами, приладами та спеціальним обладнанням і може бути залучений для надання безпосередньої технічної допомоги (включно, але не вичерпно фотографування, складення схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення експертизи тощо) сторонами кримінального провадження під час досудового розслідування і судом під час судового розгляду, а також для надання висновків у передбачених випадках (ч. 1 і 2, п. 2 ч. 4 ст. 71 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України) [5].

Фахове виявлення та вилучення електронних доказів створює надійні підвалини для результативного залучення у подальшому експерта, яким у кримінальному провадженні є особа, що володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань (ч. 1 ст. 69 КПК України) [5].

При розслідуванні корупційних кримінальних правопорушень найчастіше призначають криміналістичні експертизи, експертизи матеріалів, речовин і виробів, комп'ютерно-технічні, фоноскопічні, відео-фоноскопічні, різноманітні товарознавчі, будівельно-технічні та оцінно-будівельні експертизи, експертизи вартості нерухомого майна та майнових прав на це майно, оцінно-земельні,

судово-бухгалтерські, біологічні та інші експертизи. До криміналістичних експертиз, які найчастіше призначаються, можна віднести: судову техніко-криміналістичну експертизу документів та судово-почеркознавчу експертизу, об'єктами яких є різноманітні документи, оформлені у зв'язку з виконанням тих чи інших службових дій, а також рукописні тексти та підписи, виконані службовими особами [7, с. 141].

Встановлення з'єднань між мобільними терміналами зв'язку (смартфонами, мобільними телефонами), якими користуються особи, а також місцезнаходження цих терміналів у період часу готування та вчинення цього кримінального правопорушення можна забезпечити шляхом тимчасового доступу до документів оператора телекомунікацій. Співставлення інформації щодо останнього може забезпечити одержання даних про зустрічі між такими особами [3, с. 37]. Крім того, важливим завданням є встановлення даних геопозиції та координат базових станцій для визначення місцезнаходження особи в певний час та використання цих даних в якості підтвердження доказів у кримінальному провадженні.

Дослідження вищевказаної цифрової інформації відбувається під час проведення судових експертиз, до числа яких належить комп'ютерно-технічна експертиза (далі – КТЕ), достатньо новий і перспективний рід судових експертиз, а також експертиза телекомунікаційних систем і засобів (дослідження цифрових та аналогових приладів) [12, с. 22]. Як було зазначено вище, ці експертизи є одними з ключових у кримінальному провадженні. За допомогою таких експертиз, зокрема, можна встановити наявність чи відсутність факту спілкування між сторонами кримінального процесу, зміст криміналістично значущої інформації, яка міститься на цифрових носіях, серед яких, зокрема: перелік номерів журналу дзвінків, надісланих, одержаних та збережених повідомлень (SMS, MMS, електронна пошта), зміст телефонної книги, нотаток, звукових, графічних, відео та інших файлів, у тому числі й видалених у період часу, коли був вчинений злочин, що розслідується) [3, с. 400]. Так, основними завданнями експертизи комп'ютерної техніки і програмних продуктів, за спеціальністю 10.9 «Дослідження комп'ютерної техніки та програмних продуктів», є: пошук та аналіз інформації на цифрових носіях (персональних комп'ютерах, серверах, мобільних пристроях тощо); відновлення видалених даних, пошук прихованої інформації; встановлення обставин, пов'язаних з використанням комп'ютерно-технічних засобів, інформації та програмного забезпечення; встановлення Інтернет-активності користувача, кола спілкування, історії використання засобів зв'язку; дослідження технічного стану, характеристик, конструктивних особливостей комп'ютерної техніки та мобільних засобів [11, с. 203].

Експертиза телекомунікаційних систем і засобів за спеціальністю 10.17 «Дослідження телекомунікаційних систем (обладнання) та засобів» належить до інженерно-технічних судових експертиз. Це дослідження телекомунікаційних систем, засобів, мереж, їх складових, цифрових та аналогових приладів з метою встановлення технічних параметрів та стану об'єкта, визначення функціонального призначення, а також інформації, що ними передається, приймається та обробляється. Так, об'єктами цієї експертизи часто є: Інтернет, IP вузли, веб-сторінки, приймачі радіосигналів, вузли комутації; первинні мережі зв'язку, наземні станції супутникового зв'язку, обставини (адресації в мережі Інтернет; передачі радіосигналів; використання доменних імен у мережі Інтернет тощо) [9, с. 30]. Основними завданнями експертизи телекомунікаційних систем та засобів є: визначення характеристик та параметрів телекомунікаційних систем та засобів; встановлення фактів та способів передачі (отримання) інформації в телекомунікаційних системах; встановлення фактів та способів доступу до систем, ресурсів та інформації у сфері телекомунікацій; визначення якості надання телекомунікаційних послуг на рівні їх споживання; встановлення конфігурації та робочого стану телекомунікаційних систем та засобів; встановлення типу, марки, моделі та інших класифікаційних категорій телекомунікаційних систем та засобів; дослідження алгоритмів обробки інформації та її захисту у сфері телекомунікацій [2].

Вищезазначені дослідження відбуваються за Методикою комплексних досліджень комп'ютерних та телекомунікаційних систем у справах, пов'язаних з виявленням фактів спотворення процесу обробки інформації та порушення правил маршрутизації в мережах електрозв'язку з використанням технології VoIP, яка була розроблена у 2013 р. Київським НДІСЕ Міністерства юстиції України та зареєстрована у 2016 р. [8]. З огляду на це, не є об'єктивним твердження окремих науковців про відсутність затверджених Міністерством юстиції відповідних методик дослідження телекомунікаційної експертизи [4, с. 193]. Хоча слід погодитися з тим, що рівень науково-методичного забезпечення підґрунтя для

проведення даного виду експертиз залишається не достатнім. Так, якщо Реєстр методик судових експертиз передбачає 14 методик проведення комп'ютерно-технічної експертизи, то стосовно дослідження телекомунікаційних систем та засобів розроблено лише одну. Це знову ж таки свідчить про її новизну та недостатню дослідженість [10]. Особливостями існуючих методик експертного дослідження комп'ютерної техніки, програмних продуктів і телекомунікаційних мереж є те, що вони вимагають постійного оновлення та удосконалення у зв'язку з постійною зміною форматів представлення даних, операційних та файлових систем, протоколів передачі даних, технічних засобів передачі інформації. Цілком зрозуміло, що розробка й удосконалення таких методик можлива лише з використанням сучасного обладнання, програмного забезпечення та спеціальних знань фахівців у галузі телекомунікаційних систем і IT-технологій [4, с. 193].

Об'єктами експертизи комп'ютерної техніки і програмних продуктів при розслідуванні корупційних кримінальних правопорушень є вилучені під час процесуальних дій: комп'ютерна техніка (персональні комп'ютери (настільні, портативні), мережеві апаратні засоби (сервери, робочі станції, активне обладнання); носії інформації (дискети, жорсткі диски, CD-диски, флеш-карти тощо); периферійні пристрої (принтери, сканери, звукові карти); програмні продукти; портативні системи (смартфони, планшети, мобільні телефони тощо); вбудовані системи на основі мікропроцесорних контролерів (відео-реєстратори, цифрові камери, бортові комп'ютери); комплектуючі зазначених компонентів (апаратні блоки, плати розширення, мікросхеми тощо); пристрої, що не є комп'ютерами в класичному розумінні (електронні касові апарати, гральні автомати, карт-рідери тощо) [11, с. 203].

Часто виникають питання, пов'язані із наданням експертам дозволу на внесення змін, у мобільний телефон та наявну у ньому інформацію, які можуть призвести до зміни статусу об'єкту. Оскільки будь-які дії на технічному носієві призведуть до зміни його пам'яті та втрати статусу цілісності: навіть, якщо пристрій буде увімкнено та одразу вимкнено. Як вже зазначалося вище, із сформованих автоматично окремими програмами звітів та реєстрів виконаних дій, роздруківок логів та протоколу діяльності можна буде отримати інформацію про такі дії, що у подальшому може бути використано для заперечення цих доказів. Тому має бути вирішено питання надання експерту дозволу на повне або часткове знищення об'єкту експертизи (смартфону, іншого технічного носія) або зміну його властивостей та, у випадку, якщо наданий на експертизу смартфон виявиться заблокованим, надання в розпорядження експерта паролю (захисного коду до нього (у разі якщо слідство володіє зазначеною інформацією) для проведення комп'ютерно-технічної експертизи.

З огляду на викладене, на вирішення комп'ютерно-технічної експертизи смартфонів (мобільних телефонів) доцільно ставити такий перелік питань:

1. Який заводський номер (IMEI) смартфону (мобільного телефону) з наявними картками мобільного зв'язку оператора?
2. Чи наявний у смартфоні (мобільному телефоні), наданому на експертизу, журнал дзвінків, текстові SMS-повідомлення та телефона книга? У разі наявності зробити з них копію або вказати назви абонентів та їх абонентські номери.
3. Чи наявні у наданому на експертизу смартфоні (мобільному телефоні) повідомлення, передані через програми-месенджери? У разі наявності зробити з них копію.
4. Чи наявні у наданому на експертизу смартфоні (мобільному телефоні) у наявному та видаленому стані текстові, графічні, аудіо-, відео- файли? У разі наявності зробити з них копію.
5. Чи містяться в пам'яті наданого на дослідження смартфону (мобільного телефону) вебісторії, повідомлення в мережі Інтернет, а також файли користувача? При наявності зазначеної інформації виготовити з них копію.
6. Чи містяться на наданому на дослідженні смартфоні (мобільному телефоні) електронна переписка за допомогою програмних додатків та інтернет-месенджерів «Viber», «Messenger», «Telegram»», «WhatsApp», «Signal», «Line», у тому числі видалена, за номером смартфону (мобільного телефону)? Якщо так, то виготовити з них копію. Також рекомендується вказати назву іншого додатку або номер телефону конкретного абонента, з яким відбувалася переписка.
7. Чи містяться на наданому на дослідження смартфоні (мобільному телефоні) в інстальованих веб-браузерах історія відвідування мережі Інтернет, збережені логіни та паролі? На які веб-сайти мережі Інтернет та коли здійснювалися вихід з наданого на дослідження смартфону (мобільного телефону)?
8. Чи містяться на телефоні облікові дані (логіни та паролі) користувача для доступу до Інтернет ресурсів?

9. Яка інформація (файли з зображеннями, аудіо та відео файли) міститься на змінній карті пам'яті, розташованій у наданому на дослідження смартфоні (мобільному телефоні)?

10. Чи міститься на наданих на дослідження об'єктах серед наявних та видалених файлів зображення «зазначити шукану категорію»? Якщо так, то скопіювати зазначену інформацію.

11. Якщо відомі абонентські номери, пошук яких є метою судової експертизи, то питання експертові можуть мати такий вигляд: 11.1. Чи є у телефонній книзі смартфону (мобільного телефону) з наявною карткою мобільного зв'язку оператора «…» абонентський номер (зазначити який саме)? 11.2. Чи є у телефонній книзі смартфону (мобільного телефону) з наявною карткою мобільного зв'язку оператора «…» вхідні та вихідні телефонні виклики, вхідні та вихідні SMS та MMS повідомлення з певною особою (зазначити її ідентифікаційні дані) за номером мобільного телефону? Якщо так, то їх дата, час та тривалість?

12. Надати, шляхом копіювання на окремий носій Інтернет-дані з телефонної книги надаого на дослідження смартфону (мобільного телефону), а саме, збережені номери, зміст SMS повідомлень, дані GPS зі збереженими координатами.

Доступ до інформації, що міститься в смартфонах (мобільних телефонах) можливо отримати за допомогою програмно-апаратного засобу для дослідження мобільних пристроїв Cellebrite UFED Touch2, доступ до якого мають також спеціалісти відомчих управлінь оперативно-технічних заходів. У таких випадках призначається комплексна комп'ютерно-технічна експертиза на предмет наявності інформації щодо вмісту телефонної книги, історії дзвінків та текстових повідомлень (SMS MMS) в мобільних телефонах. Комплексною є експертиза, що проводиться із застосуванням спеціальних знань різних галузей науки, техніки або інших спеціальних знань (різних напрямів у межах однієї галузі знань) для вирішення одного спільного (інтеграційного) завдання (питання). До проведення таких експертиз у разі потреби залучаються як експерти експертних установ, так і фахівці установ та служб (підрозділів) інших центральних органів виконавчої влади або інші фахівці, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах [2].

Щодо проблеми копіювання на окремий носій Інтернет-даних з телефонних книг смартфонів (мобільних телефонів), а саме даних про збережені номери в телефонах, зміст SMS повідомлень, дані GPS зі збереженими координатами, слід враховувати, що такі дані відповідно до п. 7 та п. 8 ч. 1 ст. 162 КПК України відносяться до охоронюваної законом таємниці і процесуальний порядок їх отримання визначений у главі 15 розділу II КПК України. Під час судового провадження такий порядок регулюється ч. 2 ст. 333 КПК України шляхом надання тимчасового доступу до речей і документів із врахуванням причин, через які доступ не був здійснений під час досудового розслідування.

Отже, у статті висвітлено форми використання спеціальних знань під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень, визначено особливості збору електронних доказів та запропоновано перелік типових питань, які можуть ставитися на вирішення експертові під час проведення судових експертиз у сфері інформаційних технологій.

Література:

1. Використання електронних (цифрових) доказів у кримінальних провадженнях: метод. реком. / М.В. Гуцалюк, В.Д. Гавловський, В.Г. Хахановський та ін. ; за заг. ред. О.В. Корнейка. Вид. 2-ге, доп. Київ : Вид-во Нац. акад. внутр. справ, 2020. 104 с.

2. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень: наказ МЮУ від 08 жовтня 1998 р. № 53/5 / *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98?find=1&text=комплексн#w1_1 (дата звернення: 26.05.2022).

3. Корупційні схеми: їх кримінально-правова кваліфікація і досудове розслідування / за ред. М.І. Хавронюка. Київ : Москаленко О. М., 2019. 464 с.

4. Коршенко В. Судова телекомунікаційна експертиза як джерело доказів під час розслідування кіберзлочинів. *Jurnalul juridic naţional: teorie şi practică*. 2017. №. 2 (24). С. 192–194.

5. Кримінальний процесуальний кодекс України / *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n958 (дата звернення: 26.05.2022).

6. Пашнєв Д. В. Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, вчинених із застосуванням комп'ютерних технологій : автореф. дис. … канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Харків, 2007. 19 с.

7. Пілюков Ю. О., Шрамко О. М. Судова експертиза, як форма використання спеціальних знань при розслідуванні корупційних злочинів. *Актуальні проблеми правознавства.* Тернопіль, 2018. Вип. 4. С. 139–143.

8. Реєстр методик проведення судових експертиз : веб-сайт. URL: https://rmpse.minjust.gov.ua/search (дата звернення: 26.05.2022).
9. Самойленко О.А. Виявлення та розслідування кіберзлочинів : навч.-метод. посіб. Одеса. 2020. 112 с.
10. Шапошнікова І. Основні аспекти вибору типу і проведення експертизи у справах про кіберзлочинність : веб-сайт. URL: https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/osnovni-aspekti-viboru-tipu-i-provedennya-ekspertizi-u-spravah-pro-kiberzlochinnist.html (дата звернення: 26.05.2022).
11. Шрамко О. М. Використання спеціальних знань під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень : дис. … доктора філософії. Київ, 2021. 272 с.
12. Шепітько В., Шепітько М. Доктрина криміналістики та судової експертизи: формування, сучасний стан і розвиток в Україні. *Право України.* 2021. № 8. С. 12–27.
13. Shepitko, V.Yu., & Shepitko, M.V. The role of forensic science and forensic examination in international cooperation in the investigation of crimes. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine.* 2021. № 28(1). С. 179–186.

References:

1. Hutsaliuk M.V., Havlovskyi V.D., Khakhanovskyi V.H. (2020). *Vykorystannia elektronnykh (tsyfrovykh) dokaziv u kryminalnomu provadzhenni [The use of electronic (digital) evidence in criminal proceedings].* O. V. Korneyko (Ed.). Kyiv : Vyd-vo Nats. Akad. Vnutr. sprav [in Ukrainian].
2. Instruktsiia pro pryznachennia ta provedennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen, zatverdzhena nakazom MIuU 08.10.1998 № 53/5 [Instructions on the appointment and conduct of forensic examinations and expert examinations, Ordered by the Ministry of Internal Affairs of October 8, 1998 № 53/5]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98?find=1&text=kompleksn#w1_1 [in Ukrainian].
3. Khavroniuk, M.I. (Eds.). (2019). *Koruptsiini skhemy: yikh kryminalno-pravova kvalifikatsiia i dosudove rozsliduvannia [Corruption schemes: their criminal qualification and pre-trial investigation]*. Kyiv : PE "Moskalenko O. M." [in Ukrainian].
4. Korshenko, V. (2017). Sudova telekomunikatsiina ekspertyza yak dzherelo dokaziv pid chas rozsliduvannia kiberzlochyniv [Forensic telecommunications expertise as a source of evidence in the investigation of cybercrimes]. *Jurnalul juridic naţional: teorie şi practică*, 2 (24), 192–194 [in Ukrainian].
5. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy (n.d.) [Criminal Procedure Code of Ukraine]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n958 [in Ukrainian].
6. Pashniev, D. V. (2007). Vykorystannia spetsialnykh znan pry rozsliduvanni zlochyniv, vchynenykh iz zastosuvanniam kompiuternykh tekhnolohii [Use of specialized knowledge in the investigation of crimes committed applied of computer technology]. Etended abstract of candidate's thesis. Kharkiv : KhNUVS [in Ukrainian].
7. Piliukov Yu. O., & Shramko O. M. (2018) Sudova ekspertyza, yak forma vykorystannia spetsialnykh znan pry rozsliduvanni koruptsiinykh zlochyniv [Forensic examination as a form of using special knowledge in the investigation of corruption crimes]. *Aktualni problemy pravoznavstva – Actual problems of law,* 4, 139–143 [in Ukrainian].
8. Reiestr metodyk provedennia sudovykh ekspertyz (n.d.) [Register of methods of conducting forensic examinations]. URL: https://rmpse.minjust.gov.ua/search [in Ukrainian].
9. Samoilenko, O.A. (2020) *Vyiavlennia ta rozsliduvannia kiberzlochyniv [Detection and investigation of cybercrime].* Odesa. [in Ukrainian].
10. Shaposhnikova, I. (2017) Osnovni aspekty vyboru typu i provedennia ekspertyzy u spravakh pro kiberzlochynnist [The main aspects of choosing the type and examination in cases of cybercrime]. URL: https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/osnovni-aspekti-viboru-tipu-i-provedennya-ekspertizi-u-spravah-pro-kiberzlochinnist.html [in Ukrainian].
11. Shramko, O. M. (2021). Vykorystannia spetsialnykh znan pid chas rozsliduvannia koruptsiinykh kryminalnykh pravoporushen [Use of special knowledge in the investigation of corruption offenses]. Doctor of philosophy thesis. Kyiv [in Ukrainian].
12. Shepitko V., & Shepitko M. (2021). Doktryna kryminalistyky ta sudovoi ekspertyzy: formuvannia, suchasnyi stan i rozvytok v Ukraini [Doctrine of criminalistics and forensic science: formation, current situation and development in Ukraine]. *Pravo Ukrainy – Law of Ukraine,* № 8, 12–27 [in Ukrainian].
13. Shepitko, V.Yu., & Shepitko, M.V. (2021). The role of forensic science and forensic examination in international cooperation in the investigation of crimes. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 28(1), 179–186 [in English].

УДК 343
DOI https://doi.org/10.32689/2522-4603.2022.1.2

Андрій ВАСКІВСЬКИЙ
здобувач, Міжрегіональна академія управління персоналом,
вул. Фроментівська, 2, Київ, Україна, 03039
ORCID: 0000-0002-2982-1174

Andrii VASKIVSKY
Applicant, Interregional Academy of Personnel Management, Fromentivska str., 2, Kyiv, Ukraine, 03039
ORCID: 0000-0002-2982-1174

ОСОБА ЗЛОЧИНЦЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ КРАДІЖОК ВАНТАЖІВ НА ЗАЛІЗНИЧНОМУ ТРАНСПОРТІ В УКРАЇНІ

THE IDENTITY OF THE CRIMINAL AS AN ELEMENT OF THE FORENSIC CHARACTERISTICS OF CARGO THEFT ON RAILWAY TRANSPORT IN UKRAINE

У статті на основі системного аналізу теоретичних наукових положень, норм законодавства та матеріалів слідчої і судової практики розкриваються проблемні питання щодо особи злочинця як елемента криміналістичної характеристики крадіжок вантажів на залізничному транспорті, визначається зміст цього елемента, здійснено спробу його класифікації, зокрема, виділено категорії злочинців, з огляду на службове становища й можливість доступу до вантажів рухомого складу на залізничному транспорті, а також залежно від ролі, яку вони виконують у злочинній групі: організатор, виконавець, пособник; обґрунтовано структуру цієї особи й кореляційні зв'язки з іншими елементами криміналістичної характеристики.

Визначено типові криміналістичні ознаки особи, яка вчиняє крадіжки вантажів на залізничному транспорті, зокрема соціально-демографічні; соціально-рольові; кримінально-правові; морально-психологічні. Основну увагу приділено визначенню функціональної затребуваності такої інформації. Доводиться, що система відомостей про особу злочинця значно підвищує ефективність процесу висування версій та планування розслідування, вибору тактичних прийомів проведення процесуальних дій та розслідування в цілому.

Ключові слова: *особа злочинця, крадіжка, транспорт, залізниця, вантаж, розслідування.*

In the article, on the basis of a systematic analysis of theoretical scientific provisions, legislation and materials of investigative and judicial practice, problematic issues regarding the identity of the criminal as an element of the forensic characteristics of cargo theft on railway transport are revealed, the content of this element is determined, an attempt is made to classify it, in particular, the categories of criminals are distinguished, in view of the official position and the possibility of access to the cargo of rolling stock on railway transport, as well as depending on the role they play in the criminal group: organizer, executor, accomplice; the structure of this person and correlations with other elements of forensic characteristics are justified.

The typical forensic characteristics of a person who commits cargo theft on railway transport are determined, in particular socio-demographic characteristics; socio-role; criminal law; moral and psychological. The main attention is paid to determining the functional demand of such information. It is proven that the system of information about the identity of the criminal significantly increases the effectiveness of the process of putting forward versions and planning the investigation, choosing tactical techniques for conducting procedural actions and the investigation as a whole.

Key words: *identity of the criminal, theft, transport, railway, cargo, investigation.*

Актуальність теми. Особа злочинця є центральним елементом криміналістичної характеристики крадіжок вантажів на залізничному транспорті в Україні та виступає об'єктом дослідження багатьох наук кримінально-правового циклу, серед яких кримінологія, кримінальний процес, кримінальне право, і звичайно, криміналістика. Із криміналістичного блоку вивчення особи злочинця надає органам досудового розслідування додаткові можливості, позаяк, відомості про неї дають змогу виокремити ті дані, що необхідні для організації найбільш ефективного розшуку особи, сприяють усуненню причин та умов вчинення кримінальних правопорушень та їх рецидивів, а під час проведення слідчих (розшукових) дій – можливість ефективного встановлення психологічного контакту із підозрюваним, застосування відповідних тактичних прийомів та методів спілкування. З наведеного вище вбачається, що дослідження особи злочинця в межах криміналістичної характеристики крадіжок вантажів

© Білоус В., Латиш К., 2022

на залізничному транспорті обумовлене потребами як науки, так і практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним підґрунтям дослідження стали праці вчених-криміналістів України, зокрема П. Д. Біленчука, О. М. Джужі, Д. І. Дрозда, В. А. Журавля, А. В. Іщенка, А. М. Кислого, Ю. Є. Коваля, П. О. Кудлая, В. В. Пясковського, В. В. Підпалого, І. В. Пирога, Ю. В. Рудницької, К. О. Чаплинського, Ю. М. Чорноус, В. Ю. Шепітька та інших. Праці таких учених мають фундаментальний характер і складають підґрунтя для подальшого наукового пошуку. Однак, в умовах воєнних дій, зміни кримінального процесуального законодавства, реформування правоохоронної системи, корисливості, організованості, потребує окремого комплексного криміналістичного дослідження особа злочинця, яка вчиняє крадіжки вантажів на залізничному транспорті.

Метою статті є встановлення характеристики особи злочинця як елемента криміналістичної характеристики крадіжок вантажів на залізничному транспорті в Україні.

Виклад основного матеріалу. Особа злочинця – це поняття, що виражає сутність особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. Обумовлена соціальним середовищем і попереднім досвідом, свідомість стає активним елементом особи, визначаючи у конкретних випадках вибір нею тієї чи іншої форми поведінки [2, с. 16]. Ознаки особи можуть бути як позитивними, так і негативними. Останні найбільш характерні для особи злочинців. З огляду на це можна говорити про типові ознаки особи, схильної до вчинення тих чи інших видів кримінальних правопорушень [4, с. 15–16].

Встановлення особи, яка вчиняє крадіжку вантажів на залізничному транспорті в Україні, належить до обов'язкових процесуальних дій, насамперед з огляду на те, що з суб'єктом кримінального правопорушення пов'язана низка обставин, які підлягають доказуванню, зокрема подія кримінального правопорушення, винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення тощо.

Відповідно до ч. 1 ст. 18 Кримінального кодексу України суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, кримінальне правопорушення, суб'єктом якого може бути лише певна особа [8].

З урахуванням результатів вивчення слідчої та судової практики риси особи злочинця варто поділити на загальні та спеціальні. Загальні риси складаються переважно із соціально-демографічних ознак злочинців цієї категорії (статі, віку, ступеня освіти, досвіду роботи, сімейного стану).

У 76,9 % випадків крадіжки досліджуваної категорії було учинено чоловіками (низький відсоток серед злочинців осіб жіночої статі обумовлений психіко-фізіологічними особливостями останніх, проте, особливістю жіночої злочинної діяльності є те, що в усіх виявлених випадках вона здійснюється в складі організованих злочинних груп, у яких вони відповідають переважно надання інформації про вантаж, рухомий склад та приховування слідів кримінального правопорушення) у віці від 14 до 30 років (46,5 %), від 30 до 45 років (33,7 %), а в 19,8 % – старші за 45 років.

Серед злочинців цієї категорії громадяни України (81 %), здебільшого українці (86,2 %). Переважна більшість з них (72 %) проживає в містах й вчиняє кримінальні правопорушення в населених пунктах фактичного місця проживання, у тому числі й на території свого адміністративного обслуговування, ще 25,6 % родом з цих же міст.

Щодо освітнього рівня, то у 32,6 % було зафіксовано повну вищу і базову вищу освіту, 29,6 % – професійно технічну, 100 % – повну загальну середню та базову загальну середню освіту.

Відомості про сімейний стан, виходячи із досліджуваної емпіричної бази (у значній частині випадків у вироках не зазначається інформація про сімейний стан), встановити досить складно. Однак з вивчених протоколів допитів, можна констатувати, що більше половини з цієї категорії осіб (51,5 %) на момент вчинення кримінального правопорушення перебували у шлюбі та мали на утриманні малолітніх дітей (38,5 %).

Проте, окрім загальних даних, для методики розслідування важливе значення має криміналістична класифікація злочинців [7, с. 121]. Вона може проводитися за різними критеріями, зокрема за такими, які пов'язані зі способом вчинення кримінального правопорушення, досвідом злочинної діяльності та службовим становищем [11, с. 97]. На момент вчинення кримінального правопорушення особа може займати одне службове становище, а на момент досудового розслідування – інше, або ж взагалі не визнаватися службовою особою. Статус такої особи на момент досудового розслідування вимагає дотримання передбаченого КПК України певного порядку проведення тих чи інших процесуальних дій, а також визначає особливості їх проведення [1, с. 87].

На підставі вивчення правозастосовної практики Служби безпеки України, Державного бюро розслідувань та Національної поліції України, а також матеріалів засобів масової інформації встановлено, що обвинуваченим у кримінальних провадженнях щодо крадіжок вантажів на залізничному транспорті часто є: працівники правоохоронних органів – насамперед поліції, прокуратури, воєнізованої охорони залізниці, керівники органів державної влади, а також інші службові особи на залізничному транспорті. Це підтверджують і результати зведеного опитування працівників уповноважених на проведення досудового розслідування: підозрюваним у відомих респондентам випадках крадіжок вантажів на залізничному транспорті були працівники залізниці (керівний склад станції, чергові, слюсарі, вантажники, регулювальники швидкості, машиністи, їхні помічники, провідники укладачі потягів тощо) – 35 %; працівники правоохоронних органів (35,7 %); інші суб'єкти (12,7 %).

Виходить, що більше ніж третини випадків припадає на службових осіб залізничного транспорту, і це не дивно, оскільки систематичне учинення цього виду кримінального правопорушення вимагає спеціальні знання щодо руху потягів, правил перевезення вантажів і опломбування об'єктів рухомого складу. Водночас, на нашу думку, показник участі службових осіб у вчиненні крадіжок вантажу на залізничному транспорті значно вищий, однак, вони залишаються не виявленими, а багатьом з них, ще й в силу різних обставин вдається уникнути кримінальної відповідальності.

За функціональними обов'язками на залізничному транспорті таких осіб доцільно об'єднати у декілька груп. Першу групу (25,8 %) складають особи, що займаються обслуговуванням об'єктів залізничного транспорту: оглядачі вагонів; укладач поїзда і його помічник; регулювальники швидкості руху вагонів, локомотивна бригада; пломбувальники; працівники ремонтної бригади; кранівники та механізатори. До другої групи (18,6 %) ми віднесли осіб, що мають безпосередній доступ до вантажу: працівники бригади, що комплектують вантаж; працівники сортувальної рампи; водії та експедитори; вантажники; вантажовідправники та вантажоодержувачі. Третю групу (12,3 %) складають особи, які відповідальні за матеріальні цінності, що перевозяться рухомим складом: воєнізована охорона, що супроводжує вантаж та провідники вагонів. Четверта група (5,9 %) охоплює осіб, що працюють на залізничній станції, але не мають прямого відношення до обслуговування вантажу та рухомого складу: оператор-касир; оператори технічної служби; працівники цеху ремонту вагонів; працівники охорони станції (у 5,9 % випадків).

Звідси можна виділити закономірності впливу професійних якостей злочинців на вибір способу учинення кримінального правопорушення [3, с. 44]. Наприклад, особи, які не пов'язані з обслуговуванням рухомого складу та не є працівниками залізничного транспорту, проникаючи у вагон або контейнер зазвичай грубо зривають пломбу та елементи закручування, використовуючи підручні засоби і не здійснюючи дій з маскування злочинного діяння. Тоді як працівники залізничного транспорту (кранівники, вантажники тощо) для досягнення своїх злочинних цілей використовують конструктивні недоліки контейнерів та вагонів (у 36,8 % випадків – зерновозів) вдало замасковуючи зняті запірно-пломбувальні пристрої, або взагалі, оминають їх пошкодження.

Отже, володіючи професійними знаннями і навичками, працівники залізничного транспорту вчиняють крадіжки вантажів найбільш витонченими способами і майже завжди вміло приховують свої дії. На нашу думку, особлива увага при встановленні особи злочинця повинна приділятися перевірці осіб, що мали доступ до вантажу в процесі його супроводження та технічного обслуговування (відправники, вантажники, охорона тощо), оскільки 74,8 % крадіжок, виявлених в комерційно справних вагонах, здійснюється особами, що мають доступ до вантажу через свої службові повноваження. У більшості випадків вони вчиняють крадіжки під час стоянок потягів на станціях, при здійсненні ремонтних робіт, а в окремих випадках можуть вчиняти крадіжки при безперервному супроводі вантажу.

Серед спеціальних рис осіб, які вчиняють крадіжки вантажів на залізничному транспорті, можна виокремити наступні.

1. Мотив злочинної діяльності. Серед головних мотивів учинення таких кримінальних правопорушень переважає користь (98 %). Будучи рушійною силою кримінальної активності, корислива мета проявляється у прагненні людини до задоволення матеріальних потреб [5, с. 74]. Проте, у 2 % випадках було встановлено, що корисливий мотив мав модифікацію у поєднанні з помстою на ґрунті з'ясування міжособистіних відносин під час розподілу капіталів та сфер впливу у злочинному середовищі.

2. Наявність значних фінансових можливостей, які можна використати як для забезпечення високого рівня надання правової

допомоги, так і організації протидії розслідуванню. Ця риса притаманна переважно службовими особам залізничного транспорту (у тому числі керівникам залізниці), які здебільшого, уникають кримінальної відповідальності не лише за організацію крадіжок вантажів, але й за вчинення ряду інших корупційних кримінальних правопорушень.

3. Наявність корупційних зв'язків в органах державної влади, зокрема серед правоохоронних органів. Це пояснюється з однієї сторони тим, що службові особи на залізничному транспорті самі є представниками органів державної влади, а з іншої, тим, що у більшості випадків у злочинних схемах щодо розкрадання вантажів на залізничному транспорті беруть участь самі ж правоохоронці, що без належного внутрішнього контролю, позбавляє реальної перспективи всього процесу розслідування. Також, використання корупційних зв'язків можна розглядати як одну із форм протидії у розслідуванні [6, с. 56].

4. Груповий характер вчинення кримінального правопорушення. Річ у тім, що сучасний технологічний процес вантажних та сортувальних станцій побудований таким чином, що в одночасному обслуговуванні вантажу та рухомого складу беруть участь представники різних служб та професій. Йде нескінченний процес обробки рухомого складу і вантажу працівниками вагонного депо, служби руху, локомотивного і складського господарства, вантажного цеху тощо. У таких умовах одноособово вчинити крадіжку вантажу, особливо на крупній станції досить складно, якщо взагалі можливо. Тим паче, що об'єднання розкрадачів в групи обумовлюється специфікою таких крадіжок – зазвичай вона здійснюється у великих та особливо великих розмірах. Для цілей криміналістичної класифікації пропонуємо виокремити «випадкову», «просту» «малу» і «велику» злочинні групи, що активно діють на залізничному транспорті в Україні.

У *випадкові злочинні групи* середньою чисельністю до 5 чоловік входять переважно молодь у віці від 14 до 25 років. На початковій стадії злочинної діяльності вони не мають складної структури, злочинного досвіду, чіткого плану та програми сумісних дій. Зазначеній групі властивий нестабільний рівень кримінальних доходів, крадіжки вантажів вони учиняють ситуативно, з великою періодичністю і порівняно в невеликих розмірах а її учасники пов'язані один з одним епізодично. Злочинні дії в таких групах узгоджуються перед вчиненням або у момент вчинення кримінального правопорушення, у них відсутній розподіл ролей між співучасниками. Місце, час, спосіб крадіжки обираються безпосередньо перед її вчиненням. Основу структури цих груп складають переважно особи з негативною спрямованістю, вони виявляють ініціативу вчинення крадіжок вантажів, раніше інших розпочинають вчинення злочинних дій, впливаючи, таким чином, на інших учасників злочинної групи [10, с. 30]. Проте з часом, у таких групах можливий перехід на вищий ступінь організованості.

Необхідно додати, що неповнолітні крадії вантажів на залізничному транспорті характеризуються досить нетипово на місці вчинення крадіжки. Насамперед, це проявляється у слідовій картині, їх діями після вчинення кримінального правопорушення, виду майна на яке посягають тощо [12, с. 56]. Трапляються випадки вчинення крадіжки вантажу, або пошкодження залізничного транспорту задля демонстрації власних умінь та навичок. Як слушно зазначив В. В. Підпалий неповнолітні під час вчинення крадіжок діють у більшості випадків для самоствердження, або «на публіку» [9, с. 64].

Прості злочинні групи – до 10 чоловік, утворюються за попередньою змовою та мають єдину злочинну мету. У цих формуваннях цільові установки свідомо виражені. Група цілком адаптована до умов зовнішнього середовища і готова до сумісних координованих злочинних дій. Структура групи визначається особистими якостями членів групи (ролевий характер). Втім, у цих групах часто немає яскраво вираженого лідера, взаємини носять партнерський і довірчий характер. Однак, на відміну від «випадкової» групи, даний тип має стабільний рівень злочинної діяльності.

Чисельну межу *малої групи* складає не більше 20 чоловік. Як показав аналіз вивчених нами кримінальних проваджень, до складу малої групи (82,6 % випадків) входять працівники залізничного транспорту (машиністи, їхні помічники, регулювальники швидкості руху, оператори, прийомоздавачі та інші станційні робочі); і в 17,4 % випадків особи, що не працюють на залізниці (родичі, близькі знайомі, друзі і в окремих випадках – випадкові знайомі перших). Тобто, під малою групою можна розуміти відносно нечисленну за своїм складом реальну контактну спільність людей, члени якої об'єднані спільною діяльністю і знаходяться в безпосередньому особистому спілкуванні один з одним, що є причиною виникнення як особистих зв'язків, так і групових мотивів, цінностей і норм. Відзначимо, що, не дивлячись на малий склад, групою може бути причинений значний збиток.

У *великих злочинних групах* загальна чисельність осіб, задіяних у крадіжках вантажів на залізниці складає понад 20 осіб. Наприклад, у 2021 році співробітники Державного бюро розслідувань і Служби безпеки України затримали злочинців, які розкрадали вантажі. На сайті Державного бюро розслідувань уточнюють, що до угруповання загалом входило понад 30 осіб. Серед них були зокрема й працівники воєнізованої охорони залізниці. Прикриття забезпечували співробітники поліції в Запорізькій області, які теж входили до угруповання. Кожна «операція» планувалася. Вохрівці – члени банди – зупиняли поїзд. Інші учасники організації перевантажували вугілля у вантажівки. За один раз група могла вкрасти близько 100 тонн вантажу [4].

Для великих злочинних груп, що спеціалізуються на крадіжках вантажів на залізничному транспорті характерним є такий розподіл ролей: організатор, виконавці, особи, що спеціалізуються виключно на відкритті вагонів, водії, особи, які надають приміщення для зберігання викрадених предметів, або відповідають за їх збут тощо. Таким чином, склад цієї групи завжди є «змішаним», тобто її членами є як працівники залізниці, так і сторонні особи. Суттєвим моментом психології злочинних груп є розподіл внутрішньо-групових статусів і ролей, починаючи від лідерів, і закінчуючи рядовими виконавцями. Комунікації членів злочинної групи орієнтовані на лідера, утворюючи своєрідну «зоряну» структуру організації групи. Дослідження підтверджують, що статус члена групи залежить від знання кримінальних (злодійських) законів і традицій, неухильного їх дотримання, злочинного досвіду, індивідуально-психологічних особливостей (інтелекту, організаторських здібностей, фізичної сили, злочинної кваліфікації тощо).

Допоміжним персоналом під час крадіжок вантажів на залізничному транспорті частіше виступають: а) «експедитори», які супроводжують викрадений вантаж до місця зберігання, або перезавантаження та відправки на експорт; б) охоронці; в) особи, які надають приміщення (склади, ангари тощо) для зберігання викраденого вантажу; г) працівники залізниці, які надають інформацію щодо рухомого складу, його охорони, місця та часу стоянки, забезпечують алібі злочинцям, вчиняють інші дії відволікаючого характеру.

Ставлення винуватих до вчиненого кримінального правопорушення, показує, що 68,7 % осіб повністю визнали себе винуватими, 18,9 % частково визнали свою провину та 10,2 % себе винуватими не визнали. Як засвідчили результати дослідження, більша частина осіб, які вчинили крадіжку вантажів на залізничному транспорті, раніше не були судимі 62 %. Характер раніше вчинених кримінальних правопорушень має такий вигляд: кількість осіб, які мають судимість за кримінальні правопорушення проти власності, становить 72 % та ще 18,5 % були засуджені за вчинення кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів.

Висновки. На основі проведено аналізу, варто надати криміналістичну характеристику особи злочинця, що вчиняє крадіжки вантажів на залізничному транспорті в Україні, зокрема, це особи: чоловічої статі (76,9 %), громадяни України (81 %), українці за національністю (86,2 %), віком від 20 до 45 років (76,6 %) несудимі (53,5 %), одружені (51,5 %), з повною вищою та базовою вищою освітою (42,6 %), або з професійно-технічною (29,6 %), працездатні, але тимчасово не працюючі (36,7 %), які з морально-психологічної сторони схильні до групового вчинення кримінального правопорушення з корисливих мотивів. За ступенем суспільної небезпечності та кримінальної активності вони підпадають під асоціальний тип (злочинці з нестійкою установкою, яких легко залучити до злочинної діяльності за допомогою матеріальної вигоди), що найбільш поширений у категорії кримінальних правопорушень проти власності.

Найбільшу суспільну небезпеку на залізничному транспорті в Україні становлять організовані групи та злочинні організації, структура яких має такі конфігурації: організаційно-управлінська ланка; виконавська ланка; забезпечувальна ланка. Їх характерними ознаками є високий рівень організованості, планування злочинної діяльності, розподіл ролей між співучасниками, а також заподіяння шкоди у великих та особливо великих розмірах.

Література:

1. Біленчук П. Д. Процесуальні та криміналістичні проблеми дослідження обвинувачуваного (проблеми комплексного вивчення особи обвинувачуваного в стадії попереднього слідства) : монографія. Київ : Атіка, 1999. 352 с.

2. Джужа О. М. Злочинець або особа, яка вчинила злочин (порівняльний аналіз). *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2014. No 2 (91). С. 15–21.

3. Дрозд Д. І. Розслідування крадіжок з автотранспортних засобів: дис. … канд. юрид. наук. : 12.00.09. Київ, 2019. 237 с.

4. За один раз розтягали до 100 тис тонн вугілля: затримано крадіїв залізничних вантажів. URL: https://www.railinsider.com.ua/za-odyn-raz-roztyagaly-do-100-tys-tonn-vugillya-zatrymano-kradiyiv-zaliznychnyh-vantazhiv/

5. Криміналістика у питаннях і відповідях: навч. посіб. / Іщенко А. В., Пясковський В. В., Самодін А. В., Чорноус Ю. М. та ін. Київ : ТОВ «Вид-во «Центр учбової літератури», 2016. 118 с.

6. Криміналістика: підручник: у 2 т. Т. 2. / В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель, В. О. Коновалова та ін. ; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2019. 328 с.

7. Кудлай П. О. Криміналістична характеристика та особливості розслідування крадіжок вантажів, скоєних неповнолітніми з рухомого складу залізничного транспорту : дис. … канд. юрид. наук. Київ, 2010. 247 с.

8. Кримінальний кодекс України : Закон від 5 квіт. 2001 р. *Верховна Рада України.* URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14

9. Підпалий В. В. Криміналістична характеристика та розслідування крадіжок в умовах великого міста : дис. … канд. юрид. наук. Київ, 2021. 214 с.

10. Порядок та особливості документування та досудового розслідування розкрадання вантажів на залізничному транспорті : метод. реком. / К. О. Чаплинський, І. В. Пиріг, В. В. Єфімов та ін. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т. внутр. справ, 2017. 80 с.

11. Пясковський В. В., Чорноус Ю. М., Самодін А. В. та ін. Криміналістика : підручник / за заг. ред. В. В. Пясковського. 2-ге вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2020. 752 с.

12. Рудницька Ю. В. Розслідування крадіжок, вчинених неповнолітніми : дис. … канд. юрид. наук. 12.00.09. Київ, 2017. 244 с.

References:

1. Bilenchuk P. D. Protsesualni ta kryminalistychni problemy doslidzhennia obvynuvachuvanoho (problemy kompleksnoho vyvchennia osoby obvynuvachuvanoho v stadii poperednoho slidstva) : monohrafiia. Kyiv : Atika, 1999. 352 s. [in Ukrainian].

2. Dzhuzha O. M. Zlochynets abo osoba, yaka vchynyla zlochyn (porivnialnyi analiz). *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*. 2014. No 2 (91). C. 15–21. [in Ukrainian].

3. Drozd D. I. Rozsliduvannia kradizhok z avtotransportnykh zasobiv : dys. … kand. yuryd. nauk : 12.00.09. Kyiv. 2019. 237 s. [in Ukrainian].

4. Za odyn raz roztiahaly do 100 tys tonn vuhillia: zatrymano kradiiv zaliznychnykh vantazhiv. URL: https://www.railinsider.com.ua/za-odyn-raz-roztyagaly-do-100-tys-tonn-vugillya-zatrymano-kradiyiv-zaliznychnyh-vantazhiv/[in Ukrainian].

5. Kryminalistyka u pytanniakh i vidpovidiakh: navch. posib. / Ishchenko A. V., Piaskovskyi V. V., Samodin A. V., Chornous Yu. M. ta in. Kyiv : TOV «Vyd-vo «Tsentr uchbovoi literatury», 2016. 118 s. in Ukrainian].

6. Kryminalistyka: pidruchnyk: u 2 t. T. 2. / V. Yu. Shepitko, V. A. Zhuravel, V. O. Konovalova ta in. ; za red. V. Yu. Shepitka. Kharkiv: Pravo, 2019. 328 s. [in Ukrainian].

7. Kudlai P. O. Kryminalistychna kharakterystyka ta osoblyvosti rozsliduvannia kradizhok vantazhiv, skoienykh nepovnolitnimy z rukhomoho skladu zaliznychnoho transportu : dys. … kand. yuryd. nauk. Kyiv, 2010. 247 s. [in Ukrainian].

8. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Zakon vid 5 kvit. 2001 r. *Verkhovna Rada Ukrainy.* URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14 [in Ukrainian].

9. Pidpalyi V. V. Kryminalistychna kharakterystyka ta rozsliduvannia kradizhok v umovakh velykoho mista : dys. … kand. yuryd. nauk. Kyiv, 2021. 214 s. [in Ukrainian].

10. Poriadok ta osoblyvosti dokumentuvannia ta dosudovoho rozsliduvannia rozkradannia vantazhiv na zaliznychnomu transporti : metod. rekom. / K. O. Chaplynskyi, I. V. Pyrih, V. V. Yefimov ta in. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t. vnutr. sprav, 2017. 80 s. [in Ukrainian]. a: pidruchnyk / za zah. red. V. V. Piaskovskoho. 2-he vyd., pererob. i dopov. Kharkiv : Pravo, 2021. [in Ukrainian].

12. Rudnytska Yu. V. Rozsliduvannia kradizhok, vchynenykh nepovnolitnimy : dys. … kand. yuryd. nauk : 12.00.09. Kyiv. 2017. 244 s. [in Ukrainian].

УДК 342.951: 347.22: 34.096
DOI https://doi.org/10.32689/2522-4603.2022.1.3

Сергій ГРИЦАЙ
кандидат юридичних наук, доцент кафедри галузевого права та загальноправових дисциплін, Інститут права та суспільних відносин Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна», вул. Львівська, 23, м. Київ, Україна, 02000, phaizerton@i.ua
ORCID: 0000-0003-0051-6149

Serhii HRYTSAI
PhD in Law, Associate Professor at the Department of Sectoral Law and General Legal Disciplines, Institute of Law and Social Relations of the Open International University of Human Development "Ukraine", Lvivska str., 23, Kyiv, Ukraine, 04071, phaizerton@i.ua
ORCID: 0000-0003-0051-6149

ПОРЯДОК РЕАЛІЗАЦІЇ ВІРТУАЛЬНИХ АКТИВІВ В УКРАЇНІ

THE ORDER OF REALIZATION OF VIRTUAL ASSETS IN UKRAINE

У статті розглядається встановлений Законом України «Про віртуальні активи» порядок реалізації віртуальних активів. З появою та розвитком Інтернет-комерції виникла потреба в новому засобі розрахунків для обслуговування такого формату торгівлі, здатному прискорити процес розрахунків та платежів та, відповідно, мінімізувати тимчасові та вартісні перешкоди на шляху економічного зростання. Таким засобом стали електронні гроші, що з'явилися на останніх етапах еволюції платіжної системи і в Україні. Відомо, що будь-яке нововведення спочатку сприймається невеликою частиною суспільства. Тільки після того, як інновацію починає використовувати більшість людей, процес розповсюдження набуває більш масштабного характеру на рівні держави та зокрема її регуляторів. Електронні гроші не стали винятком, виступаючи індикатором необхідної трансформації традиційної системи банківських безготівкових розрахунків та платежів, що продемонстрував нездатність електронних банківських систем задовольняти потреби більшості інформаційного суспільства. Після легітимізації електронних грошей до форми безготівкових грошей на фоні високого ризику використання, все ж таки попит на застосування електронних грошей у розрахунках продовжував зростати, і разом з цим вже почав підвищуватися і інтерес до криптовалют, що свідчить про потребу економічних суб'єктів до цифровізації операцій та їх готовність до цього. З огляду на це, на сьогодні, одним із стратегічних пріоритетів держави стає підвищення ефективності фінансової системи шляхом розвитку банківських послуг за рахунок інтеграції цифрових фінансових технологій. Зрозуміло, що світове майбутнє платіжної сфери бачиться за інструментами цифрового покоління, які нині, можна констатувати, що перебувають у початковій стадії становлення. Верховна Рада України прийняла 17.02.2022 року Закон України «Про віртуальні активи» № 2074-IX. Який був 15.03.2022 року підписаний Президентом України, після врахованих змін, згідно його раніше поданих пропозицій. Мета статті полягає у проведенні дослідження на встановлення особливостей державних механізмів реалізації віртуальних активів в Україні, регламентованих Законом 2074. За результатами дослідження можна зробити висновок, що реалізація віртуальних активів у правовому полі України можлива виключно через посередника, а саме постачальника послуг з обігу віртуальних активів: а). при процедурі прямого продажу, – що має дозвіл на надання посередницьких послуг, пов'язаних з віртуальними активами; б). при процедурі обміну, – що має дозвіл на надання операцій з обміну віртуальних активів на інші віртуальні активи та валютні цінності.

Ключові слова: *віртуальні активи, криптовалюта, біткоїн, стейблкоїн, токен, цифрова валюта, віртуальні валюта, електроні гроші, безготівкові гроші, грошові сурогати.*

The article considers the procedure for the sale of virtual assets determined by the Law of Ukraine "On Virtual Assets". With the advent and development of Internet commerce, there was a need for a new means of payment to service such a format of trade, capable of speeding up the process of settlements and payments and, accordingly, minimizing temporary and cost obstacles to economic growth. This tool was electronic money, which appeared in the last stages of the evolution of the payment system in Ukraine. It is known that any innovation is initially perceived by a small part of society. Only after the innovation begins to be used by most people, the distribution process becomes more extensive at the state level and in particular its regulators. Electronic money was no exception, acting as an indicator of the necessary transformation of the traditional system of bank non-cash payments and payments, which demonstrated the inability of electronic banking systems to meet the needs of the majority of the information society. After the legitimization of electronic money to the form of non-cash money against the background of high risk of use, nevertheless, the demand for the use of electronic money in calculations continued to grow, and at the same time, interest in cryptocurrencies has already begun to increase, which indicates the need for economic entities to digitalize operations and their readiness for this. In view of this, today, one of the strategic priorities of the state is to increase the efficiency of the financial system through the development of banking services through the integration of digital financial technologies. It is clear that the world future of the payment sector is seen by the tools of the digital generation, which, now, we can state that they are in the initial stage of formation.

© Грицай С., 2022

The Parliament of Ukraine adopted on 17.02.2022 the Law of Ukraine "On Virtual Assets" No. 2074-IX. Which was signed by the President of Ukraine on 15.03.2022, after the changes were taken into account, according to his previously submitted proposals. The purpose of the article is to conduct research on establishing the peculiarities of state mechanisms for the sale of virtual assets in Ukraine, regulated by the Law 2074. According to the results of the study, it can be concluded that the sale of virtual assets in the legal field of Ukraine is possible only through an intermediary, namely a provider of services for the circulation of virtual assets: a) in the exchange procedure – which has permission to provide exchange transactions in virtual assets for other virtual assets and currency values.

Key words: *virtual assets, cryptocurrency, bitcoin, stablecoin, token, digital currency, virtual currency, electronic money, non-cash money, money surrogate.*

Вступ. З появою та розвитком Інтернет-комерції виникла потреба в новому засобі розрахунків для обслуговування такого формату торгівлі, здатному прискорити процес розрахунків та платежів та, відповідно, мінімізувати тимчасові та вартісні перешкоди на шляху економічного зростання. Таким засобом стали електронні гроші, що з'явилися на останніх етапах еволюції платіжної системи і в Україні. Відомо, що будь-яке нововведення спочатку сприймається невеликою частиною суспільства. Тільки після того, як інновацію починає використовувати більшість людей, процес розповсюдження набуває більш масштабного характеру на рівні держави та зокрема її регуляторів. Електронні гроші не стали винятком, виступаючи індикатором необхідної трансформації традиційної системи банківських безготівкових розрахунків та платежів, що продемонстрував нездатність електронних банківських систем задовольняти потреби більшості інформаційного суспільства. Після легітимізації електронних грошей до форми безготівкових грошей на фоні високого ризику використання, все ж таки попит на застосування електронних грошей у розрахунках продовжував зростати, і разом з цим вже почав підвищуватися і інтерес до криптовалют, що свідчить про потребу економічних суб'єктів до цифровізації операцій та їх готовність до цього. З огляду на це, на сьогодні, одним із стратегічних пріоритетів держави стає підвищення ефективності фінансової системи шляхом розвитку банківських послуг за рахунок інтеграції цифрових фінансових технологій. Зрозуміло, що світове майбутнє платіжної сфери бачиться за інструментами цифрового покоління, які нині, можна констатувати, що перебувають у початковій стадії становлення.

Сьогодні потенціал світової криптоіндустрії визначається мільярдами інвестицій, – про це зазначив у своїй доповіді заступник міністра цифрової трансформації України, окрім цього, додав, що темпи її зростання випереджають традиційні галузі економіки. В Україні ринок віртуальних активів може стати потужним сектором цифрової економіки. Завдяки ухваленому Закону України «Про віртуальні активи» ми маємо всі шанси бути передовою країною для розвитку бізнесу в цій інноваційній сфері. Отже, відтепер власники криптовалют в Україні зможуть її легально обмінювати та вносити до своїх податкових декларацій, а іноземні криптобіржі вперше працюватимуть в нашій країні повністю офіційно [1].

Огляд літератури та вихідні передумови. Верховна Рада України прийняла 17.02.2022 року Закон України «Про віртуальні активи» № 2074-IX (надалі – Закон 2074) [5]. Який був 15.03.2022 року підписаний Президентом України, після врахованих змін, згідно його раніше поданих пропозицій [8]. Згідно п. 1 Розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» Закону 2074, сам закон набере чинності [4]: а) з дня набрання чинності закону України про внесення змін до Податкового кодексу України, щодо особливостей оподаткування операцій з віртуальними активами; б) впровадження Державного реєстру постачальників послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів, про що додатково зазначено у п. 2 Розділу VI Прикінцеві та перехідні положення, як обмеження в можливості застосування санкцій передбачених статтею 23 Закону 2074. Для виконання приписів п. 1 Розділу VI Закону 2074 та з метою введення його в дію [3], Верховна Рада України 13.03.2022 року зареєструвала законопроект № 7150 «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування операцій з віртуальними активами» (надалі – Законопроект 7150) [7].

Мета статті. Провести дослідження на встановлення особливостей державних механізмів реалізації віртуальних активів в Україні, регламентованих Законом 2074. *Виклад методики***.** При проведенні дослідження використовувалися: загальнонаукові методи дослідження – дедукція та індукція, синтез та аналіз, наукова абстракція, системний підхід; спеціально – юридичні методи пізнання – формально правовий; правове прогнозування, ретроспективний та порівняльно правовий метод; методологічне обґрунтування сутності, природи та структури термінології, що є об'єктом дослідження.

Результати дослідження.

1. Загальні поняття Закону 2074 формують власне визначення та поділ віртуальних

активів, який не схожий з загальноприйнятими у світі на рівні повсякденного використання криптовалюти пересічними громадянами:

– *віртуальний актив* – нематеріальне благо, що є об'єктом цивільних прав, має вартість та виражене сукупністю даних в електронній формі. Існування та оборотоздатність віртуального активу забезпечується системою забезпечення обороту віртуальних активів. Віртуальний актив може посвідчувати майнові права, зокрема права вимоги на інші об'єкти цивільних прав (п.п. 1 п. 1 ст. 1 Закону 2074); Віртуальні активи є нематеріальними благами, особливості обороту яких визначаються Цивільним кодексом України [9] та цим Законом. Віртуальні активи можуть бути незабезпеченими або забезпеченими. (п. 1 ст. 4 Закону 2074);

– *забезпечений віртуальний актив* – віртуальний актив, що посвідчує майнові права, зокрема права вимоги на інші об'єкти цивільних прав (п.п. 3 п. 1 ст. 1 Закону 2074); Забезпечені віртуальні активи посвідчують майнові права, зокрема права вимоги на інші об'єкти цивільних прав (п. 3 ст. 4 Закону 2074);

– *незабезпечений віртуальний актив* – віртуальний актив, що не посвідчує жодних майнових або немайнових прав (п.п. 6 п. 1 ст. 1 Закону 2074); Незабезпечені віртуальні активи майнових прав не посвідчують. (п. 2 ст. 4 Закону 2074);

У свою чергу, забезпечений віртуальний актив, як вже фінансовий віртуальний актив, формує два окремих напрямку вже свого внутрішнього розподілу, на: забезпечений валютними цінностями та забезпечений цінними паперами або деривативним фінансовим інструментом (п. 6 ст. 4 Закону 2074):

– емітований резидентом України забезпечений віртуальний актив, що забезпечений валютними цінностями (далі – ЗВА(ВЦ);

– емітований резидентом України забезпечений віртуальний актив, що забезпечений цінним папером або деривативним фінансовим інструментом (далі – ЗВА(ФІ).

Регулювання віртуальних активів в Україні здійснюється в особі Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку (надалі – НКЦПФР) [2] та Національного банку України (надалі – НБУ) [6] комплексних заходів щодо упорядкування, контролю, нагляду за ринком віртуальних активів, регулювання правил функціонування постачальників послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів, а також заходів щодо запобігання і протидії зловживанням і порушенням на ринку віртуальних активів. Державне регулювання у сфері обороту віртуальних активів у межах своїх повноважень здійснюють: щодо забезпечених віртуальних активів валютними цінностями – Національний банк України; щодо віртуальних активів, крім забезпечених віртуальних активів валютними цінностями, – Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку (п. 1 ст. 16 Закон 2074).

Контроль за виконанням вимог Закону 2074 здійснює НКЦПФР та інші державні органи в межах своїх повноважень та в порядку, визначеному Конституцією та законами України. Контроль за оборотом забезпечених віртуальних активів, що забезпечені окремими об'єктами цивільних прав, на умовах, передбачених Законом 2074, у межах своїх повноважень можуть здійснювати також інші державні органи, якщо до їхньої компетенції віднесено регулювання обороту окремих об'єктів цивільних прав та/або реєстрації правочинів з такими об'єктами цивільних прав. (ст. 22 Закону 2074)

2. Спеціалізовані поняття Закону 2074. У контексті мети дослідження та для його продовження, буде доречним навести визначення деяких термінів застосованих у Законі 2074, напряму пов'язаних з процедурою реалізації віртуальних активів:

– *ринок віртуальних активів* – сукупність учасників ринку віртуальних активів та правовідносин між ними щодо обороту віртуальних активів (п.п. 10 п. 1 ст. 1 Закону 2074);

– *оборот віртуальних активів* – усі правовідносини, які стосуються віртуальних активів, які виникають між учасниками ринку віртуальних активів, а також між ними та державою (п.п. 7 п. 1 ст. 1 Закону 2074);

– *учасники ринку віртуальних активів* – постачальники послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів, а також будь-які особи, які здійснюють операції з віртуальними активами у своїх інтересах (п.п. 12 п. 1 ст. 1 Закону 2074);

– *постачальники послуг*, пов'язаних з оборотом віртуальних активів, – виключно суб'єкти господарювання – юридичні особи, які провадять в інтересах третіх осіб один або декілька з таких видів діяльності: зберігання або адміністрування віртуальних активів чи ключів віртуальних активів; обмін віртуальних активів; переказ віртуальних активів; надання посередницьких послуг, пов'язаних з віртуальними активами (п.п. 8 п. 1 ст. 1 Закону 2074);

– *публічна пропозиція віртуальних активів* – пропозиція, звернена до невизначеного кола осіб, про придбання віртуальних активів за ціною та на умовах, визначених

такою пропозицією, що здійснюється з урахуванням вимог, встановлених Законом 2074 (п.п. 9 п. 1 ст. 1 Закону 2074);

Таким чином особа, будь-то фізична чи юридична, відноситься до учасників обороту віртуальних активів, і є відмінною від постачальника послуг пов'язаних з оборотом віртуальних активів.

3. Права та обов'язки учасника ринку – продавця віртуальних активів. Серед прав учасників ринку віртуальних активів, у контексті нашого дослідження, а саме процедури реалізації віртуальних активів, можна виділити наступні:

− самостійно обирати контрагента серед учасників ринку віртуальних активів для здійснення операцій з віртуальними активами;

− отримувати від постачальників послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів, необхідну, доступну та достовірну інформацію про такого постачальника послуг, правила його роботи, вичерпний перелік умов здійснення ним операцій, а також наявні можливості захисту своїх прав;

− на належну якість послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів;

− відкривати та використовувати для здійснення розрахунків за операціями з віртуальними активами рахунки в банках;

− на судовий та інші способи захисту своїх прав на віртуальні активи з боку держави та з боку інших учасників ринку віртуальних активів;

− на захист своїх персональних даних у порядку, передбаченому Законом України «Про захист персональних даних»;

− самостійно визначати та встановлювати вартість віртуальних активів, за якими здійснюються операції з віртуальними активами. (п. 1 ст. 9 Закону 2074)

До обов'язків учасників ринку віртуальних активів, пов'язані з реалізацією віртуальних активів з боку його власника, можна віднести: добросовісно та на свій ризик здійснювати операції з віртуальними активами; до проведення операцій з віртуальними активами ознайомитися з особливостями функціонування систем забезпечення обороту віртуальних активів, в яких планується проведення операцій з віртуальними активами (п. 2 ст. 9 Закону 2074).

4. Реалізація віртуальних активів. Посередницькими послугами, пов'язаними з віртуальними активами, є вчинення правочинів щодо віртуальних активів (у тому числі щодо здійснення публічної пропозиції віртуальних активів) в інтересах третіх осіб (п. 1 ст. 13 Закону 2074). Надавач посередницьких послуг, пов'язаних з віртуальними активами, має право вчиняти правочини з віртуальними активами (у тому числі щодо здійснення публічної пропозиції віртуальних активів) в інтересах третіх осіб, від свого імені та від імені третіх осіб за дорученням інших осіб та за їхній рахунок (п. 2 ст. 13 Закону 2074).

У разі здійснення публічної пропозиції віртуальних активів особа, яка здійснює таку пропозицію, зобов'язана підготувати та опублікувати публічну інформацію, визначену Законом 2074 (п. 1 ст. 15 Закону 2074). Публічна інформація розміщується на веб-сайті особи, яка здійснює публічну пропозицію, у спосіб, що забезпечує загальну доступність, незмінність, легкість розуміння та аналізу такої інформації (п. 3 ст. 15 Закону 2074).

Публічна інформація публікується державною мовою і додатково може бути викладена іншими мовами за вибором особи, яка здійснює публічну пропозицію (п. 5 ст. 15 Закону 2074). Будь-які зміни до публічної інформації мають бути опубліковані у спосіб, визначений п. 3 ст. 15 Закону 2074, з урахуванням усіх вимог цієї статті (п. 5 ст. 15 Закону 2074).

Публічна інформація має включати (п. 2 ст. 15 Закону 2074): 1) найменування особи, яка здійснює публічну пропозицію; 2) адресу веб-сайту особи, яка здійснює публічну пропозицію; 3) загальну інформацію про віртуальні активи, що пропонуються до продажу, та опис прав, які посвідчують ці віртуальні активи (за наявності); 4) умови придбання віртуальних активів; 5) умови відчуження віртуальних активів; 6) умови вилучення віртуальних активів з обороту, якщо таке вилучення з обороту є можливим; 7) інформацію про можливі ризики, пов'язані з придбанням віртуальних активів.

Публічна інформація, передбачена п. 2 ст. 15 Закону 2074, може міститися в одному або декількох документах (п. 4 ст. 15 Закону 2074).

6. Обмін віртуальних активів, як різновид їх реалізації. Послугами з обміну віртуальних активів є діяльність, пов'язана з обміном віртуальних активів на інші віртуальні активи та валютні цінності, що здійснюється для третіх осіб та/або за дорученням та в інтересах третіх осіб (п. 1 ст. 11 Закону 2074).

Постачальники послуг з обміну віртуальних активів мають право надавати послуги з обміну віртуальних активів виключно на інші віртуальні активи або на національну валюту (гривню), а у випадках, визначених Національним банком України, – на інші валютні цінності (п. 2 ст. 11 Закону 2074).

7. Особливості, при виборі постачальника послуг – для реалізації віртуальних активів. Суб'єкти господарювання усіх форм власності мають право провадити діяльність постачальника послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів, за умови виконання вимог, визначених Законом 2074 (п. 1 ст. 18 Закону 2074).

Діяльність постачальників послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів, допускається виключно за умови отримання дозволу на надання послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів відповідного виду, визначеного Законом 2074 (п. 2 ст. 18 Закону 2074).

Суб'єктам господарювання дозволяється провадити більше одного виду діяльності постачальника послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів, за умови отримання дозволу на надання кожного відповідного виду послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів (п. 3 ст. 18 Закону 2074).

Постачальником послуг, пов'язаних з оборотом ЗВА(ВЦ), може бути лише фінансова установа (п. 7 ст. 9 Закону 2074).

Постачальником послуг може бути іноземна юридична особа, яка є учасником ринку віртуальних активів, за правом іноземної держави провадить діяльність як постачальник послуг у порядку та на умовах, визначених Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку з урахуванням вимог та обмежень, визначених цим Законом (п. 6 ст. 9 Закону 2074).

Висновки. За результатами дослідження можна зробити висновок, що реалізація віртуальних активів у правовому полі України можлива виключно через посередника, а саме постачальника послуг з обігу віртуальних активів: а) при процедурі прямого продажу, – що має дозвіл на надання посередницьких послуг, пов'язаних з віртуальними активами; б) при процедурі обміну, – що має дозвіл на надання операцій з обміну віртуальних активів на інші віртуальні активи та валютні цінності.

Література:

1. Обмін віртуальних активів та робота криптобірж стануть повністю легальними в Україні. 17.02.2022. URL: https://finap.com.ua/uk/obmin-virtualnih-aktiviv-ta-robota-kriptobirzh-stanut-povnistyu-legalnimi-v-ukrayini/ (дата звернення: 09.05.2022).

2. Положення про Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку : Указ Президента України від 23.11.2011 р. № 1063/2011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1063/2011 (дата звернення: 08.05.2022).

3. Порівняльна таблиця до Проекту № 7150 Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України, щодо оподаткування операцій з віртуальними активами» від 13.03.2022 р. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1245233 (дата звернення: 17.04.2022).2022.

4. Пояснювальна записка до Проекту № 7150 Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування обороту віртуальних активів в Україні» від 13.03.2022 р. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1245235 (дата звернення: 17.04.2022).

5. Про віртуальні активи : Закон України від 17.02.2022 р. № 2074-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2074-20 (дата звернення: 15.04.2022).

6. Про Національний банк України : Закон України від 20.05.1999 р. № 679-XIV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/679-14 (дата звернення: 22.04.2022).

7. Проект № 7150 Закону Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування операцій з віртуальними активами від 13.03.2022 р. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39211 (дата звернення: 15.04.2022).

8. Пропозиції Президента України до Закону «Про віртуальні активи». Картка законопроекту. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/2698 (дата звернення: 16.04.2022).

9. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/435-15 (дата звернення: 16.04.2022).

References:

1. *Obmin virtualnykh aktyviv ta robota kryptobirzh stanut povnistiu lehalnymy v Ukraini*. (2022, February 17). мhttps://finap.com.ua/uk/obmin-virtualnih-aktiviv-ta-robota-kriptobirzh-stanut-povnistyu-legalnimi-v-ukrayini/ [in Ukrainian].

2. Polozhennia pro Natsionalnu komisiiu z tsinnykh paperiv ta fondovoho rynku, Pub. L. No. 1063/2011 (2011). URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1063/2011 [in Ukrainian].

3. *Porivnialna tablytsia do Proektu № 7150 Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy, shchodo opodatkuvannia operatsii z virtualnymy aktyvamy».* (2022). URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1245233 [in Ukrainian].

4. *Poiasniuvalna zapyska do Proektu № 7150 Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy shchodo opodatkuvannia oborotu virtualnykh aktyviv v Ukraini».* (2022). URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1245235 [in Ukrainian].

5. Pro virtualni aktyvy, Pub. L. No. 2074- IX (2022). https://zakon.rada.gov.ua/go/2074-20 [in Ukrainian].
6. Pro Natsionalnyi bank Ukrainy, Pub. L. No. 679- XIV (1999). URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/679-14 [in Ukrainian].
7. *Proekt № 7150 Zakonu Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy shchodo opodatkuvannia operatsii z virtualnymy aktyvamy.* (2022). URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39211 [in Ukrainian].
8. *Propozytsii Prezydenta Ukrainy do Zakonu "Pro virtualni aktyvy".* (2020). URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/2698 [in Ukrainian].
9. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy, Pub. L. No. 435-IV (2003). URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/435-15 [in Ukrainian].

УДК 347.4
DOI https://doi.org/10.32689/2522-4603.2022.1.4

Петро ГУЙВАН
кандидат юридичних наук, заслужений юрист України, докторант, Інститут держави і права імені В. М. Корецького Національної академії наук України, вул. Трьохсвятительська, 4, м. Київ, Україна, 02000
ORCID: 0000-0003-3058-4767

Petro GUYVAN
Candidate of Law Sciences, Honored Lawyer of Ukraine, Doctoral Student, Institute of State and Law named after V.M. Koretsky of National Academy of Sciences of Ukraine,
ORCID: 0000-0003-3058-4767

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЩОДО СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ СТРОКУ ТА ЮРИДИЧНОГО ФАКТУ

PROBLEMATIC ISSUES REGARDING THE RELATIONSHIP BETWEEN THE CONCEPTS OF TERM AND LEGAL FACT

Дана наукова праця присвячена дослідженню актуального питання про правову природу такого юридичного параметру, як цивільно-правові строки у їхньому співвідношенню з юридичними фактами – значимими зовнішніми по відношенню до суб'єктивного права явищами, які тягнуть настання, зміну або припинення відповідних матеріальних прав і обов'язків. В ході роботи над статтею автор використовував загальнонаукові та спеціально-наукові методи пізнання, зокрема формально-юридичний, аналізу і синтезу, системно-структурний, порівняльно-правовий. В результаті досліджені суспільні відносини, що складаються в царині темпорального регулювання суб'єктивного права упродовж його існування у єдності та взаємозв'язку, а також розглянуто динаміку розвитку правової науки у досліджуваній сфері. Це дозволило розглянути темпоральні чинники як елементи суб'єктивного матеріального права та правовідношення в цілому та визначити їхнє місце в системі регулюючого механізму цивільного права. У праці вперше наведена теза, що цивільні строки не є юридичними фактами, що впливають на зміст відносин, їхній розвиток, що забезпечує матеріальну динаміку. Автор обгрунтовує недієвість концепції, за якою саме часовим перебігом (початком або закінченням строку) обумовлюється поява, зміна чи погашення суб'єктивних прав, таке тлумачення юридично значимих наслідків в принципі невірне. В роботі зроблено висновок, що строки, їхній початок чи закінчення не можна віднести до юридичних фактів. Строк, безумовно є важливим елементом суб'єктивного права, настання конкретного терміну має істотне значення для визначення його стану, він формує якісні характеристики суб'єктивного права. Іншими словами, цивільний строк не є зовнішнім явищем по відношенню до права, певним «поштовхом» у його розвитку, а іманентною внутрішньою характеристикою, обов'язково притаманною праву. Тобто, строк являє собою не причину, а наслідок набуття (зміни) учасниками цивільних відносин конкретного правового статусу.

Ключові слова: *цивільний строк, юридичний факт, суб'єктивне право.*

This scientific work is devoted to the study of the topical issue of the legal nature of such a legal parameter as civil law terms in their relationship with legal facts – significant external phenomena in relation to subjective law, which entail the occurrence, change or termination of relevant substantive rights and obligations. languages. In the course of work on the article the author used general scientific and special scientific methods of cognition, in particular formal-legal, analysis and synthesis, system-structural, comparative-legal. As a result, the social relations that develop in the field of temporal regulation of subjective law during its existence in unity and interrelation are studied, as well as the dynamics of the development of legal science in the field under study. This allowed us to consider temporal factors as elements of subjective substantive law and legal relations in general and to determine their place in the system of regulatory mechanisms of civil law. For the first time in the paper the thesis is presented that civil terms are not legal facts that affect the content of relations, their development, which provides material dynamics. The author substantiates the ineffectiveness of the concept, according to which the time course (beginning or end of the term) determines the emergence, change or redemption of subjective rights, such an interpretation of legally significant consequences is in principle incorrect. The paper concludes that deadlines, their beginning or end can not be attributed to legal facts. Term, of course, is an important element of subjective law, the onset of a particular term is essential to determine its status, it forms the qualitative characteristics of subjective law. In other words, the civil term is not an external phenomenon in relation to law, a certain "impetus" in its development, but an immanent internal characteristic, necessarily inherent in law. That is, the term is not a cause but a consequence of the acquisition (change) of the parties to civil relations of a specific legal status.

Key words: *civil term, legal fact, subjective law.*

© Гуйван П., 2022

Постановка проблеми. Саме роль матеріальних строків, що проявляється в їхньому впливові на характер відношення, викликає найбільший інтерес дослідників темпоральних питань. Визначити її можна, лише зрозумівши зміст поняття «цивільно-правовий строк». Тож в цивілістиці здавна жваво обговорювалося питання про юридичну сутність такого явища. як строки. Звісно, головна матеріальна характеристика часових періодів у праві полягає в тому, що вони визначають тривалість певного повноваження і кореспондуючого йому обов'язку у поведінці учасників відношення. Це відрізок часу, встановлений самими суб'єктами, законом чи судом для вчинення певних дій. Тобто строк у темпоральному аспекті уявляється як вмістилище різних обставин та явищ, котрі становлять зміст правовідносин.

Однак, в літературі були виказані думки про суттєву звуженість виключно такого тлумачення часових елементів з огляду на їхню більш широку багатогранність [1, с. 44]. В цьому контексті строки розглядаються як обставини, з якими закон пов'язує певні юридично значимі наслідки. З таким твердженням, в принципі, можна погодитися, якщо розглядати строк у якості істотного елементу змісту правовідношення. Дійсно, встановлення строку забезпечує конкретність обсягів матеріального повноваження, визначає початок та закінчення певної дії і у такий спосіб впливає на характер суб'єктивного права. Але коментована концепція не обмежується лише даними проявами темпорального впливу на матеріальні взаємини. Численні дослідники обстоювали і продовжують обстоювати тезу щодо віднесення строків до категорії юридичних фактів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наукових працях питання сутнісної взаємодії між цивільно-правовими строками та юридичними фактами отримали висвітлення у роботах таких вчених, як В.П. Грибанов, В.В. Луць, Т. Вахонєва, О.П. Печений, А.В. Коструба, М.Д. Пленюк, З.В. Кікоть, та інші. Утім, наразі більшість науковців не проводить належного водорозділу між цими двома правовими категоріями. Між тим, дедалі все очевиднішою стає та обставина, що юридично значимі наслідки виникають не внаслідок спливу аморфного періоду часу, а в результаті настання чи закінчення певної дії або події, що має зовнішній по відношенню до субєктивного права прояв. Саме такий зовнішній поштовх і надає праву визначальних змін. А строк, як внутрішня характеристики цих явищ визначає лише їх тривалість, як, до речі, і тривалість самого права. Науковий розвиток даної тези становить **мету** цієї праці.

Виклад основного матеріалу. Давайте спробуємо більш детально дослідити дане питання. В нашій цивілістиці немає єдності думок стосовно сутності поняття «юридичний факт». Більшість вчених, що приділяли цьому увагу, сходяться у тому, що юридичний факт це конкретне, індивідуальне явище матеріального світу, яке набуло закріплення у відповідній нормі права [2, с. 8-9; 3, с. 169]. Таке визначення цілком правильно характеризує дану правову категорію, як з матеріальної, так і з юридичної точки зору. Розбіжності починаються при постулюванні тих значимих наслідків, котрі обумовлюються юридичними фактами. На думку одних дослідників, результативність юридичних фактів може проявлятися у будь-якому прямому чи опосередкованому впливові певного чинника на права та інтереси суспільства, держави, особи, в тому числі на рух, характер та зміст подальших матеріальних відносин. Головне, щоб між підставою та наслідком був конкретний причинний зв'язок [4, с. 464; 5, с. 80]. Наприклад, перевізник за відповідним договором має перевезти вантаж протягом 10 днів. Якщо якась зовнішня обставина (злива тощо) обумовила виконання цього обов'язку на 7-й день, то вона мала вплив на характер виконання. За такою «розширеною» теорією поняттям юридичних фактів охоплюються будь-які явища, що впливають на зміст відносин, в тому числі строки. Так, початок чи закінчення строку визначає темпоральні координати обумовленого права, його зупинення тимчасово унеможливлює рух відношення і т. п. Вказується, що формальний (юридичний) характер наслідків юридичного факту впливає на розвиток окремих елементів правових відносин, забезпечуючи їх динаміку. Такими елементами виступають суб'єктивні права та юридичні обов'язки, секундарні права. Нарешті, формальні наслідки юридичного факту відображають вплив на правосуб'єктність. Фактичні наслідки юридичного факту фіксують фрагмент реальності, що є об'єктом інтересу особи, настання якого передбачено моделлю юридичного факту [5, с. 84]. Втім, переважна більшість цивілістів розуміють поняття «юридичний факт» у вужчому сенсі, надаючи йому тільки значення явища, котре забезпечує виникнення, зміну чи припинення цивільних прав і обов'язків [6, с. 104; 7, с. 89]. Тому важливим є питання про можливість віднесення темпоральних проявів до юридичних фактів саме в такому сенсі.

В літературі здавна звернено увагу на те, що в якості юридичних фактів можуть виступати самі цивільні права та правовідношення [8, с. 625-626]. Дійсно, на практиці досить часто сам факт існування певного правовідношення є необхідною передумовою для настання іншого. Так, суборендар зможе укласти договір стосовно передачі повноваження користування майном іншій особі, якщо у нього самого буде подібне право за договором оренди. Юридичним фактом необхідно також вважати прийняття актів органами держави чи місцевого самоврядування (як нормативних, так і ненормативних), якими санкціонована поява певного правовідношення чи його припинення. Тільки вольовим правовим актам, в яких повністю відсутня матеріальність, надають значення юридичних фактів, що породжують, змінюють або припиняють права (об'єктивні та суб'єктивні), позаяк регулюючою силою може наділятися лише певний компонент системи права, механізм правового регулювання. Нормативна урегульованість суспільних відносин досягається не стільки завдяки існуванню самої норми цивільного права, скільки шляхом функціонування певної інструментальної системи, яка втілює цю норму в життя, повертаючи її зі сфери належного (мета правового регулювання в нормах) до сфери сущого (відповідність суспільних відносин вимогам норми), а, фактично, відповідність реальних дій моделі, передбаченої нормою права [9, с. 48-49].

Для дослідження питання впливу перебігу цивільних строків на обсяг відповідних прав та обов'язків особи необхідно спершу звернутися до загальних положень теорії юридичних фактів та наукової її оцінки. Давайте подивимося на окремі визначення строків, що зустрічаються в цивілістичній літературі. У правових підручниках вказується, що строк це період часу, зі спливом якого закон пов'язує настання певних юридичних наслідків [10, с. 182]. У окремих авторів знаходимо таку інтерпретацію цієї дефініції: строк є періодом, з настанням або спливом якого правова норма, судовий акт чи правочин пов'язують виникнення, зміну чи припинення певних юридично значимих цивільно-правових наслідків [11, с. 23-24]. Здавалося б, наведені визначення вимальовують дійсну природу строків, характеризуючи їх як чинники, що впливають на зміст матеріальних відносин, бо вони грунтуються на відповідному визначенні ст. 251 ЦК України. Але є певне застереження. Автори вказаних дефініцій, в подальшому у своїх працях зводять згадані ними наслідки до того, що саме часовим перебігом (початком або закінченням строку) обумовлюється поява, зміна чи погашення суб'єктивних прав, хоча із тексту самих визначень це не є очевидним. Тож таке тлумачення юридично значимих наслідків зводить строки до рангу правоформуючих факторів, що в принципі невірно.

Юридичні факти – це явища, що мають визначене законом правове значення. Звісно, перш за все, вони обумовлюють виникнення, зміну та припинення правового відношення. Однак даний зовнішній стосовно подальшої матеріальної взаємодії чинник може викликати й інші правові наслідки, приміром анулювати юридичні факти, що виникли раніше. Вони мають різноманітні зовнішні ознаки та особливості, що дає змогу здійснити певну їх класифікацію. В літературі прийнято поділяти юридичні факти на події та дії[1]. Власне, з такою класифікацією погоджуються майже всі дослідники. Тож, яке все-таки юридичне значення надається таким фактам як зовнішні події та вольові вчинки? Відповідь ми можемо знайти в класичних дослідженнях даного питання, здійснених ще радянськими науковцями, в подальшому теза була розвинута сучасними дослідниками [15]. Прийнято вважати, що дії відбуваються згідно з волею учасників цивільних відносин, події ж – поза та незалежно від волі цих осіб. Інакше кажучи, юридичними діями визнаються факти, настання яких пов'язане з вольовою діяльністю людей, а юридичні події – це такі факти, які мають місце незалежно від людського впливу.

В свою чергу дії теж можуть бути диференційовані як правочини та правопорушення [16, с. 76]. Вказана теза, якщо її розвивати далі, неодмінно призводить до висновку, що правопорушення як юридичний факт має юридичне значення для виникнення охоронно-правового відношення. В окремих випадках його буде достатньо для початку суб'єктивного права особи на захист, в інших – правопорушення є частиною фактичного складу, утворення якого тягне зазначений наслідок. Так, прострочення грошового зобов'язання боржником породжує захисне повноваження кредитора в межах охоронного зобов'язання, яке виникає від часу платежу. З іншого боку, позовне домагання до перевізника в міжнародному перевезенні виникає після сформування фактичного складу, до якого крім правопорушення входить також активна претензійна поведінка уповноваженого та пасивність боржника в межах визначених для цього строків.

[1] Першим розробив подібну класифікацію Савиньї: [12, с. 3], див. також [13, с. 82; 14, с. 132].

На відміну від дій, подіям притаманний об'єктивний характер. Разом з тим, не викликає сумніву, що вчинки окремих суб'єктів можуть впливати, причому іноді досить суттєво, на можливість настання тієї чи іншої події. Наприклад, халатність особи може спричинити значні негативні наслідки від стихійного лиха, яким при іншому розвиткові ситуації можна було б запобігти. З огляду на це в літературі було запропоновано поділ фактів-подій на абсолютні та відносні з урахуванням наявності проявів волі при їхньому виникненні [13, с. 43]. Отже відносними подіями слід вважати явища, які виникають в результаті людських вчинків, цей вплив може продовжуватися при розвитку явища, але подальший його перебіг з якогось етапу відбувається об'єктивно. Відповідно – абсолютними подіями є такі фактичні обставини, на які не прослідковується вплив людини. Дії та події як юридично значимі обставини мають спільну рису: їх настання обумовлює забезпечення визначеної законодавчо поведінки учасників цивільного обігу. Подія так же, як і дія, своїм результатом має лише дію. Відтак, події визнаються юридичними фактами лише тоді, коли вони породжують необхідність правового регулювання поведінки суб'єктів, котрі можуть або попередити настання події, або мають прийняти її результати [8, с. 628].

Для виникнення певних правових наслідків ще недостатньо наявності того чи іншого юридичного факту. Необхідно, щоб правові підстави та наслідки в якості диспозиції норми об'єктивного права були встановлені законодавчо. Іншими словами, об'єктивне право, зафіксоване в правовій нормі, набуває застосування та проявляється у суб'єктивному праві певної особи, якщо у відношенні відбулися факти, які згідно з приписом даної норми мають юридичне значення [17, с. 83]. Відтак, юридичні факти (конкретна підстава) поряд з нормою права (загальна підстава) є передумовою виникнення, зміни та припинення суб'єктивних прав [18, с. 32-33]. Утім, в окремих випадках законодавець не надає чіткого формулювання конкретної обставини як юридичного факту, вимальовуючи лиш суспільно прийнятні її контури. Відтак, маємо погодитися з твердженням О.О. Красавчикова, що юридична значимість тієї чи іншої обставини має надаватися не тільки тому факту, який прямо вказаний у відповідній нормі закону [13, с. 28; 19, с. 6-9]. Хоча окремі факти не оформлені в правовій нормі як юридичні, або сутність їх залишається невизначеною, це далебі не означає, що вони не можуть породжувати певні майнові зв'язки. В гіпотезі норми законодавства, як правило, зазначається необхідні обставини для настання юридичних наслідків. Проте, аби встановити дійсно необхідний юридичний факт чи їхню сукупність для настання правового результату, часто необхідно розглянути не одну, а кілька правових норм, що окреслюють обставини, котрі впливають на рух правовідношення [20, с. 145], дати судове тлумачення відповідності фактичних обставин змісту правової норми. Буває, що певні юридичні наслідки пов'язуються саме з такими чинниками через застосування звичаїв ділового обороту, судового розсуду тощо.

Та, навіть якщо відповідна обставина зафіксована нормативно чи визначена іншим шляхом, наявні юридичні факти не завжди приводять у дію обумовлені ними правові наслідки. Скажімо, повнолітні працездатні діти спадкодавця набудуть суб'єктивного права на прийняття спадщини не тільки у разі смерті останнього, а й за умови, що вони зазначені у змісті наявного заповіту. Таким чином, юридичні факти можна розглядати лише як необхідну підставу для настання правових наслідків, хоча іноді вони можуть бути одночасно і достатніми. Але навіть у цьому випадку юридичний факт сам по собі не створює суб'єктивного права особи. Він лише обумовлює виникнення передбаченого відповідним нормативним правилом повноваження. Саме в такому сенсі потрібно розуміти функцію вказаних обставин, яким закон надає певне юридичне значення.

Досить часто виникнення, зміна чи припинення правовідношення обумовлюється не одиничним юридичним фактом, а їхньою сукупністю. До прикладу, настання смерті спадкодавця разом з подальшою смертю спадкоємця призводить до зміни, як складу спадкоємців, так і часто – до переміни спадкової маси в порядку спадкової трансмісії або спадкового представлення [21, с. 179-180]. В такому разі в доктрині йдеться про юридичний склад [22, с. 19, 21]. При цьому значення кожного окремого факту проявляється лише у взаємодії з іншими явищами. Наприклад, договір, зазвичай, є самостійною умовою виникнення матеріального правовідношення, але часом мають бути наявні й інші чинники, наприклад, набуття повноважень за довіреністю тощо.

До юридичного складу можуть входити у різному співвідношенні як дії, так і події, іноді правоформуючий ефект даного складу проявляється лише при виникненні його елементів у чіткій послідовності, чи, можливо, повторюваності якихось з них тощо. Наприклад,

кредитор спадкодавця набуде права вимоги до спадкоємців, якщо має нереалізовану вимогу до спадкодавця; останній помер; про це стало відомо кредиторові; йому також відомі спадкоємці; він пред'явив до них вимогу. Як правило, юридичні наслідки виникають за наявності всієї сукупності елементів фактичного складу. Проте іноді неповний склад фактів дозволяє рух конкретного правовідношення, але вже з іншими результатами, ніж при наявності повного. Так, суб'єктивне матеріальне право на позов до субсидіарного боржника виникає у особи, якщо її право порушене, вона звернулася з вимогою до основного боржника, останній не задовольнив вказану вимогу[2]. Настання ж лише певних юридичних фактів, що входять до даного повного фактичного складу, наприклад, наявність правопорушення, призводить до виникнення у особи іншого повноваження – на пред'явлення позову до основного боржника. Як бачимо, реалізація конкретного повноваження (іноді таке діяння може вчинятися тільки в межах встановленого строку) може бути юридичним фактом, який в сукупності з іншими фактами буде підставою для настання правових наслідків [23, с. 10].

До зазначених властивостей слід додати ще одну важливу характеристику строку при формуванні правовідносин. Фактор часу пов'язаний з певними явищами, які є юридичними фактами, також і в тому сенсі, що останні здійснюються в певний момент чи період, а потім зникають, залишаючи наслідки, що мають правове значення. Саме таке розуміння результативності юридичних фактів дало змогу О.С. Іоффе зробити висновок про те, що юридичне значення мають не події самі по собі, а ті наслідки, які вони породжують в галузі цивільних відносин [8, с. 629]. Цивільні відносини часто є складними та багаторівневими. Нерідко реалізація одного з них є підставою для виникнення іншого. І у кожного з даних правовідносин, як у обумовлюючого, так і в обумовленого, можуть бути свої темпоральні чинники.

Висновки. Строки, їхній початок чи закінчення не можна віднести до юридичних фактів, тобто обставин що мають визначальний вплив на виникнення, зміну чи припинення цивільних прав і обов'язків. Проте, це далебі не означає, що ми відкидаємо всі ті цивілістичні напрацювання, котрі, зокрема, стосуються юридичної сутності строку як певного досліджуваного явища. Строк, безумовно є важливим елементом суб'єктивного права, настання конкретного терміну має істотне значення для визначення його стану, тож продовжує залишатися актуальним питання **про якісні характеристики** даного явища. Ми переконалися, що строк являє собою не причину, а наслідок набуття (зміни) учасниками цивільних відносин конкретного правового статусу. При цьому юридичний вплив на характер темпорального руху матеріального права здійснює не сам строк, а його настання чи сплив: від певного моменту починається або закінчується перебіг обліковуваного часу в межах встановленого відрізку.

Література:

1. Вахонєва Т. Поняття та юридична природа строків (термінів) за новим цивільним законодавством України. *Право України.* 2003. № 12. С. 40–44.
2. Харитонов Є.О., Нагорняк В.А. Деякі проблеми питання визначення поняття та видів юридичних фактів у цивільному праві. *Актуальні проблеми держави і права.* 2007. Випуск 33, 2007. С. 718.
3. Коструба А.В. Поняття юридичних фактів та їх ознаки в цивільному праві України. *Часопис Київського університету права.* 2011. № 1. С. 168–172.
4. Manigk, A. ber Rechtswirkungen und Juristische Tatsachen. Ein Beitrag zur Lehre von der Willenserklrung. Jherings Jahrbcher fr die Dogmatik des b rgerlichen Rechts. Jena, 1925, SS. 459–486.
5. Пленюк М., Коструба А. Юридичні факти в доктрині приватного права в Україні : монографія. К. : НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2018. 288 с.
6. Барон Ю. Система римскаго гражданскаго права. 3-е изд. (испр. по 9-му нем. изд.). Вып.1. Кн. 1. Общая часть. С.-Петербург : Тип. Ю.Н. Эрлих, 1909. 250 с.
7. Спєсівцев Д. С. Юридичні факти-стани в цивільному праві України: проблемні аспекти наукової концепції. *Юридичний вісник.* 2019. № 4. С. 88–94.
8. Иоффе О.С. Гражданское право. Избранные труды. М. Статут, 2000. С. 625–626.
9. Погрібний С. А. Поняття механізму досягнення мети правового регулювання цивільних відносин. Проблеми законності : Респ. міжвід. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. Харків : Нац. юрид. акад. Україна, 2006. Вип. 84. С. 47–51.
10. Парасюк М.В., Парасюк В.М., Грабар Н.М. Цивільне право України (загальна частина): навч. посіб. Львів : Растр-7, 2020. 364 с.

[2] Як бачимо, даний фактичний склад містить, як позитивний (сплив часу), так і негативний (претензія не задоволена) юридичні факти. В останньому випадку правові наслідки пов'язані не з наявністю, а з відсутністю певної дії чи події.

11. Юкша Я.А. Сроки в гражданском праве. Понятие, виды, порядок исчисления. *Журнал российского права.* 2008. № 4. С. 23–29.
12. F.Savigny. System des heutigen romischen Rechts, Bd.III, Berlin, Bei Veit und Comp. 1840, 244 S.
13. Красавчиков О.А. Юридические факты в советском гражданском праве. М., Госюриздат, 1958. 184 с.
14. Семейное право Украины. Учебник Кивалов С.В., Червоный Ю.С., Волосатый Г.С., Калитенко О.М. / под ред. Червоного Ю.С. Киев, Правова єдність, 2009. 640 с.
15. Пленюк М. Д. Підстави виникнення зобов'язальних правовідносин в механізмі правового регулювання : монографія. НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака ; НАПрН України. Київ, 2016. 356 с.
16. Харитонов Є. О. Деякі питання класифікації юридичних фактів. *Актуальні пробл. держави і права*. 2008. Вип. 42. С. 73 – 81.
17. Красовська В. Г. Механізм правового регулювання як система правових засобів. *Держава і право.* 2009. Вип. 43. С. 81–87.
18. Гуйван П.Д. Співвідношення між строками існування охоронюваного та охоронного права особи. *Наше право.* 2008 г. Т. 4. № 2. С. 32–39.
19. Кикоть Г. В. Юридичні факти в системі правовідносин : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2006. 19 с.
20. Коструба А. В. Юридичні факти в механізмі правоприпинення цивільних відносин : монографія. Київ : Ін Юре, 2014. 376 с.
21. Goncharova A.V., Fursa S.Ya., Chuikova V.Y., Hrybachova I.P. Reception of definitions of hereditary transmission and hereditary representation in modern legal systems. *Amazonia Investiga. Web of Science,* 2021, Vol. 10 Num. 42. P. 176–185.
22. Мельник О.Г. Фактичні склади як система юридичних фактів, що є підставою виникнення та зміни правових відносин у сфері реалізації судової влади. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2017. № 5. С. 19–21.
23. Крат В. І. Переважні права: цивільно-правовий аспект : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2008. 19 с.

References:

1. Vakhonieva T. (2003).Poniattia ta yurydychna pryroda strokiv (terminiv) za novym tsyvilnym zakonodavstvom Ukrainy [The concept and legal nature of terms (terms) under the new civil legislation of Ukraine]. *Pravo Ukrainy*, 12, 40–44. [in Ukrainian].
2. Kharytonov Ye.O., Nahorniak V.A. (2007). Deiaki problemy pytannia vyznachennia poniattia ta vydiv yurydychnykh faktiv u tsyvilnomu pravi [Some problems of defining the concept and types of legal facts in civil law]. *Aktualni problemy derzhavy i prava. Current issues of state and law,* 33, 7–18. [in Ukrainian].
3. Kostruba A.V. (2011). Poniattia yurydychnykh faktiv ta yikh oznaky v tsyvilnomu pravi Ukrainy [The concept of legal facts and their features in the civil law of Ukraine]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava – Journal of Kyiv University of Law*, 1, 168–172. [in Ukrainian].
4. Manigk, A. ber (1925). Rechtswirkungen und Juristische Tatsachen. Ein Beitrag zur Lehre von der Willenserklrung. *Jherings Jahrbcher fr die Dogmatik des b rgerlichen Rechts*. Jena. [In German].
5. Pleniuk M., Kostruba A. (2018). Yurydychni fakty v doktryni pryvatnoho prava v Ukraini : Monohrafiia [Legal facts in the doctrine of private law in Ukraine. Monograph]. Kiev : NDI pryvatnoho prava i pidpryiemnytstva imeni akademika F. H. Burchaka NAPrN Ukrainy, [in Ukrainian].
6. Baron Yu. (1909). Systema rymskaho hrazhdanskaho prava. [The system of Roman civil law]. 3-e izd. (ispr. po 9-mu izd.). Vip. 1. Kn. 1. Obshchaia chast. S.-Peterburh : Typ. Yu.N. Erlykh, [in Russian].
7. Spiesivtsev D. S. (2019). Yurydychni fakty-stany v tsyvilnomu pravi Ukrainy: problemni aspekty naukovoi kontseptsii. [Legal facts-states in the civil law of Ukraine: problematic aspects of the scientific concept]. *Yurydychnyi visnyk – Legal Bulletin*, 4, 88–94. [in Ukrainian].
8. Yoffe O.S. (2000). Grazhdanskoe pravo. Izbrannye trudy [Civil law. Selected works]. Moscow, Statut, 2000. S. 625–626. [in Russian].
9. Pohribnyi S. A. (2006). Poniattia mekhanizmu dosiahnennia mety pravovoho rehuliuvannia tsyvilnykh vidnosyn [The concept of the mechanism for achieving the goal of legal regulation of civil relations]. *Problems of legality – Problemy zakonnosti*, 84, 47–51. [in Ukrainian].
10. Parasiuk M.V., Parasiuk V.M., Hrabar N.M. (2020). Tsyvilne pravo Ukrainy (zahalna chastyna) : navch. posib [Civil law of Ukraine (general part): textbook]. Lviv : Rastr-7, [in Ukrainian].
11. Yuksha Ya.A. (2008). Sroky v hrazhdanskom prave. Poniatye, vidy, poriadok yschyslenyia. [Deadlines in civil law. Concept, types, order of calculation]. *Zhurnal rossyiskoho prava – Journal of Russian law*, 4, 23–29. [in Russian].
12. Savigny F. (1840). System des heutigen romischen Rechts, Bd.III, Berlin, Bei Veit und Comp. [In German].
13. Krasavchykov O.A. (1958). Yurydycheskye fakty v sovetskom grazhdanskom prave [Legal facts in Soviet civil law]. Moscow, Hosiuryzdat. [in Russian].

14. Kyvalov S.V., Chervonyi Yu.S., Volosatyi H.S., Kalytenko O.M. (2009). Semeinoe pravo Ukrayny. Uchebnyk. [Family law of Ukraine. Textbook]. Kyev, Pravova yednist, [in Russian].

15. Pleniuk M. D. (2016). Pidstavy vynyknennia zoboviazalnykh pravovidnosyn v mekhanizmi pravovoho rehuliuvannia. monohrafiia. [Grounds for binding legal relations in the mechanism of legal regulation. Monograph]. NDI pryvatnoho prava i pidpryiemnytstva imeni akademika F. H. Burchaka NAPrN Ukrainy. Kyiv, [in Ukrainian].

16. Kharytonov Ye. O. (2008). Deiaki pytannia klasyfikatsii yurydychnykh faktiv [Some questions of classification of legal facts]. *Aktualni probl. derzhavy i prava – Current issues state and law*, 42, 73–81. [in Ukrainian].

17. Krasovska V. H. (2009). Mekhanizm pravovoho rehuliuvannia yak systema pravovykh zasobiv [The mechanism of legal regulation as a system of legal means]. *Derzhava i pravo – State and law,* 43, 81–87. [in Ukrainian].

18. Guyvan P.D. (2008). Spivvidnoshennia mizh strokamy isnuvannia okhoroniuvanoho ta okhoronnoho prava osoby [Correlation between the term of existence of the protected and security rights of the person]. *Our right – Nashe pravo*, 4, N 2, 32–39. [in Ukrainian].

19. Kykot H. V. (2006). Yurydychni fakty v systemi pravovidnosyn. [Legal facts in the system of legal relations] : avtoref. dys. … kand. yuryd. nauk : 12.00.01. Kyiv [in Ukrainian].

20. Kostruba A. V. (2014). Yurydychni fakty v mekhanizmi pravoprypynennia tsyvilnykh vidnosyn: monohrafiia. [Legal facts in the mechanism of termination of civil relations: a monograph]. Kyiv : In Yure, [in Ukrainian].

21. Goncharova A.V., Fursa S.Ya., Chuikova V.Y., Hrybachova I.P. (2021). Reception of definitions of hereditary transmission and hereditary representation in modern legal systems. *Amazonia Investiga. Web of Science*, 10 Num. 42 R. [In English].

22. Melnyk O.H. (2017). Faktychni sklady yak systema yurydychnykh faktiv, shcho ye pidstavoiu vynyknennia ta zminy pravovykh vidnosyn u sferi realizatsii sudovoi vlady. [Actual compositions as a system of legal facts, which is the basis for the emergence and change of legal relations in the exercise of judicial power]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal. – Legal scientific electronic journal,* 5, 19–21. [in Ukrainian].

23. Krat V. I. (2008). Perevazhni prava: tsyvilno-pravovyi aspekt [Preferred rights: civil law aspect: author's ref. dis. for science] : avtoref. dys. … kand. yuryd. nauk : 12.00.03. Kharkiv [in Ukrainian].

УДК 347.62
DOI https://doi.org/10.32689/2522-4603.2022.1.5

Андрій ІВАНОВ
кандидат юридичних наук, асистент кафедри цивільного права № 1, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, вул. Пушкінська, 77, Харків, Україна, 61024
ORCID: 0000-0002-3795-2959

Andriy IVANOV
Candidate of Law, Assistant at the Department of Civil Law № 1, Yaroslav Mudryi National Law University, Pushkinska str., 77, Kharkiv, Ukraine, 61024
ORCID: 0000-0002-3795-2959

Юлія БІНЬКОВСЬКА
студентка, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, вул. Пушкінська, 77, Харків, Україна, 61024

Julia BINKOVSKA
Student, Yaroslav Mudryi National Law University, Pushkinska str., 77, Kharkiv, Ukraine, 61024

ПРЕЗУМПЦІЯ ПРАВА СПІЛЬНОЇ СУМІСНОЇ ВЛАСНОСТІ ПОДРУЖЖЯ

PRESUMPTION OF RIGHT OF THE JOINT PROPERTY OF THE SPOUSES

Стаття присвячена презумпції спільної сумісної власності подружжя як одній з правових презумпцій, які мають місце в Сімейному кодексі України. Проаналізовано зміст та особливості при застосуванні вказаної категорії. З'ясовано, що серед науковців немає єдиної думки щодо застосування таких термінів як «сумісний» та «спільний» щодо власності подружжя. Проаналізовано перелік того майна, яке відноситься до спільної сумісної власності подружжя, визначено певні особливості при віднесенні деяких з них до спільно набутого майна. Зроблено висновок про те, що майно буде вважатися спільною сумісною власністю у тій ситуації, коли подружжя живе спільно у зареєстрованому шлюбі, а також і тоді, коли такі особи живуть окремо у зв'язку з поважними причинами. Окремим питанням з'ясовано статус майна жінки та чоловіка, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі.

Ключові слова: *презумпція, презумпція права спільної сумісної власності подружжя, шлюб.*

The article is devoted to the presumption of joint property of spouses as one of the legal presumptions that take place in the Family Code of Ukraine. The content and features of application of this category are analyzed. It was found that there is no consensus among scholars on the use of terms such as "compatible" and "joint" in relation to marital property. The transforming property which acts to the joint property of spouses is analyzed, certain features at reference of some of them to the joint acquired property are defined. It is concluded that the property will be considered joint property in the situation when the spouses live together in a registered marriage, as well as when such persons live separately for good reasons. A separate issue clarifies the status of the property of a woman and a man who live in the same family but are not married to each other or to any other marriage.

Key words: *presumption, presumption of the right of joint property of spouses, marriage.*

Актуальність проблеми. Сім'я – один з головних правових інститутів сімейного права України. Основна мета сімейного законодавства України полягає у збереженні тих традиційних цінностей, які збережуть непохитними шлюб дружини та чоловіка. Проте зі сплином часу у подружжя виникають питання щодо розірвання шлюбу та відповідно поділу майна подружжя. Майно, набуте подружжям за час шлюбу, буде вважатися спільною сумісною власністю подружжя, презумпція та особливості якої є предметом нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання презумпції спільної сумісної власності подружжя завжди потребувало великої уваги з наукової точки зору з огляду на певні прогалини у законодавстві щодо її регулювання. Такі науковці як Євко В. Ю. [5], Мельниченко О. В. [7], Чернега В. М. [14], досліджували дане питання, причому кожен з них приділяв особливу увагу можливостям щодо спростування такої презумпції, проте ми намагалися з'ясувати певні аспекти щодо розуміння такої презумпції, її особливостей.

© Іванов А., Біньковська Ю., 2022

Мета статті – з'ясування змісту та особливостей практичного застосування презумпції спільної сумісної власності подружжя як однієї з важливих категорій сімейного права України.

Виклад основного матеріалу. Правові презумпції відіграють важливе значення у практичній діяльності судів при вирішенні справ по суті. Такі презумпції використовуються «з метою внесення стабільності у правовідносини, забезпечення законності та правопорядку, захисту прав, свобод та інтересів громадян» [6, с. 74].

Так, правовою презумпцією є «закріплене в законі правило доказового процесу, за яким при доведенні одних юридичних фактів можна зробити висновок про наявність чи відсутність інших юридичних фактів, що мають значення для вирішення справи без подання доказів на їхнє підтвердження, у той час, як на протилежну сторону процесу покладається обов'язок спростувати факт, існування чи відсутність якого припускається» [2, с. 14]. Причому Чернега В. М. пропонує розглядати правові презумпції як засіб юридичної техніки та норму права [15, с. 266]. До того ж, Ляшенко Р. Д. вважає їх складною правовою категорією, що є «припущенням про наявність чи відсутність факту, що ґрунтується на спостереженнях за повторюваними аналогічними явищами, подіями, фактами та раціональному зв'язку між ними, спрямоване на регулювання суспільних відносин, що формулюється у законодавстві або/та в акті застосування права, може допускати виключення, але умовно приймається за істину, поки не буде доведено протилежне» [6, с. 58]. Мельниченко О. В. з цього приводу зазначає, що презумпції можна віднести і до принципів права, оскільки останні встановлюють «загальне правило, загальний порядок регулювання майнових відносин подружжя, чітко передбачають можливі винятки із загального правила» [7, с. 166-167].

Правові презумпції знайшли своє закріплення у багатьох законодавчих та підзаконних актах України. Причому «переважно цей інститут використовується у сфері приватного права» [5, с. 76], а тому сімейне право – не виключення. Серед тих презумпцій, які закріплені у Сімейному кодексі України (далі – СК України) – основному кодифікованому акті, що регулює сімейні відносини, важливе юридичне значення має застосування презумпції права спільної сумісної власності подружжя, зважаючи на ті цінності, які закладені під розумінням таких сімейно-правових інститутів як шлюб та сім'я.

Доречним з цього приводу є зауваження Чернеги В. М., який при дослідженні норм-презумпцій, які містяться у СК України, виокремлює презумпцію сумісної належності майна подружжю. Тобто, науковець, враховуючи різні наукові дискусії з такого приводу, дотримується тієї думки, що одночасне застосування термінів «спільний» та «сумісний» є тавтологією [15, с. 268], а тому потребує законодавчого врегулювання. Ми частково погоджуємось з такою думкою у аспекті того, що дійсно думки науковців розійшлися. Так, до прикладу Мельниченко О. В. відмежовує поняття «спільне майно подружжя» від поняття «сумісне майно подружжя» та використовує поняття саме презумпції сумісної власності подружжя, не застосовуючи при цьому термін «спільний». На підтвердження своєї думки він наводить визначення сумісного майна подружжя – «майна, що належить подружжю на праві спільної сумісної власності, а також майнові права та обов'язки, що набуті подружжям під час шлюбу» [7, с. 166]. Проте Євко В. Ю. [5] все ж таки застосовує у своїй публікації поняття презумпції спільності майна подружжя, не аргументуючи при цьому свою позицію. Причому Верховний Суд (далі – ВС) також застосовує неоднаковий підхід: у одних рішеннях оперує поняттям презумпції спільності майна подружжя (постанова ВС від 15.06.2020 у справі № 430/1281/14-ц (провадження № 61-43510сво18), у інших – презумпції права спільної сумісної власності подружжя (постанова ВС від 19.02.2020 у справі № 266/5267/18 (провадження № 61-6647св19) [8]. Отже, все таки питання потребує втручання законодавця з огляду на неодностайність думок як при правозастосуванні, так і в науці. Проте ми будемо керуватися положеннями СК України, застосовуючи термін «презумпція права спільної сумісної власності подружжя».

Відповідно до ст. 60 СК України [13] презумпція права спільної сумісної власності подружжя полягає у наступному: «Майно, набуте подружжям за час шлюбу, належить дружині та чоловікові на праві спільної сумісної власності незалежно від того, що один з них не мав з поважної причини (навчання, ведення домашнього господарства, догляд за дітьми, хвороба тощо) самостійного заробітку (доходу). Вважається, що кожна річ, набута за час шлюбу, крім речей індивідуального користування, є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя». Так, за думкою Ляшенко Р. Д., ця презумпція належить до законних, яка прямо закріплюється в нормах права, враховуючи термін «вважається»,

що одразу ж вказує на наявність презумпції. Проте слушним є зауваження авторки, що не завжди такий термін визначає презумпцію, як-от ст. 75 СК України – презумпція відсутня [6, с. 102].

Причому речі індивідуального користування, до яких можна віднести одяг, парфуми, аксесуари, косметичні засоби, прикраси, засоби особистої гігієни тощо, тобто речі, які кожен з подружжя особисто використовує повсякденно або регулярно, належать до особистої приватної власності дружини і чоловіка. Окрім цього, сюди також належать коштовності, навіть тоді, коли вони були придбані за рахунок спільних коштів подружжя, про що і зазначається в ч. 2 ст. 57 СК України [13]. Так, чинне законодавство не містить чіткого переліку або визначення таких речей, а поняття «коштовності» є оціночним, і коли поділ майна подружжя відбувається в судовому порядку, суд має вирішувати у кожному конкретному випадку, чи є річ коштовною.

Окрім цього, згідно з ст. 368 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [16] спільною сумісною власністю є спільна власність двох або більше осіб без визначення часток кожного з них у праві власності, а майно, набуте подружжям за час шлюбу, є їхньою спільною сумісною власністю, якщо інше не встановлено договором або законом.

Так, ВС у своєму рішенні у справі № 711/2302/18 від 22.01.2020 (провадження № 61-13953св19) [10] зауважив, що конструкція норми статті 60 СК України свідчить про презумпцію спільності права власності подружжя на майно, яке набуте ними в період шлюбу. Це означатиме, що ні дружина, ні чоловік не зобов'язані доводити наявність права спільної сумісної власності на майно, набуте у шлюбі, оскільки воно вважається таким, що належить подружжю. Разом з тим зазначена презумпція може бути спростована одним із подружжя. Тягар доказування обставин, необхідних для спростування презумпції, покладається на того з подружжя, який її спростовує. Причому якщо майно придбано під час шлюбу, то реєстрація прав на нього (транспортний засіб, житловий будинок чи іншу нерухомість) лише на ім'я одного із подружжя не спростовує презумпцію належності його до спільної сумісної власності подружжя.

Чинниками, які визначають статус спільної сумісної власності є час набуття майна та кошти, за які таке майно було набуте (джерело набуття). Тобто суд повинен установити не тільки факт набуття майна під час шлюбу, але й той факт, що джерелом його набуття були спільні сумісні кошти або спільна праця подружжя. Тому у разі придбання майна хоча й у період шлюбу, але за особисті кошти одного з подружжя, це майно не може вважатися об'єктом спільної сумісної власності подружжя, а є особистою приватною власністю того з подружжя, за особисті кошти якого воно придбане, а отже сам по собі факт придбання спірного майна в період шлюбу не є безумовною підставою для віднесення такого майна до об'єктів права спільної сумісної власності подружжя.

Навіть Європейський суд з прав людини у § 40 рішення KROON AND OTHERS v. THE NETHERLANDS зазначив: «Ситуація, коли правова презумпція домінує над біологічними і соціальними реаліями, не беручи до уваги ні встановлені факти, ні бажання зацікавлених осіб, і котра не приносить нікому користі, не є сумісною, навіть з огляду на надану державі можливість розсуду, із зобов'язанням забезпечити ефективну «повагу» до приватного і сімейного життя» [1].

Таким чином, у разі доведення заінтересованою особою факту придбання майна у шлюбі, але за особисті кошти, важливим у цьому випадку буде надання відповідних доказів, які б підтверджували, що таке майно придбане саме за такі кошти, а не спільні. У разі належного доказування презумпція права спільної сумісної власності на це майно буде спростована, у протилежному випадку – презумпція залишиться непохитною. Адже належне доказування при встановленні таких юридичних фактів відіграє важливу роль при винесенні судами законних, обґрунтованих та мотивованих рішень.

Згідно з СК України об'єктами права спільної сумісної власності подружжя є:

1) будь-яке майно, за винятком виключеного з цивільного обороту (ч. 1 ст. 61 СК України [13]).

Так, певне тлумачення щодо вказаної норми містить рішення Конституційного Суду України (далі – КСУ) від 19.09.2012 № 17-рп/2012 [12], де зазначається, що статутний капітал та майно приватного підприємства не є винятком і також належить до об'єктів права спільної сумісної власності подружжя. Проте Вінтоняк Н. Д. піддає критиці таке рішення КСУ та звертає увагу на виборі КСУ неправильного підходу до розуміння того, що може бути об'єктом права. Науковиця підкреслює, що правильніше було б визнавати об'єктом спільної сумісної власності подружжя єдиний майновий комплекс приватного підприємства, який є об'єктом права, а не лише майно приватного підприємства [3, с. 66].

2) заробітна плата, пенсія, стипендія, інші доходи, одержані одним із подружжя (ч. 2 ст. 61 СК України [13]) (у цьому випадку визнаватися спільними такі виплати будуть з моменту фактичного отримання таких коштів одним з подружжя);

3) гроші, інше майно, в тому числі гонорар, виграш, які були одержані за договором, укладеним в інтересах сім'ї одним з подружжя (ч. 3 ст. 61 СК України [13]).

Причому важливо зауважити, що «винагорода, про яку йдеться в ч. 3 ст. 61 СК України, не може бути відзнакою особистих знань, вмінь або досягнень одного з подружжя. А тому перемогу на телевізійних вікторинах, конкурсах, внаслідок участі в яких переможці отримують цінні призи, винагороди, необхідно визначати якщо не особистими заслугами, то індивідуальними якостями, інтелектуальним рівнем особи. Як наслідок, на одержані в такий спосіб призи, винагороди поширюється режим роздільності майна, що цілком відповідає положенню ч. 3 ст. 57 СК України» [15, с. 164].

4) речі для професійних занять (музичні інструменти, оргтехніка, лікарське обладнання тощо), придбані за час шлюбу для одного з подружжя (ч. 4 ст. 61 СК України [13]).

Щодо терміну «речі для професійних занять», то його «потрібно тлумачити розширено, включивши до речей для професійних занять також і ті, які обслуговують не лише професійну діяльність чоловіка, дружини, але і їхні захоплення (фотографування, вишивання, ткацтво, малювання, заняття музикою тощо), не пов'язані безпосередньо з їх основною професією» [15, с. 164-165].

Окрім цього, Пленум Верховного Суду України у своєму рішенні від 21.12.2007 № 11 «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя» [11] до об'єктів спільної сумісної власності відоносить: квартири, житлові й садові будинки; земельні ділянки та насадження на них, продуктивну і робочу худобу, засоби виробництва, транспортні засоби; грошові кошти, акції та інші цінні папери, паєнакопичення в житлово-будівельному, дачно-будівельному, гаражно-будівельному кооперативі; грошові суми та майно, належні подружжю за іншими зобов'язальними правовідносинами, тощо.

Заслуговує на увагу також аналіз того факту, коли чоловік та дружина перебувають у зареєстрованому шлюбі, проте проживають не спільно через поважні причини, якими можуть бути навчання, робота, лікування, необхідність догляду за батьками, дітьми, тощо. У такому випадку СК України [13] визнається таке подружжя сім'єю. Адже, як вказує Євко В. Ю., «із системного тлумачення норм СК України можна дійти висновку, що дружина та чоловік не зобов'язані жити спільно, а їх окреме проживання тягне правові наслідки у вигляді непоширення презумпції спільності майна подружжя на їх майнові відносини тільки у випадках, прямо передбачених законом» [5, с. 77].

Окремим питанням, яке потребує з'ясування, є той факт, коли чоловік та жінка проживають на одній території, ведуть спільне господарство, проте не зареєстрували свій шлюб та не перебувають у будь-якому іншому шлюбі. І хоча Гіденко Є. С. вважає ст. 74 СК України «найсуперечливішою новелою Кодексу» [4, с. 103], проте все ж вона є прогресивним кроком, що певною мірою вирішує це питання і дещо прирівнює таке фактичне співжиття до зареєстрованого у встановленому законом порядку, а отже, за такої умови можливе застосування презумпції права спільної сумісної власності подружжя. Так, у статті 74 СК України [12] зазначається, що у тому разі, якщо жінка та чоловік проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі, майно, набуте ними за час спільного проживання, належить їм на праві спільної сумісної власності, якщо інше не встановлено письмовим договором між ними. Щодо статусу майна, то в зазначеній статті прямо вказується, що воно належить до спільної сумісної власності жінки та чоловіка, які не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі.

Причому практика ВС також іде тим шляхом, що визнає такий шлюб та застосовує відповідно презумпцію права спільної сумісної власності щодо того майна, яке було спільно ними набуте. Важливим при цьому є встановлення факту створення (придбання) сторонами майна внаслідок спільної праці, ведення спільного господарства, побуту, виконання взаємних прав та обов'язків, з'ясування часу придбання, джерела набуття, а також мети придбання майна. Так, у постанові ВС від 17.04.2019 у справі № 490/6060/15-ц (провадження № 61-28343св18) [8] чоловіком на підтвердження своїх вимог щодо проживання сторін однією сім'єю було надано фотокартки про спільний відпочинок разом із близькими родичами одне одного, диск з відеозаписами за період проживання з жінкою та листи, які написані ним власноруч, де він зазначав жінку

своєю дружиною. Крім того, судами встановлено здійснення оплати сторонами кредитних коштів на придбання побутової техніки за кредитним договором, укладеним чоловіком саме за адресою їх фактичного спільного проживання.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, одна з правових презумпцій Сімейного права України – презумпція права спільної сумісної власності подружжя – відіграє велику роль для встановлення істини під час розгляду сімейно-правових спорів. Презумпцію під час розгляду справи можна спростувати, надавши при цьому відповідні докази. Дана сімейно-правова категорія може застосуватись не лише щодо встановлення правового режиму майна, набутого під час шлюбу, зареєстрованого у встановленому законом порядку, а й також при встановленні тих юридичних фактів, коли особи проживають не спільно; не зареєстрували свій шлюб та не перебувають у будь-якому іншому шлюбі.

Література:

1. Case of Kroon and others v. the Netherlands. 1994. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57904.
2. Білоусов Ю. В., Феннич В. П. Доказові презумпції у цивільному судочинстві: монографія. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права. 2012. 280 с.
3. Вінтоняк Н. Д. Правовий режим корпоративних прав подружжя : монографія. Київ : Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України. 2021. 187 с.
4. Гіденко Є. С. Проблеми колізій у сімейному законодавстві та інші проблеми здійснення й захисту сімейних прав. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 6. С. 101–104.
5. Євко В. Ю. Застосування презумпції спільності майна подружжя у судовій практиці. *Порівняльно-аналітичне право.* 2018. № 2. С. 75–78.
6. Ляшенко Р. Д. Презумпції у праві: питання теорії та практики : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ. 2011. 234 с.
7. Мельниченко О. В. Спільна сумісна власність подружжя: суперечлива судова практика. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 3. С. 166–170.
8. Огляд судової практики Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду у справах зі спорів, що синикають між особами, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі / упоряд. Правове управління (IV) департаменту аналітичної та правової роботи апарату Верховного Суду / відпов. за вип.: суддя КЦС ВС, к.ю.н., А. Ю. Зайцев. Київ. 2020. 35 с.
9. Огляд судової практики Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду щодо розгляду справ у спорах, що виникають із розподілу майна подружжя. Київ, 2020. 46 с.
10. Постанова Верховного Суду від 22.01.2020 у справі № 711/2302/18 (провадження № 61-13953св19). URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/87517031.
11. Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 21.12.2007. № 11. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0011700-07#Text.
12. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням приватного підприємства «ІКІО» щодо офіційного тлумачення положення частини першої статті 61 Сімейного кодексу України від 19.09.2012. № 17-рп/2012. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v017p710-12.
13. Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002. № 2947-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text.
14. Сімейне право України : підручник / за ред. А. О. Дутко. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ. 2018. 480 с.
15. Чернега В. М. Норми-презумпції Сімейного права України. *Knowledge, Education, Law, Management.* 2020. № 3(31). Vol. 2. С. 265–271.
16. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003. № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text.

References:

1. Case of Kroon and others v. the Netherlands. 1994. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57904. [in English].
2. Bilousov Yu. V., Fennych V. P. Dokazovi prezumptsii u tsyvilnomu sudochynstvi : monohrafiia. Khmelnytskyi : Khmelnytskyi universytet upravlinnia ta prava. 2012. 280 s. [in Ukrainian].
3. Vintoniak N. D. Pravovyi rezhym korporatyvnykh prav podruzhzhia : monohrafiia. Kyiv : Naukovo-doslidnyi instytut pryvatnoho prava i pidpryiemnytstva imeni akademika F. H. Burchaka NAPrN Ukrainy. 2021. 187 s. [in Ukrainian].
4. Hidenko Ye. S. Problemy kolizii u simeinomu zakonodavstvi ta inshi problemy zdiisnennia y zakhystu simeinykh prav. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. 2019. № 6. S. 101–104. [in Ukrainian].

5. Yevko V. Yu. Zastosuvannia prezumptsii spilnosti maina podruzhzhia u sudovii praktytsi. *Porivnialno-analitychne pravo*. 2018. № 2. S. 75–78. [in Ukrainian].

6. Liashenko R. D. Prezumptsii u pravi: pytannia teorii ta praktyky : dys. … kand. yuryd. nauk : 12.00.01. Kyiv. 2011. 234 s. [in Ukrainian].

7. Melnychenko O. V. Spilna sumisna vlasnist podruzhzhia: superechlyva sudova praktyka. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. 2020. № 3. S. 166–170. [in Ukrainian].

8. Ohliad sudovoi praktyky Kasatsiinoho tsyvilnoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu u spravakh zi sporiv, shcho synykaiut mizh osobamy, yaki prozhyvaiut odniieiu simieiu, ale ne perebuvaiut u shliubi / uporiad. Pravove upravlinnia (IV) departamentu analitychnoi ta pravovoi roboty aparatu Verkhovnoho Sudu / vidpov. za vyp.: suddia KTsS VS, k.iu.n., A. Yu. Zaitsev. Kyiv. 2020. 35 s. [in Ukrainian].

9. Ohliad sudovoi praktyky Kasatsiinoho tsyvilnoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu shchodo rozghliadu sprav u sporakh, shcho vynykaiut iz rozpodilu maina podruzhzhia. Kyiv, 2020. 46 s.

10. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 22.01.2020 u spravi № 711/2302/18 (provadzhennia № 61-13953sv19). URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/87517031. [in Ukrainian].

11. Pro praktyku zastosuvannia sudamy zakonodavstva pry rozghliadi sprav pro pravo na shliub, rozirvannia shliubu, vyznannia yoho nediisnym ta podil spilnoho maina podruzhzhia : Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid vid 21.12.2007. № 11. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0011700-07#Text. [in Ukrainian].

12. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym zvernenniam pryvatnoho pidpryiemstva «IKIO» shchodo ofitsiinoho tlumachennia polozhennia chastyny pershoi statti 61 Simeinoho kodeksu Ukrainy vid 19.09.2012. № 17-rp/2012. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v017p710-12. [in Ukrainian].

13. Simeinyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 10.01.2002. № 2947-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text. [in Ukrainian].

14. Simeine pravo Ukrainy: pidruchnyk / za red. A. O. Dutko. Lviv : Lvivskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav. 2018. 480 s. [in Ukrainian].

15. Cherneha V. M. Normy-prezumptsii Simeinoho prava Ukrainy. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2020. № 3(31). Vol. 2. S. 265–271. [in Ukrainian].

16. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 16.01.2003. № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text. [in Ukrainian].

УДК 349.2:331.1
DOI https://doi.org/10.32689/2522-4603.2022.1.6

Людмила КУПІНА
доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри правознавства та галузевих юридичних дисциплін соціально-правового факультету, Національний педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, вул. Пирогова, 9, м. Київ, 01601, l.f.kupina@npu.edu.ua
ORCID: 0000-0002-5091-8333

Liudmyla KUPINA
Doctor of Law, Associate Professor, Professor at the Department of Law and Branch Legal Disciplines of the Social Law Faculty, National Pedagogical Drahomanov University, Purohova str., 9, Kyiv, Ukraine, 01601, l.f.kupina@npu.edu.ua
ORCID: 0000-0002-5091-8333

ВПЛИВ ПРАВОСВІДОМОСТІ НА ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ГАРАНТІЙ ПРИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ПРАЦЮ

THE INFLUENCE OF LEGAL AWARENESS ON THE FORMATION OF SOCIAL GUARANTEES IN THE REALIZATION OF THE RIGHT TO LABOR

Метою дослідження є встановлення взаємозв'язку права на працю із рівнем правосвідомості громадян, які при прийнятті рішення щодо реалізації своїх вмінь та навичок, нівелюють роль правових знань про соціальні гарантії, які надає їм держава як суб'єктам трудових правовідносин. Обґрунтованість і достовірність отриманих наукових результатів були забезпеченні шляхом застосування системи загальнонаукових та спеціально-наукових методів дослідження. Науковою новизною є встановлення взаємозв'язку високого рівня правосвідомості членів суспільства із набуттям права на соціальні гарантії, які гарантуються державою, у тому числі під час дії воєнного стану. Висновками дослідження є доведення існування проблеми кризи власної правосвідомості осіб, що реалізують право на працю, які в процесі соціального мислення не в змозі передбачити наслідки нехтування або зловживання правом.

Ключові слова: *право на працю, трудовий договір, незадекларована праця, соціальні гарантії, правосвідомість, свобода праці.*

The aim of the study is to establish the relationship between the right to work and the level of legal awareness of citizens who devalue the role of legal knowledge of social guarantees guaranteed by the state as subjects of labor relations, when deciding on the realization of their skills and abilities. It is worth realizing that the Constitution of Ukraine enshrines fundamental rights that allow a person to realize himself in all spheres of public life, showing the freedom guaranteed by the Basic Law in choosing the occupation or application of their knowledge. Manifestation of freedom allows not only to develop their individual abilities, but also to use a range of social guarantees provided by the state in the exercise of constitutional rights in a lawful manner. An important factor in ensuring state's social support is the proper level of consciousness of the subject of constitutional rights, which is key not only to form of its own socio-economic stability, but also to enable the state to guarantee the proper level of protection of constitutional rights and freedoms. The validity and reliability of the obtained scientific results were ensured by applying a system of general scientific and special scientific research methods. The scientific novelty is the establishment of the relationship between a high level of legal awareness of members of society with the acquisition of the right to social guarantees guaranteed by the state, including during martial law. The conclusions of the study are to prove the existence of the problem of the crisis of their own legal awareness of persons during the realization the right to work, who in the process of social thinking are unable to predict the consequences of neglect or abuse of rights.

Key words: *right to work, employment contract, undeclared work, social guarantees, legal awareness, labor freedom.*

Вступ. Важливою умовою виникнення конституційних гарантій є реалізація прав у визначений законом спосіб, що дозволяє не лише усвідомлювати свою соціальну цінність в суспільстві, а й бути суб'єктом, який свідомо формує базову систему соціального захисту. Водночас, незважаючи на той факт, що свобода є одним із основних чинників розвитку демократичного суспільства, право на реалізацію свободи вибору роду занять, професії, власної самореалізації має бути узгоджене як і з суспільними інтересами, так і правами і свободами інших людей. Свобода має узгоджуватися із правом, оскільки за допомогою його існування вона має певні рамки та міру свого прояву. Право фактично упорядковує

© Купіна Л., 2022

свободу, трансформуючи її як соціальне благо у коло суб'єктивних прав та обов'язків, які орієнтують особу на правомірну поведінку та свідому реалізацію норм права.

Актуальність проблеми. Нині, коли Україна героїчно бореться із російською військовою агресією, актуальність забезпечення свободи при реалізації конституційних прав має неабияке значення, особливо це стосується права на працю, в результаті здійснення якого створюються не лише продукти життєдіяльності, а й формується економічно-матеріальний ресурс як один із видів джерел відновлення та розбудови післявоєнної України.

Особливу роль у цьому процесі відіграє свідомість суб'єкта цих прав, яка є ключовою у формуванні не лише власної соціально-економічної стабільності, а й створенні можливості державі надати соціальну підтримку при настанні об'єктивних чи суб'єктивних обставин. Гарантувати належний рівень захищеності конституційних прав і свобод громадян, держава може лише в тому випадку, коли розбудова її соціально-економічного простору відбувається у демократичному суспільстві, з високим рівнем правосвідомості та правової культури. Обтяжуючою обставиною нинішнього суспільного життя є існування воєнного стану на території України та запровадження певних обмежень у здійсненні конституційних прав, у тому числі прав у сфері застосування праці, водночас вказані обмеження не обмежують свободу при реалізації прав у встановлений законом спосіб.

Актуальними нині є питання об'єктивної реальності та суб'єктивної оцінки громадянами норм трудового права, з точки зору рівня їх правосвідомості як одного із чинників гармонізації суспільного життя в демократичні державі, що функціонує в особливий період виконання своїх функцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання взаємозв'язку рівня правосвідомості із реалізацією конституційних прав та свобод неодноразово були предметами досліджень науковців таких як О.О. Барабаш, С.В. Бобровнік, Н.М. Оніщенко, П.М. Рабіновича, С.Ф. Хопти. Водночас вплив правосвідомості на реалізацію прав у сфері праці досліджувався з точки зору її деформації у професіоналів, не торкаючись правових аспектів встановлення причинно-наслідкового зв'язку практики реалізації права на працю із уявою про механізми забезпечення соціальних гарантій прав працівників, що також потребує наукової уваги.

Мета дослідження. В суспільстві непоодинокими є випадки засвідчення низького рівня знань механізму забезпечення та реалізації конституційних прав, що внаслідку впливає на правосвідомість їх носіїв та формування системи захисту в результаті їх порушення або ж виникнення обставин, під дією яких обмежуються конституційні права, свідками та учасниками чого нині стали всі українці. Встановлення взаємозв'язку правосвідомості при здійсненні конституційного права на працю як гарантованого права на соціальний захист з боку держави є метою цього дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Формування належного рівня правосвідомості громадян нерозривно пов'язано із реалізацією права на освіту, яке передбачає її здобуття учасниками освітнього процесу у різних формах, на певних рівнях та окремих видів. Право на освіту є тим немайновим суб'єктивним правом особи, в результаті реалізації якого вона задовольняє фізіологічні, духовні, соціальні та культурні потреби відповідно до свого віку, рівня розвитку та в залежності від об'єктивних обставин, які спонукали її до цього. Особливістю цього права є те, що воно не має економічної основи як підстави реалізації, його зміст не пов'язаний із створенням прямого матеріального наслідку, а виключно є передумовою задоволення майбутніх майнових інтересів. Водночас в процесі реалізації цього права особа здобуває знання у різних сферах, у тому числі у сфері права, що дозволяє їй формувати рівень своєї правової обізнаності як основи у формуванні механізму інших здійснення конституційних прав та проходити процес правової соціалізації.

Правову соціалізацію визначають як процес залучення людини до правовідносин та формування у неї правосвідомості й правомірної поведінки [9, с. 526]. В. Головченко, А. Потьомкін розглядають правову соціалізацію як процес, завдяки якому люди вчаться думати і вести себе відповідно до засвоєння та активного відтворення соціально-правового досвіду, набутого в умовах спілкування з іншими людьми і суспільством у цілому, а також різних видів суспільно-правової дійсності [6, с. 103].

Якщо розглядати соціалізацію окремих суб'єктів – молоді, як основних суб'єктів споживання освітніх послуг, то дослідники соціалізації молоді визначають це явище як процес цілісного формування, виховання і становлення молоді як особливої соціальної групи на основі суспільних відносин, в які вона включається за допомогою всіх видів всієї суспільно значущої життєдіяльності при

умовах одночасної дії різного роду чинників довготривалої та короткотривалої дії, які розділяються на дві основні групи: об'єктивні і суб'єктивні. Автори доходять висновку, що визначальними чинниками цього процесу виступають політико-економічні і соціокультурні тенденції як загально-цивілізаційного (за змістом) і глобального (за масштабами) характеру так і трансформаційні суспільні процеси внутрішнього характеру [6, с. 102]. Виходячи із висновків дослідників соціалізації особистості можна зробити висновок, що саме вона є основою формування правосвідомості особи, рівень якої залежить від суспільно-політичних процесів та суб'єктивних чинників, які саме і відображають ступінь опанування знаннями у сфері права.

Водночас, незважаючи на досить розвинуту систему освіти на всіх її рівнях та формах, практично безперешкодної можливості у освоєнні різних освітніх програм, процес опанування юридичних складових, що впорядковують механізми суспільних процесів має свої складнощі у реалізації, що не завжди пов'язане із неналежним рівнем правової освіти населення, а в певній мірі залежить від форм суспільної свідомості, які формуються під впливом знань, вмінь, навичок та правил поведінки. Не вдаючись до глибокого аналізу наукових підходів щодо форм суспільної свідомості, у тому числі з точки зору позитивного чи природнього права, відмітимо лише дослідження С.І. Куксенко, який визначив однією із форм індивідуальної свідомості, що формується під впливом знань, цінностей та очікувань з метою регулювання людської поведінки відповідно до вимог норм, традицій та внутрішніх переконань та відображає правову реальність є правосвідомість особи. При цьому вчений класифікує її в залежності від суб'єктного складу; глибини та форми сприйняття правової дійсності; концепцій походжень права; політико-правового режиму держав; цивілізаційних та національних критеріїв та ціннісно-нормативних орієнтирів регуляції соціального життя, що в нормальному вимірі відповідають принципам права та моралі, а в деформованому – перекручують істинний зміст правових норм [8, с. 5]. Такий ціннісно-орієнтований підхід прояву правосвідомості можна прослідкувати при реалізації особою права на працю як не лише задоволення майнового інтересу, а як здійснення конституційного права, що закріплене в ст. 43 Конституції України – можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується. Орієнтація цього основоположного права спрямована на гарантовану конституційними нормами свободу вибору, що полягає не лише у свободі прояву своїх знань чи навичок, а й більш глибшому змісті – свободі праці як принципу трудового права та ключової ідеї його існування без застосування примусу до праці в умовах розвитку демократичного суспільства. В одному із своїх рішень щодо забезпечення прав людини Конституційний Суд України зазначив, що серед фундаментальних цінностей дієвої конституційної демократії є свобода, наявність якої у особи є однією з передумов її розвитку та соціалізації. Якщо розглядати цей висновок через призму взаємозв'язку права особи на працю та принципу свободи праці, то варто зазначити, що держава на конституційному рівні гарантує кожному право вибору щодо способу чи форми своєї самореалізації.

Принцип свободи праці, в правовому руслі витікає, із змісту ст. 23 Конституції України, згідно з якою кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, тобто у власних інтересах спрямовувати свої навички, вміння та дії для досягнення мети, яку вона обрала також на власний розсуд [1]. Вказані положення Конституції покликанні формувати образ абсолютно вільної у своїх планах чи діяльності людини, яка діє в законний спосіб задля свого інтересу, реалізує те соціально-економічне право, яке їй гарантоване державою. Поширюючи думку О.В. Смирнова, О.Я. Лаврів зазначає, що діалектичний взаємозв'язок свободи праці і права громадянина на працю виражається в тому, що держава гарантує громадянам які постійно проживають на її території, свободу вибору виду зайнятості, у т.ч. роботу з різними режимами праці, безоплатне сприяння в підборі відповідної роботи і працевлаштуванні з боку служби зайнятості; надання підприємствами, установами, організаціями відповідно до раніше поданих заявок роботи, яка підходить випускникам навчальних закладів; безоплатне навчання нової професії (спеціальності); підвищення кваліфікації в системі служби зайнятості чи за направленням в інші навчальні заклади з виплатою стипендії; компенсації відповідно до законодавства матеріальних затрат у зв'язку з направленням в іншу місцевість за пропозицією служби зайнятості; можливість укладення строкових трудових договорів (контрактів) на участь в оплачуваних громадських роботах, що організовуються з урахуванням вікових та інших особливостей громадян; правовий захист від безпідставних звільнень [7, с. 59]. Отже, принцип свободи праці та право на працю

у своєму взаємозв'язку формують правові основи як життя, застосування своїх здібностей при трудовій діяльності громадян та відображають ціннісно-нормативні орієнтири правової дійсності нормам моралі.

Але розвиток держави, суспільства, особистості не можливий без виконання обов'язків, які також визначаються Конституцією України та є невід'ємними елементами в системі прав та свобод людини. З огляду на це важливим є співвідношення між інтересами особи та інтересами суспільства, тому свобода, у тому числі і свобода праці, повинна узгоджуватись не лише зі свободою інших людей, а й обґрунтованими вимогами суспільства.

Варто пам'ятати, що проявом принципу свободи праці є свобода укладення трудового договору, а проявом реалізації права на працю є укладення трудового договору. Так, Кодексом законів про працю України, з офіційним визнанням факту виникнення трудових відносин. У цій процедурі приймають участь два суб'єкти – роботодавець та держава. Роботодавець засвідчує факт укладення трудового договору в момент підписання наказу про зарахування працівника на посаді, згідно із штатним розписом підприємства, а держава визнає цей факт, в момент внесення до реєстру страхувальників та реєстру застрахованих осіб відповідно до Закону України "Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування" інформації, що міститься у повідомленні про прийняття працівника на роботу, яке подає роботодавець перед допуском працівника до роботи. Фактично в момент взяття державою на облік працівника як суб'єкта загальнообов'язкового державного соціального страхування, вона бере на себе обов'язок по формуванню кола гарантії прав у момент його тимчасової чи постійної непрацездатності.

Державні соціальні гарантії це способи захисту прав осіб, які виявили своє бажання реалізовувати своє право на працю, але за створення цієї можливості безпосередню відповідальність несе як працівник, так і роботодавець, які ухиляються від визнання державою факту укладення трудового договору між ними, і тим самим підвищують показники «тіньової» зайнятості в Україні.

За даними дослідження МОП «Незадекларована праця в Україні: характер, масштаби та шляхи її подолання» однією із форм «тіньової» зайнятості є приховані трудові відносини (підміна трудових договорів фіктивними договорами із самозайнятими працівниками, договорами про надання послуг, цивільними та господарськими договорами, а також штучне використання дистанційних та аутсорсінгових механізмів для приховування найманої праці). Проблема незадекларованої праці існувала завжди в незалежній Україні, її факти виявлялися в процесі здійснення контролю органів по дотриманню законодавства у сфері праці, а також під час встановлення фактів існування трудових відносин за заявами самих працівників, які спочатку свідомо допустили прояви порушення свого права на працю, а згодом звернулися за захистом цього права. Такі дії працівника свідчать про низький рівень не лише його обізнаності у сфері нормативного регулювання застосування праці, а й правосвідомості, що у наслідку призводить до позбавлення соціальних гарантій з боку держави.

Цей факт підтвердився нині, під час дії воєнного стану на території України, коли внаслідок незадекларованої праці велика кількість осіб, які приймали участь з роботодавцем у приховуванні своїх трудових відносин були позбавленні можливості отримання державної допомоги в рамках програми єПідтримка, однією із умов отримання якої було укладення трудового договору між роботодавцем та працівником, а також облік такого працівника як платника єдиного соціального внеску на загальнообов'язкове соціальне страхування.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Вперше, за часи незалежності України, працівники змогли пересвідчитися, що приховування факту наявності трудових відносин це не лише проблема держави, а проблема власної правосвідомості, яка в процесі соціального мислення не дозволила передбачити наслідки нехтування правом та позбавити себе державної підтримки в період коли з об'єктивних причин не можливо застосовувати свою працю. Тому, надзвичайно важливим є те, щоб під час реалізації конституційного права на працю суб'єкти його здійснення чітко усвідомлювати соціально-правові наслідки прихованої праці, яка позбавляє їх державних соціальних виплат в періоди непрацездатності та у випадку надзвичайних ситуацій всеукраїнського чи регіонального рівнів. Водночас, держава має створити дієві механізми гарантування прав осіб, які реалізують право на працю або ж обмежені в його реалізації під час дії воєнного стану, пропозиції щодо змісту яких будуть предметом подальших наших досліджень.

Література:

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Деякі питання надання допомоги в рамках Програми «єПідтримка» : Постанова Кабінету Міністрів України від 9.12.2021 року № 1272. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1272-2021-%D0%BF#Text (дата звернення: 6.05.2022.)
3. Проєкт ЄС МОП зміцнення адміністрації праці з метою покращення умов праці і подолання незадекларованої праці. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/--ed_dialogue/lab_admin/documents/projectdocumentation/wcms_630069.pdf (дата звернення: 5.05.2022)
4. Рішення Конституційного суду України від 20.12.2018 № 13-р/2018 у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення третього речення частини першої статті 13 Закону України «Про психіатричну допомогу»(справа про судовий контроль за госпіталізацією недієздатних осіб до психіатричного закладу). URL: https://ips.ligazakon.net/document/ks16019?an=1&ed=2016_06_01 (дата звернення 5.05.2022 р.)
5. Бобровнік С.В. Право та правосвідомість: взаємозалежність. *Альманах права.* № 9.2018. С. 67–71.
6. Головченко В.В., Потьомкін А.О.. Правові механізми формування правосвідомості студентів. *Право України.* № 4. 2006. С. 100–103.
7. Лаврів О.Я. Принцип свободи праці в трудовому законодавстві. *Актуальні проблеми держави і права.* 2009. Вип. 46. С. 55–61.
8. Куксенко С.І. Правосвідомість та життєві цінності українського суспільства та європейських демократій. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська академія».* № 1. 2020. С. 3–7.
9. Омельчук О.М. Регулювання поведінки людини у співвідношенні природного та позитивного права. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ.* № 4. 2012. С. 519–528.

References:

1. Konstytutsiia Ukrainy (1996) [Constitution of Ukraine] : Zakon Ukrainy. *Vidomosti Verkhovnoi Rady.* 1996. № 30. St. 141. [in Ukrainian].
2. Deyaki pytannya nadannya dopomohy v ramkakh Prohramy «yePidtrymka» (2021) [Some issues of assistance under the eSupport Program]: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 9.12. № 1272. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1272-2021-%D0%BF#Text (data zvernennya: 6.05.2022.) [in Ukrainian].
3. Proyekt YES MOP zmitsnennya upravlinnya pratsi z pokrashchennya umov pratsi ta podolannya nezadeklarovanoyi pratsi. [The EU ILO project to strengthen labor administration in order to improve working conditions and overcome undeclared work.]. URL:https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/--ed_dialogue/lab_admin/documents/projectdocumentation/wcms_630069.pdf (dani zvernennya: 5.05.2022) [in Ukrainian].
4. Rishennya Konstytutsiynoho 20.12.2018 № 13-r/2018 sudu Ukrayiny u spravi za konstytutsiynym podannyam Upovnovazhenoho Verkhovnoyi Rady Ukrayiny z prav lyudyny shchodo vidpovidnosti Konstytutsiyi Ukrayiny (konstytutsiynosti) polozhennya tretoho rechennya chastyny pershoyi statti 13 Zakonu Ukrayiny «Pro psykhiatrychnu dopomohu» zakladu) (2018) [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional petition of the Commissioner for Human Rights of the Verkhovna Rada of Ukraine on compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of the third sentence of the first sentence of Article 13 of the Law of Ukraine "On Psychiatric Care". institution]. URL: https://ips.ligazakon.net/document/ks16019?an=1&ed=2016_06_01 (dani zvernennya 5.05.2022 r.) [in Ukrainian].
5. Bobrovnik S.V. Pravo ta pravosvidomist: vzayemozalezhnist (2018) [Law and legal awareness: interdependence]. *Almanakh prava.* № 9. S. 67–71 [in Ukrainian].
6. Holovchenko V.V., Potomkin A.O. (2006) Pravovi mekhanizmy formuvannya pravosvidomosti studentiv. [Legal mechanisms of formation of students' legal consciousness]. *Pravo Ukrayiny.* № 4. S. 100–103 [in Ukrainian].
7. Lavriv O.YA. (2009) Pryntsyp svobody pratsi v trudovomu zakonodavstvi. [The principle of freedom of labor in labor law]. *Aktualni problemy derzhavy i prava*. Vyp. 46. S. 55–61 [in Ukrainian].
8. Kuksenko S.I. (2020) Pravosvidomist ta zhyttyevi tsinnosti ukrayinskoho suspilstva ta yevropeyskykh demokratiy. [Legal awareness and life values of Ukrainian society and European democracies]. *Visnyk Chernivetskoho fakultetu Natsionalnoho universytetu "Odeska akademiya".* № 1. S. 3–7 [in Ukrainian].
9. Omelchuk O.M. (2012) Rehulyuvannya povedinky lyudyny u spivvidnoshenni pryrodnoho ta pozytyvnoho prava [Regulation of human behavior in the relationship of natural and positive law]. *Naukovyy visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 4. S. 519–528 [in Ukrainian].

УДК 343.373
DOI https://doi.org/10.32689/2522-4603.2022.1.7

Юлія ЛЕГЕЗА
доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного, господарського та екологічного права, Національний технічний університет «Дніпровська політехніка», просп. Дмитра Яворницького, 19, м. Дніпро, Україна, 49000
ORCID: 0000-0002-4896-3178

Yuliia LEGEZA
Doctor of Law, Professor, Professor at the Department of Civil, Economic and Environmental Law, Dnipro University of Technology, D. Yavornytskoho Avenue, 19, Dnipro, Ukraine, 49000
ORCID: 0000-0002-4896-3178

ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА РЕЙДЕРСТВО

FEATURES OF CRIMINAL RESPONSIBILITY FOR RAIDING IN UKRAINE

Стаття присвячена дослідженню особливостей кримінальної відповідальності за рейдерство в Україні як сукупність дій, спрямованих на незаконне встановлення контролю над суб'єктами господарювання та/або протиправне захоплення їх майна. Метою статті визначено дослідження кримінальної відповідальності за рейдерство та з'ясування переліку кримінальних правопорушень, які охоплюються поняттям рейдерство. Автором визначено, що кримінально-правові «антирейдерські» заборони необхідно диференціювати на дві групи – спеціальні та загальні. Автором встановлено доцільність використання звороту саме «суб'єкти господарювання» замість підприємства або «підприємства, установи, організації». Автором зазначено, що підприємства, установи та організації охоплюються поняттям «юридична особа», а сучасне цивільне та господарське законодавство, відійшовши від вжитої у ст. 206-2 морально застарілої тріади, використовує такі терміни, як фізична особа, юридична особа, суб'єкт господарювання тощо. Автором визначено, що сучасні рейдерські схеми пов'язані або з незаконною державною реєстрацією, тобто реєстрацією, здійсненою на підставі підроблених документів, або з протиправним заволодінням майном юридичних осіб, вчиненим на основі підроблених документів. З огляду на поняття та сутність рейдерства при визначенні переліку кримінальних правопорушень, якими охоплюється це явище запропоновано визначати дві групи таких кримінальних правопорушень. До першої (спеціальної) групи віднесено статті 205-1, 206, 206-2 КК України, прийняті або змінені з метою протидії рейдерству. До другої (загальної) групи віднесено статті 189, 190, 356, 197-1, 296, 342, 343, 356, 357, 358 КК України, які можуть мати місце під час здійснення рейдерства.

Ключові слова: *рейдерство, протиправне захоплення майна підприємств, протидія господарській діяльності, реєстраційне рейдерство, господарські злочини.*

The article is devoted to the study of the peculiarities of criminal liability for raiding in Ukraine as a set of actions aimed at illegal establishment of control over economic entities and / or illegal seizure of their property. The purpose of the article is to study the criminal liability for raiding and clarify the list of criminal offenses covered by the concept of raiding. The author determined that criminal law "anti-raider" prohibitions should be differentiated into two groups – special and general. The author establishes the expediency of using the appeal "business entities" instead of the enterprise or "enterprise, institution, organization". The author notes that enterprises, institutions and organizations are covered by the concept of "legal entity", and modern civil and commercial law, departing from that used in Art. 206-2 of the morally obsolete triad, uses such terms as natural person, legal entity, business entity, etc. The author determined that modern raider schemes are associated either with illegal state registration or with illegal seizure of property of legal entities committed on the basis of forged documents. Given the concept and nature of raiding in determining the list of criminal offenses covered by this phenomenon, it is proposed to identify two groups of such criminal offenses. The first (special) group includes Articles 205-1, 206, 206-2 of the Criminal Code of Ukraine, adopted or amended to combat this phenomenon. The second (general) group includes Articles 189, 190, 356, 197-1, 296, 342, 343, 356, 357, 358 of the Criminal Code of Ukraine, which may take place during a raiding in Ukraine.

Key words: *illegal seizure of a company, illegal entering into possession of the property, illegal seizure of property of an enterprises, obstruction of legitimate economic activity, economic crimes.*

Актуальність проблеми. У 90-х роках 20 століття на території України з'явилося таке негативне явище як рейдерство. Протягом наступних п'ятнадцяти років воно набуло свого розквіту. При цьому, з огляду на відсутність будь-якої узагальненої статистики, а також проблем з кваліфікацією, масштаби поширення рейдерства можна фіксувати

© Легеза Ю., 2022

лише опосередковано шляхом звернення до експертних думок. По різним оцінкам щорічна кількість рейдерських атак протягом першого десятиріччя 2000-х років сягала від 1000 до 3700 [1, с. 4; 2, с. 130-131; 3, с. 2]. Ситуація мала бути виправлена посиленою увагою державних та правоохоронних органів до проблеми рейдерства, що варто констатувати, починаючи лише з 2006 року, появою у 2013 році нових «антирейдерських» статей КК України (ст. 205-1 та 206-2), а також удосконаленням у 2016 році існуючих норм (доповнення складу ст. 206 КК). Проте, якщо брати за основу дослідження OpenDataBot, варто констатувати кількісну динаміку зростання рейдерства протягом 2014-2020 років, та його значну поширеність у 2021 році [4]. З огляду на це, необхідним та актуальним є пошук засобів протидії рейдерству, у тому числі кримінально-правових, які можуть працювати ефективно виключно у разі комплексної та повноцінної наукової їх обґрунтованості. У цьому контексті доцільним є звернення до думки І.В. Козича, який стверджував, що «кримінально-правова політика може функціонувати без належного доктринального обґрунтування, але без нього не зможе ефективно справитися зі своїми завданнями» [5, с. 131].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Особливості кримінальної відповідальності за рейдерство знайшли своє відображення у наукових працях В.Б. Дацюка, Б.М. Грека, Н.М. Грищенко, Н.О. Гуторової, О.О. Дудорова, Є.В. Калмикової, Д.О. Калмикова, О.М. Нестеренка, Р.О. Мовчана, Л.М. Скори, Я.І. Соловія, С.С. Титаренка, І.О. Харя, І.М. Федулової та інших. Попри це, варто відмітити необхідність комплексної переоцінки підходів до кримінально-правової протидії рейдерству, враховуючи появу у Кримінальному кодексі України (далі – КК України) нових статей, які встановлюють кримінальну відповідальність за рейдерство, а також перманентний розвиток та зміну форм цього явища.

Метою статті є дослідження кримінальної відповідальності за рейдерство та з'ясування переліку кримінальних правопорушень, які охоплюються поняттям рейдерство.

Виклад основного матеріалу. Досягнення поставленої мети дослідження передбачає виконання ряду завдань – з'ясування поняття та сутності рейдерства та визначення на його основі переліку кримінально-правових норм, за якими воно може кваліфікуватись чинним КК України.

У деяких наукових джерелах можна побачити твердження, що поняття рейдерства «юридично невизначене» [6, с. 175], проте з цим погодитися можна лише частково.

У Постанові Кабінету Міністрів від 01.03.2007 № 316 «Про схвалення Декларації цілей та завдань бюджету на 2008 рік» серед шляхів досягнення забезпечення ефективності та прозорості приватизації державного майна визначено створення надійної системи протидії відчуженню державного майна та корпоративних прав поза процесами приватизації, усунення прогалин у законодавстві, що використовуються під час протиправних захоплень підприємств (рейдерство) [7]. Як бачимо, цей нормативно-правовий документ тлумачить рейдерство як синонім протиправного захоплення підприємств.

Також слід звернути увагу на Указ Президента України Указ від 19.03.2014 № 313/2014 «Про посилення протидії рейдерству», відповідно до п. 2 якого під рейдерством можна розуміти порушення законодавства, пов'язані з протиправним поглинанням та захопленням суб'єктів господарювання, позбавленням їх права власності, використанням судів з цією метою [8].

Звісно, зазначені акти не є такими, що вичерпно та однозначно дають визначення рейдерства. Окрім цього, обсяг рейдерства за вказаними визначеннями є різним. Проте, позитивним є факт створення правових норм, що задають вектор розуміння цього явища як такого, що спрямоване на порушення нормальної господарської діяльності суб'єктів господарювання, а не лише на позбавлення їх власності.

Також з аналізу вищенаведених актів простежується зв'язок рейдерства та незаконного захоплення підприємств. З цього приводу, Н. Гуторова зазначає, що термін «рейдерство» як раз і використовується для позначення фактів протизаконного захоплення підприємств [9, с. 8].

Схожу думку має О. Слотило, яка під рейдерством розуміє порушення законодавства, пов'язані з протиправним поглинанням та захопленням суб'єктів господарювання, позбавленням їх права власності, використанням судів з цією метою [10, с. 259].

В.І. Педан під поняттям "рейдерство" також визначає протиправне захоплення підприємства проти волі його власника (власників) різноманітними способами з метою подальшого розпорядження ним як у власних інтересах, так і в інтересах третіх осіб або його усунення з ринку господарювання [11, с. 57].

Л.Д. Руденко визначає рейдерство як процес, який складається із законних, напівзаконних та незаконних дій осіб, які спрямовані

на захоплення або поглинання суб'єктів господарювання будь-якої форми власності та їхнього майна з метою встановлення повного контролю [12, с. 103].

Н.М. Грищенко під рейдерством розуміє поглинання та (або) захоплення майна установ, підприємств, організацій, які здійснюються як незаконними так і у законними методами, всупереч інтересам їх власника [13, с. 26].

Вказані визначення дають нам можливість стверджувати, що рейдерство може бути спрямоване на (1) незаконне встановлення контролю над певними юридичними особами (що якраз і є незаконним захопленням) та/або на (2) протиправне захоплення їх майна.

Тут слід підкреслити, що не все майно є предметом рейдерства, а тільки майно суб'єктів господарювання. Тому категорично не погоджуємось з В.Є. Ковригіною, яка вважає, що «об'єктом рейдерства може бути будь-яке майно незалежно від форми власності» [14, с. 35]. Керуючись таким підходом, можна прийти до того, що рейдерство посягає у першу чергу на відносини власності (що не відповідає дійсності, про це піде мова далі), а також виникнуть проблеми у розмежуванні рейдерства та кримінальних правопорушень проти власності (наприклад, крадіжки, шахрайства, грабежу).

Також у цьому контексті вбачаємо за доцільним використання звороту саме «суб'єкти господарювання» замість підприємства або «підприємства, установи, організації». Погоджуємось із думкою, що підприємства, установи та організації охоплюються поняттям «юридична особа», а сучасне цивільне та господарське законодавство, відійшовши від вжитої у ст. 206-2 морально застарілої тріади, використовує такі терміни, як фізична особа, юридична особа, суб'єкт господарювання тощо [15, с. 15]. Використання терміну "суб'єкт господарювання" підкреслить, що при рейдерстві мова йде не про будь-яких юридичних осіб, а лише про тих, які ведуть господарську діяльність, першочергово поєднану з отриманням прибутку [16, с. 146].

Така ознака рейдерства як встановлення контролю є досить поширеною у науковій літературі.

О.Н. Зенкін, характеризуючи рейдерство, вказує, що цьому явищу властиве встановлення контролю (як може бути фізичним та/або юридичним) [17, с. 329].

Б.М. Грек формулюючи кримінально-правове визначення рейдерства стверджує, що воно є нападом на підприємство, установу, організацію, земельну ділянку, в тому числі ділянку лісового фонду, жилий будинок, квартиру, інше майно незалежно від форм власності, вчинене за попередньою змовою групою осіб, поєднаним із застосуванням фізичного чи психічного насильства або з погрозою застосування такого насильства, небезпечного для життя чи здоров'я особи, з використанням штучно створеного майнового конфлікту і підроблених або інших нелегітимних документів чи незаконних судових рішень для надання на паду вигляду законних дій, з метою протиправного заволодіння майном у великих розмірах або встановлення контролю над оперативним управлінням таким майном [18, с. 79].

М.А. Колєснік, під рейдерством систематичну недружню діяльність на ринку корпоративного контролю, спрямовану на несилове (або силове) отримання контролю над активами інших суб'єктів економічної діяльності всупереч їх волі, як законними, так і незаконними методами, із завданням їм економічних та інших видів збитків, що здійснюється з використанням недостатності правової бази, шляхом ініціювання бізнес-конфліктів та з корупційним використанням державних, адміністративних та силових ресурсів [19, с. 62].

Принагідно зауважую, що проектом нового КК України, у статті 7.4.7. підрозділу 1 Розділу 7.4 Книги 7 під рейдерством розуміється незаконне встановлення контролю над суб'єктом господарювання шляхом використання завідомо фіктивних юридичних інструментів [20]. Попри надання очевидно затребуваного доктриною, правоохоронними органами та суспільством кримінально-правового визначення рейдерства, варто висловити стурбованість винесенням за дужки цього поняття такого діяння як протиправне заволодіння майном суб'єкта господарювання, що історично відображало сутність рейдерства в Україні.

Хоча станом на сьогодні КК України взагалі не містить такого поняття як "рейдерство", а тому правозастосувач при кваліфікації певних дій як рейдерства керується власними уявленнями про це явище, опосередкованим тлумаченням нормативних актів або здобутками кримінальної доктрини.

Підсумовуючи вищенаведене, автор тлумачить рейдерство як сукупність дій, спрямованих на незаконне встановлення контролю над суб'єктами господарювання та/або протиправне захоплення їх майна.

При цьому, розуміння одного лише поняття не дає змоги точно кваліфікувати певне діяння як рейдерство, а тому варто дослідити також

сутність рейдерства, а саме спосіб, форм та методів його вчинення.

У літературі неодноразово зустрічається твердження, що до типових схем рейдерських атак в Україні належать: (1) рейдерство через акціонерний капітал, що здебільшого відбувається за наявності розпорошеного акціонерного капіталу; (2) рейдерство через кредиторську заборгованість, що передбачає викуп рейдером зобов'язань суб'єкта господарювання та пред'явлення їх до одноразової оплати; (3) рейдерство через органи управління, що може реалізуватися як за допомогою підкупу керівництва підприємства, так і шляхом запровадження контролю над ним шантажем, кримінальним переслідуванням та погрозами; (4) позбавлення власності внаслідок оскарження результатів приватизації [21, с. 1100; 1, с. 36; 22, с. 5].

Вважаю, що зазначені способи у великій мірі втратили свою актуальність. В умовах сьогодення слід вести мову про так зване "реєстраційне" рейдерство. Так, однією з найбільш розповсюджених нині рейдерських схем є заволодіння майном шляхом внесення змін до державних реєстрів на підставі поданих державному реєстратору підроблених рішень органів управління юридичної особи, договорів про відчуження, рішень суду тощо. У межах цієї схеми рейдери подають реєстратору протокол зборів учасників господарського товариства (інші документи, відповідно до яких права переходять до третьої особи), а реєстратор, своєю чергою здійснює відповідну реєстраційну дію та передає корпоративні права такій особі [23, с. 117-118].

Як зазначає з цього приводу О.М. Нестеренко «винна особа, посягаючи порядок здійснення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб-підприємців, створює підґрунтя для розвитку неправових стосунків в сфері господарської діяльності, зокрема отримує можливість здійснювати рейдерські захоплення підприємств, установ та організацій» [24, с. 17].

У Системному звіті Ради бізнес-омбудсмен відзначено про наявність таких найпопулярніших рейдерських схем:

1) використання підроблених документів щодо переходу права власності на корпоративні права або нерухоме майно;

2) вчинення реєстраційної дії на підставі підробленого або неіснуючого рішення суду;

3) підкуп реєстратора або нотаріуса;

4) викрадення електронного ключа реєстратора;

5) перехід до модельного статуту, за якого достатньою підставою для вчинення будь-яких реєстраційних дій є лише наявність нотаріально незавірених оригіналів протоколів вищого керівного органу юридичної особи;

6) незаконне внесення об'єкта нерухомості у статутний капітал [25, с.18-22].

Знову ж таки, всі ці схеми пов'язані або з незаконною державною реєстрацією, тобто реєстрацією, здійсненою на підставі підроблених документів, або з протиправним заволодінням майном юридичних осіб, вчиненим на основі підроблених документів.

Цікаво, що протягом свого становлення та розквіту у першому десятилітті 200-х років рейдерство характеризувалось зовсім іншими формами – погрозами, шантажем, вимаганням, фізичним насильством. Це простежується, зокрема у засобах реагування на це явище у той період.

Так, спробою дати вичерпне визначення поняття «рейдерство» було зроблено у 2007 році в проекті Закону України «Про внесення змін та доповнень до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за захоплення підприємств (рейдерство)», яким серед іншого, пропонувалось доповнити КК України статтею 224-1 з назвою «Захоплення підприємства – рейдерство», яка б передбачала кримінальну відповідальність за замовлення та (або) організацію нападу на підприємство, установу, організацію з метою його захоплення, що потягло порушення його нормальної роботи, а так само напад на підприємство, установу, організацію, з метою його захоплення, вчинене організованою групою (рейдерство) [26].

Міністерство внутрішніх справ України у той час основною ознакою рейдерства МВС України називало силове захоплення спірних підприємств на користь тих чи інших власників [18, с. 78].

Тому варто констатувати еволюцію рейдерства та перехід його форм від фізичного насильства до інтелектуального втручання у документообіг та функціонування державних реєстрів. Попри це, випадки рейдерства, яке вчиняється шляхом фізичного захоплення майна суб'єктів господарювання або вимаганням передати таке майно чи право на нього з погрозою насильства досі

Окресливши поняття та сутність досліджуваного явища, перейдімо до переліку статей КК України, якими воно охоплюється.

Л.М. Скора стверджувала, що за відсутності спеціальної норми, яка передбачала б кримінальну відповідальність за рейдерство, слідчі кваліфікують дії винних осіб за сукуп-

ністю статей КК, що передбачають покарання за дії, які вчиняються під час рейдерських захоплень, до яких у першу чергу належить протидія законній господарській діяльності (ст. 206 КК), оскільки злочинці своїми протиправними діями посягають на свободу законної господарської діяльності, вимагають припинити таку діяльність, створюють перешкоди у її здійсненні, завдають шкоди працівникам. При цьому, вчена справедливо відмітила, що всі дії рейдерів не можуть охоплюватись лише диспозицією ст. 206 КК, а тому кваліфікуються у сукупності з іншими статтями КК, такими як 295, 296, 342, 343, 357, 356, 364-369 [27, с. 174-175]. Ми згодні з такою думкою, але робимо примітку, що вказаний висновок зроблено до появи у КК України таких норм як ст. 205-1 та 206-2.

У своєму дисертаційному дослідження С.С. Титаренко виділяє такі спільні ознаки злочинів, які полягають у протиправному захопленні суб'єктів господарювання:

1) ці злочини здебільшого вчинюються в управлінській та майновій сферах (сегментах) господарювання та безпосередньо посягають на сукупність правовідносин, пов'язаних із забезпеченням державного захисту суб'єктів господарювання від протиправного захоплення та інших форм протиправного втручання в процес їх нормальної діяльності;

2) діяння полягають у захопленні управлінського контролю над суб'єктами господарювання та належними їм активами (майном) шляхом застосування насильства, обману або поєднання цих двох способів протиправної поведінки;

3) вони вчиняються здебільшого у формі співучасті з розподілом ролей або професійними організованими групами чи злочинними організаціями;

4) ці злочини також посягають на правовідносини приватної власності, які виступають додатковим об'єктом «рейдерських» посягань;

5) ці діяння вчинюються переважно з прямим умислом, корисливою мотивацію та чіткими цільовими установками [16, с. 71].

Вчений приходить до висновку, що рейдерство у першу чергу охоплюється статтями 205-1, 206, 206-2 КК. При цьому, суміжними кримінальними правопорушеннями ним визнаються статті 189, 190, 197-1, 219, 355, 356, 365-2, 358 КК [16, с. 71].

Як Н.М. Грищенко, так І.М. Федулова основною та єдиною спеціальною «антирейдерською» кримінально-правовою забороною визначають ст. 206-2 КК [13, с. 31, 28, с.28]. При цьому, друга вчена до суміжних кримінальних правопорушень відносить статті 190, 205-1, 206, 356, 357, 358 КК України [28, с. 147].

О. Слотило вважає, що основна частина рейдерських дій охоплюється статтями 189, 206 або 206-2 КК України, але додає, що крім цього, діяння, у яких виявляється рейдерство, може містити ознаки низки складів злочинів проти власності (ст. ст. 187, 189, 190 КК України), злочинів проти правосуддя (ст. ст. 375, 382 КК України) [10, с. 261].

На нашу думку, кримінально-правові «антирейдерські» заборони варто диференціювати на дві групи – спеціальні та загальні. Із урахуванням поняття та сутності рейдерства до спеціальних слід віднести ст. 205-1, 206, 206-2, а до загальних – 189, 190, 356, 197-1, 296, 342, 343, 356, 357, 358 КК України.

Висновки та пропозиції. У ході виконання наукового дослідження автором сформовано поняття рейдерства як сукупності дій, спрямованих на незаконне встановлення контролю над суб'єктами господарювання та/або протиправне захоплення їх майна. Визначено, що сучасні рейдерські схеми пов'язані або з незаконною державною реєстрацією, тобто реєстрацією, здійсненою на підставі підроблених документів, або з протиправним заволодінням майном юридичних осіб, вчиненим на основі підроблених документів. При цьому, підкреслено, що «силове» рейдерство також має свої прояви, хоча їх кількість значно менше ніж 10-15 років тому. З огляду на поняття та сутність рейдерства при визначенні переліку кримінальних правопорушень, якими охоплюється це явище запропоновано визначати дві групи таких кримінальних правопорушень. До першої (спеціальної) групи віднесено статті 205-1, 206, 206-2 КК України, прийняті або змінені з метою протидії рейдерству. До другої (загальної) групи віднесено статті 189, 190, 356, 197-1, 296, 342, 343, 356, 357, 358 КК України, які можуть мати місце під час здійснення рейдерства.

Література:

1. Берлач Ю. А. Адміністративно-правове забезпечення протидії рейдерству в Україні : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ. 2014. 20 с.

2. Варналій З. С., Мазур І. І. Рейдерство в Україні: передумови та шляхи подолання. *Стратегічні пріоритети*. 2010. № 2 (3). С. 129–136.

3. Бабич Т.М. Рейдерство в Україні – загроза національній безпеці. *Віче*. 2010. № 14. С. 2–5

4. Рейдерство в Україні. URL: https://opendatabot.ua/open/raiders (дата звернення 09.06.2022).
5. Козич І.В. Функції кримінально-правової політики : дис. д-ра юридичних наук : 12.00.08. 2020. Івано-Франківськ. 502 с.
6. Хатнюк Ю.А. Визначення поняття рейдерства та його характеристика у законодавстві України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 4. С. 174–185
7. Про схвалення Декларації цілей та завдань бюджету на 2008 рік: Постанова Кабінету Міністрів від 01.03.2007 № 316. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/316-2007-%D0%BF#Text (дата звернення 09.06.2022).
8. Про посилення протидії рейдерству: Указ Президента України від 19.03.2014 № 313/2014. URL: https://www.president.gov.ua/documents/3132014-16451 (дата звернення 09.06.2022).
9. Гуторова Н. Щодо встановлення кримінальної відповідальності за рейдерство. *Юридичний радник.* 2007. № 2 (16). С. 6–9.
10. Слотило О. Відмежування понять «грінмейл» та «рейдерство», їх кримінально-правове значення. *Підприємство, господарство і право*. 2019. № 6. С. 258–261.
11. Педан В. І. Актуальність дослідження питань протидії законній господарській діяльності. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу.* 2016. № 2. С. 55–58. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vbumb_2016_2_13 (дата звернення 09.06.2022).
12. Руденко Л.Д., Моісеєнко О.В. Щодо юридичної природи та форм рейдерства в Україні: господарсько-правовий аспект. *Приватне та публічне право.* 2019. № 14. С. 101–105.
13. Грищенко Н.М. Кримінальна відповідальність за протиправне заволодіння майно підприємства, установи, організації : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Дніпро. 2019. 216 с.
14. Ковригіна В. Є. Протиправне поглинання господарських підприємств та проблеми юридичної відповідальності. *Правова інформатика*. Київ : ПанТот. 2012. № 4. С. 29–36.
15. Калмикова Є.В., Калмиков Д.О. Лікарський засіб від хвороби суспільства чи плацебо?: встановлення кримінальної відповідальності за протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації. *Юридичний вісник України*. 2014. № 14. С. 14–15.
16. Титаренко С.С. Кримінальна відповідальність за протиправне захоплення суб'єктів господарювання: дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Дніпро. 2018. 262 с.
17. Зенкин А.Н. Криминалистическое понятие «рейдерства». *Известия ТулГУ Экономические и юридические науки.* Вып. 2. Ч. I. Тула Изд-воТулГУ, 2009. С. 327–333.
18. Грек Б.М. Проблеми кримінальної відповідальності за рейдерство та шляхи їх вирішення. *Вісник Національної академії прокуратури України.* 2009. № 1. С. 75–81.
19. Колєсник М.А. Адміністративно-правові засади діяльності органів державної влади України щодо протидії рейдерству: дис… канд. юр. наук: 12.00.07. 2012. Харків. 220 с.
20. Проект Кримінального кодексу України: редакція станом на 08.06.2022. URL: https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code (дата звернення 09.06.2022).
21. Яструбецька Л.С. Особливості організації рейдерських захоплень підприємств в Україні. *Економіка і суспільство.* 2017. Т. 9. С. 1107–1112.
22. Варналій З.С. Рейдерство як загроза економічній безпеці України в сучасних умовах. *Науковий вісник Львівського національного університету внутрішніх справ.* № 2. 2009. С. 2–10.
23. Дудоров О. О., Каменський Д.В., Титаренко С.С. Стаття 205-1 Кримінального кодексу України як антирейдерська заборона: проблеми тлумачення, застосування і вдосконалення. *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка.* 2021. Вип. 1 (93). С. 116–135.
24. Нестеренко О.М. Кримінальна відповідальність за підроблення документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб – підприємців : дис. … д-ра філософії : 081. Дніпро. 2021. 238 с.
25. Системний звіт Ради бізнес-омбудсмена. Боротьба з рейдерством: сучасний стан та рекомендації. 2017. 56 с. URL: https://boi.org.ua/media/uploads/ii_2017_sytem_ua_digital.pdf (дата звернення 09.06.2022).
26. Про внесення змін та доповнень до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за захоплення підприємств (рейдерство) : проект Закону від 13.03.2007 № 3300. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=3300&skl=6 (дата звернення 09.06.2022).
27. Скора Л.М. Кримінально-правова характеристика протидії законній господарській діяльності: дис. кан. юрид. наук: 12.00.08. Київ. 2012. 253 с.
28. Федулова І. М. Кримінальна відповідальність за протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів. 2019. 216 с.

References:

1. Berlach, Yu. A. (2014). Administratyvno-pravove zabezpechennia protydii reiderstvu v Ukraini [Administrative and legal support of counteraction of raiding in Ukraine]. Candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
2. Varnalij, Z. S., Mazur I. I. (2010). Reiderstvo v Ukraini: peredumovy ta shliakhy podolannia [The raiding in Ukraine: prerequisites and ways to overcome]. *Stratehichni priorytety*. 2 (3), 129–136 [in Ukrainian].

3. Babych, T.M. (2010). Reiderstvo v Ukraini – zahroza natsionalnii bezpetsi [The raiding in Ukraine – the threat to the national security]. *Viche*. 14, 2–5 [in Ukrainian].
4. Reiderstvo v Ukraini [The raiding in Ukraine]. URL: https://opendatabot.ua/open/raiders [in Ukrainian].
5. Kozych, I.V. (2020). Funktsii kryminalno-pravovoi polityky [Functions of criminal law policy]. *Doctor's thesis*. Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].
6. Xatnyuk, Yu. A. (2013) Vyznachennia poniattia reiderstva ta yoho kharakterystyka u zakonodavstvi Ukrainy [Definition of the concept of the raiding in Ukraine and its characteristics in the legislation of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. 4, 174–18 [in Ukrainian].
7. Postanova Kabinetu Ministriv vid 01.03.2007 № 316 "Pro skhvalennia Deklaratsii tsilei ta zavdan biudzhetu na 2008 rik" [Resolution of the Cabinet of Ministers from March, 1, 2007 № 316 "On approval of the Declaration of goals and objectives of the budget for 2008"]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/316-2007-%D0%BF#Text [in Ukrainian].
8. Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 19.03.2014 № 313/2014 "Pro posylennia protydii reiderstvu" [Decree of the President of Ukraine from March, 03, 2014 "About strengthening counteraction to raiding"]. URL: https://www.president.gov.ua/documents/3132014-16451 [in Ukrainian].
9. Hutorova, N. (2007). Shchodo vstanovlennia kryminalnoi vidpovidalnosti za reiderstvo. [Regarding the establishment of criminal liability for the raiding]. *Yurydychnyi radnyk*. 2(16), 6–9 [in Ukrainian].
10. Slotylo, O. (2019). Vidmezhuvannia poniat "hrinmeil" ta "reiderstvo", yikh kryminalno-pravove znachennia [Distinguishing between the concepts of "greenmail" and "raiding", their criminal and legal significance]. *Pidpryiemstvo, hospodarstvo i pravo*. 6, 258–261 [in Ukrainian].
11. Pedan, V.I. (2016). Aktualnist doslidzhennia pytan protydii zakonnii hospodarskii diialnosti [The relevance of research on combating legitimate economic activity]. *Visnyk Berdianskoho universytetu menedzhmentu i biznesu*. 2, 55–58. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vbumb_2016_2_13 [in Ukrainian].
12. Rudenko, L.D. & Moiseienko, O.V. (2019). Shchodo yurydychnoi pryrody ta form reiderstva v Ukraini: hospodarsko-pravovyi aspekt [On the legal nature and forms of raiding in Ukraine: economic and legal aspect]. *Pryvatne ta publichne pravo.* 14, 101–105 [in Ukrainian].
13. Grishchenko, N.M (2019). Kryminalna vidpovidalnist za protypravne zavolodinnia maino pidpryiemstva, ustanovy, orhanizatsii [Criminal liability for illegal seizure of property of enterprises, institutions, organizations]. *Candidate's thesis.* Dnipro [in Ukrainian].
14. Kovryhina, V. Ye. (2012). Protypravne pohlynannia hospodarskykh pidpryiemstv ta problemy yurydychnoi vidpovidalnosti [Illegal takeovers of economic enterprises and problems of legal liability]. *Pravova informatyka*. 4, 29–36 [in Ukrainian].
15. Kalmykova, Ye.V. & Kalmykov. D.O. (2014). Likarskyi zasib vid khvoroby suspilstva chy platsebo?: vstanovlennia kryminalnoi vidpovidalnosti za protypravne zavolodinnia mainom pidpryiemstva, ustanovy, orhanizatsii [A cure for a disease of society or a placebo ?: the establishment of criminal liability for misappropriation of property of an enterprise, institution, organization]. *Yurydychnyi visnyk Ukrainy*. 14, 14–15 [in Ukrainian].
16. Titarenko, S.S. (2018). Kryminalna vidpovidalnist za protypravne zakhoplennia subiektiv hospodariuvannia [Criminal liability for illegal seizure of business entities]. *Candidate's thesis.* Dnipro [in Ukrainian].
17. Zenkyn, A.N. (2009). Krymynalystycheskoe poniatye "reiderstva" [Forensic concept of raiding]. *Yzvestyia TulHU Ekonomycheskye y yurydycheskye nauky*. 2 (1), 327–333 [in Russian].
18. Hrek, B.M. (2009). Problemy kryminalnoi vidpovidalnosti za reiderstvo ta shliakhy yikh vyrishennia [Problems of criminal liability for raiding and ways to solving them]. *Visnyk Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy*. 1, 75–81 [in Ukrainian].
19. Koliesnyk, M.A. (2012). Administratyvno-pravovi zasady diialnosti orhaniv derzhavnoi vlady Ukrainy shchodo protydii reiderstvu [Administrative and legal bases of activity of public authorities of Ukraine on counteraction to raiding]. *Candidate's thesis.* Kharkiv [in Ukrainian].
20. Proekt Kryminalnoho kodeksu Ukrainy: redaktsiia stanom na 08.06.2022 [Draft of Criminal Code of Ukraine: version as of 08.06.2022]. URL: https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code [in Ukrainian].
21. Yastrubetska, L.S. (2017). Osoblyvosti orhanizatsii reiderskykh zakhoplen pidpryiemstv v Ukraini [Features of the organization of raider seizures of enterprises in Ukraine]. *Ekonomika i suspilstvo*. 9, 1107–1112 [in Ukrainian].
22. Varnalii, Z.S. (2009). Reiderstvo yak zahroza ekonomichnii bezpetsi Ukrainy v suchasnykh umovakh [Raiding as a threat to Ukraine's economic security in modern conditions]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. 2, 2–10 [in Ukrainian].
23. Dudorov, O. O. & Kamenskyi, D.V. & Tytarenko, S.S. (2021). Stattia 205-1 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy yak antyreiderska zaborona: problemy tlumachennia, zastosuvannia i vdoskonalennia. *Visnyk LDUVS im. E.O. Didorenka*. 1(93), 116–135 [in Ukrainian].
24. Nesterenko, O.M. (2021). Kryminalna vidpovidalnist za pidroblennia dokumentiv, yaki podaiutsia dlia provedennia derzhavnoi reiestratsii yurydychnoi osoby ta fizychnykh osib – pidpryiemtsiv [Criminal liability for forgery of documents submitted for state registration of legal entities and natural persons – entrepreneurs]. *Candidate's thesis.* Dnipro [in Ukrainian].

25. Systemnyi zvit Rady biznes-ombudsmena. Borotba z reiderstvom: suchasnyi stan ta rekomendatsii [System report of the Business Ombudsman Council. Combating raiding: current status and recommendations]. URL: https://boi.org.ua/media/uploads/ii_2017_sytem_ua_digital.pdf [in Ukrainian].

26. Proekt Zakonu "Pro vnesennia zmin ta dopovnen do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vstanovlennia kryminalnoi vidpovidalnosti za zakhoplennia pidpryiemstv (reiderstvo)" vid 13.03.2007 № 3300. [Draft Law "On amendments and additions to some legislative acts of Ukraine on the establishment of criminal liability for seizure of enterprises (reiderstvo)" from 13 March 2007 № 3300] (2007). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=3300&skl=6 [in Ukrainian].

27. Skora, L.M. (2012). Kryminalno-pravova kharakterystyka protydiї zakonniy̆ hospodarskiy̆ diialnosti [Criminal and legal characteristics of counteraction to the obstruction of legitimate economic activity]. *Candidate's thesis.* Kyiv [in Ukrainian].

28. Fedulova, I.M. (2019). Kryminalna vidpovidalnist za protypravne zavolodinnia mainom pidpryiemstva, ustanovy, orhanizatsii [Criminal liability for illegal possession of property of enterprises, institutions, organizations]. *Candidate's thesis.* Lviv [in Ukrainian].

УДК 343 (477)
DOI https://doi.org/10.32689/2522-4603.2022.1.8

Світлана ЛІНЕНКО
аспірант кафедри кримінального права, процесу і криміналістики, Міжнародний гуманітарний університет, вул. Фонтанська дорога, 33, м. Одеса, Україна, 65000, sveta6942@ukr.net

Svitlana LINENKO
Postgraduate Student at the Department of Criminal Law, Process and Criminology, International Humanitarian University, Fontanska road str., 33, Odesa, Ukraine, 65000, sveta6942@ukr.net

ВЗАЄМОДІЯ ЯК СПОСІБ РЕАЛІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ СЛІДЧИХ ТА ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ ЩОДО ВСТАНОВЛЕННЯ МІСЦЕПЕРЕБУВАННЯ ОСІБ, ЯКІ ПЕРЕХОВУЮТЬСЯ ВІД ОРГАНІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

INTERACTION AS A WAY OF IMPLEMENTING THE ACTIVITIES OF INVESTIGATIVE AND OPERATIONAL DEPARTMENTS IN ORDER TO ESTABLISH THE RESIDENCE OF PERSONS WHO WERE PRESENT

У статті здійснено теоретичне обґрунтування сутності взаємодії як способу реалізації діяльності слідчих та оперативних підрозділів щодо встановлення місцеперебування осіб, які переховуються від органів досудового розслідування.

Визначено, що взаємодія як спосіб реалізації діяльності слідчих та оперативних підрозділів щодо встановлення місцеперебування осіб, які переховуються від органів досудового розслідування – це врегульована нормами чинного кримінального процесуального законодавства, погоджена за метою, часом і місцем діяльність слідчих та оперативних підрозділів, спрямована на реалізацію заходів щодо встановлення місцеперебування осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, з метою притягнення осіб, підозрюваних у вчиненні кримінальних правопорушень, до кримінальної відповідальності.

Акцентовано увагу на тому, що у процесі такої взаємодії зазначені суб'єкти справляють взаємний вплив один на одного і на суспільні відносини, опосередковані існуванням кримінальних правопорушень, з метою притягнення осіб, підозрюваних у вчиненні кримінальних правопорушень, до кримінальної відповідальності, та покращання якості здійснення досудового розслідування у кримінальному провадженні шляхом найбільш доцільного поєднання сил, засобів і методів, властивих цим суб'єктам.

З'ясовано, що серед принципів взаємодії як способу реалізації діяльності слідчих та оперативних підрозділів щодо встановлення місцеперебування осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, необхідно, насамперед, виокремлювати: 1) принцип швидкого, повного та неупередженого розслідування кримінальних правопорушень; 2) принцип самостійності слідчого (дізнавача) в процесуальній діяльності, втручання в яку осіб, що не мають на те законних повноважень, забороняється; 3) принцип оптимального використання наявних можливостей органів досудового розслідування та оперативних підрозділів у запобіганні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень; 4) принцип дотримання загальних засад кримінального провадження; 5) принцип забезпечення нерозголошення даних досудового розслідування.

Ключові слова: *досудове розслідування, взаємодія, оголошення в розшук, оперативно-розшукове забезпечення, органи досудового розслідування, підозрюваний, розшук підозрюваного, слідчий.*

The article provides a theoretical justification of the essence of interaction as a way to implement the activities of investigative and operational units to establish the whereabouts of persons hiding from the pre-trial investigation.

It is determined that interaction as a way to implement the activities of investigative and operational units to establish the whereabouts of persons hiding from the pre-trial investigation authorities – is regulated by the current criminal procedure legislation, coordinated by purpose, time and place of activities of investigative and operational units, aimed at implementing joint measures to establish the whereabouts of persons hiding from pre-trial investigation, in order to attract suspects to criminal offenses. criminal liability.

Emphasis is placed on the fact that in the process of such interaction these entities have a mutual influence on each other and on public relations mediated by the existence of criminal offenses, in order to bring persons suspected of committing criminal offenses to criminal responsibility and improve the quality of pre-trial investigation in criminal proceedings by the most appropriate combination of forces, means and methods inherent in these entities.

It was found that among the principles of cooperation as a way to implement the activities of investigative and operational units to establish the whereabouts of persons hiding from pre-trial investigation, it is necessary to highlight: 1) the principle of rapid, complete and impartial investigation of criminal offenses; 2) the principle of

© Ліненко С., 2022

independence of the investigator (investigator) in procedural activities, interference in which persons who do not have legal authority is prohibited, 3) the principle of optimal use of available capabilities of pre-trial investigation and operational units of the National Police of Ukraine in preventing, detecting and investigating criminal offenses; 4) the principle of observance of the general principles of criminal proceedings; 5) the principle of ensuring non-disclosure of pre-trial investigation data.

Key words: *pre-trial investigation, interaction, wanted list, operative-search support, bodies of pre-trial investigation, suspect, search of suspect, investigator.*

Результативність притягнення особи, підозрюваної у вчиненні кримінального правопорушення, до кримінальної відповідальності, залежить, насамперед, від якості упорядкування, взаємозв'язку, узгодженості спільних дій системи органів кримінальної юстиції, відповідної підпорядкованості та маневру силами і засобами. Що дозволяє говорити про особливості взаємодії як способу реалізації діяльності органів кримінальної юстиції у специфічній сфері, яка пояснюються своєрідністю функцій тих чи інших органів, яких пов'язано із запобіганням злочинності, а також вжиттям заходів, спрямованих на розслідування та розкриття вчинених злочинів, викриття винних осіб і притягнення їх до відповідальності і забезпечення правильного застосування закону.

Разом із тим, незмога установити місцеперебування осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, виключає можливість проведення досудового розслідування та судового розгляду, притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності [7, с. 25]. Зважаючи ж на конкретну сферу суспільних відносин, яка опосередковує специфікацію взаємодії як способу реалізації діяльності щодо встановлення місцеперебування осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, вбачається необхідним теоретичне обґрунтування сутності взаємодії слідчих та оперативних підрозділів при оголошенні в розшук підозрюваного. Вказане, як видається, дозволить більш детально здійснити аналіз теоретико-правових засад розшуку підозрюваного, які, у свою чергу, характеризують не тільки якість організації національної системи органів кримінальної юстиції, а й якість законодавчих новацій та змін практики здійснення кримінального провадження у процесі широкомасштабного та ефективного реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів [22], ефективного розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства [23] задля практичного утвердження і реалізації принципу верховенства права. А отже, теоретична та практична значимість проведеного дослідження не викликає сумнівів.

Ступінь розробленості проблеми. Деякі аспекти проблематики взаємодії слідчих та оперативних підрозділів щодо встановлення місцеперебування осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, стали предметом досліджень вітчизняних вчених: О.П. Бойка, А.Г. Гаркуші, Н.В. Гуменної, А.В. Дунаєвої, О.В. Захарченка, І.І. Йовенка, О.В. Калиновського, О.Ф. Кобзаря, Є.О. Наливайка, В.В. Рогальської, Б.В. Романюка, Л.Д. Удалової, О.В. Фараон, Н.П. Черняк та ін. Проте, незважаючи на значну кількість наукових праць, саме теоретичне обґрунтування взаємодії слідчих та оперативних підрозділів щодо встановлення місцеперебування осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, потребує наукового осмислення.

Мета дослідження. Метою дослідження є теоретичне обґрунтування взаємодії слідчих та оперативних підрозділів як способу реалізації діяльності щодо встановлення місцеперебування осіб, які переховуються від органів досудового розслідування.

Виклад основного матеріалу. Специфіка взаємодії як способу реалізації діяльності органів кримінальної юстиції обумовлена сферою суспільних відносин – сферою кримінального судочинства. При цьому, хоча взаємодія і стала істотною складовою процесу реалізації повноважень системи органів кримінальної юстиції, від якої багато в чому залежить ефективне здійснення функцій та завдань кримінального судочинства, вказана правова категорія залишається однією з найменш досліджених в юридичній науці.

Разом із тим, системний комплексний аналіз специфіки взаємодії слідчих та оперативних підрозділів щодо встановлення місцеперебування осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, дозволяє окреслити ряд проблемних питань, основними серед яких є:

третирування комплексного характеру взаємодії як способу реалізації діяльності органів кримінальної юстиції та її кінцевої мети – запобігання злочинності, а також вжиття заходів, спрямованих на розслідування та розкриття вчинених злочинів, викриття винних осіб і притягнення їх до відповідальності та забезпечення правильного застосування закону;

ускладнення процесу організації взаємодії, пов'язане зі значною кількістю органів

кримінальної юстиції, діяльність яких спрямовано на забезпечення запобігання злочинності, а також вжиття заходів, спрямованих на розслідування та розкриття вчинених злочинів, викриття винних осіб і притягнення їх до відповідальності і забезпечення правильного застосування закону, що призводить до дублювання та паралелізму;

неоднакове розуміння сутності взаємодії як способу реалізації діяльності органів кримінальної юстиції, її призначення, форм та методів, що пояснюється, насамперед, не тільки відсутністю легального визначення вказаного поняття, а й відсутністю комплексних наукових досліджень правової природи самого феномену взаємодії.

ототожнення категорій «взаємодія» та «співробітництво» у правовій науці.

Охарактеризувати сутність та специфіку взаємодії слідчих та оперативних підрозділів при оголошенні в розшук підозрюваного як способу реалізації діяльності слідчих та оперативних підрозділів щодо встановлення місцеперебування осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, допоможе звернення до існуючих підходів трактування поняття «взаємодія». Так, у словнику російської мови під. ред. Н.Ю. Шведової термін «взаємодія» тлумачиться як: «взаємний зв'язок двох явищ або взаємна підтримка» [26, с. 65]. Великий тлумачний словник сучасної української мови за редакцією В.Т. Бусела визначає взаємодію як взаємний зв'язок між предметами в дії, а також погоджену дію між ким – чим-небудь [2, с. 85]. Під взаємодією також пропонується розуміти співдію, співдіяння [28, с. 75].

Разом із тим, в словниковій літературі термін «взаємодія» досить часто (як і термін «координація»), визначається через «погодженість» чи «узгодження» – дію за значенням «узгоджувати», надавати відповідність будь-чому, єдності із чим-небудь, встановлювати відповідність, єдність між чимось» [13, с. 106]. Однак вбачається, узгодженість дій не є аналогом взаємодії, оскільки остання передбачає наявність прямих та зворотних зв'язків (разом із тим, сутність взаємодії полягає в узгоджених у просторі та часі спільних діях учасників, які вирішують загальні завдання та надають допомогу один одному в процесі їх виконання (ініціатором у такому разі можуть бути як один, так і декілька учасників спільної діяльності) [25, с. 19–27]. Крім того, при вирішенні питання про сутність та специфіку взаємодії слідчих та оперативних підрозділів при оголошенні в розшук підозрюваного, слід відрізняти поняття «взаємодія» та «координація», адже мета координації – створення відповідного режиму відносин між суб'єктами, за якого виконання ними узгоджених задач досягається з найменшими витратами сил, засобів та часу; у той час як мета взаємодії – здійснення окремих узгоджених дій, спрямованих на досягнення певного результату.

В даному аспекті заслуговує на увагу позиція В.П. Пивненка, який вказує, що координація є функцією одного із суб'єктів системи, а взаємодія – принципом діяльності, засобом їх контактів із суб'єктами інших служб та підрозділів [11, с. 159].

Як філософська категорія, поняття «взаємодія» відображає процеси впливу об'єктів один на одного, їх взаємну зумовленість та породження одним об'єктом іншого [27, с. 216]. При цьому, вбачається, філософське трактування поняття «взаємодія», передусім, спрямовує на те, що відповідні процеси взаємодії визначають структурну організацію системи та порядок її об'єднання поряд з іншими об'єктами в систему більшого розміру [5, с. 15].

Разом із тим, досліджуючи позицію О.Ф. Долженкова, приходимо до висновку, що існує декілька моделей побудови взаємодії в системі: 1) кожний елемент як складова системи здійснює свою роботу незалежно від іншого (спільно-індивідуальнадіяльність); 2) загальне завдання виконується послідовно кожним елементом, частиною системи (спільно-послідовна діяльність); 3) завдання виконує безпосередньо кожний елемент, частина системи (спільно-взаємодіюча діяльність) [3, с. 231].

Деякі з науковців стверджують, що «взаємодія» є комплексом спільних або погоджених за місцем і часом дій оперативних підрозділів з вирішення певних завдань у боротьбі зі злочинністю спільними зусиллями [1, с. 139–140]. У розумінні О.М. Бандурки, взаємодія як комплекс слугує боротьбі зі злочинністю саме спільними зусиллями кількох суб'єктів.

Що стосується управлінського аспекту, то взаємодію можна розглядати як форму зв'язку елементів системи, за допомогою якої вони, взаємно доповнюючи один одного, створюють умови для успішного функціонування всієї системи в цілому. При цьому, взаємодія як управлінська категорія виявляється не тільки у внутрішньо організаційній діяльності системи, але і в зовнішніх її функціях [12, с. 500]. Водночас, деякі вчені дотримуються думки, що взаємодія є і управлінською функцією, яку спрямовано на переведення системи від індивідуальної до спільної,

узгодженої за місцем, часом і метою діяльності, і процесом обміну інформацією [24, с. 59].

В.К. Звирбуль визначає взаємодію як будь-яку узгоджену діяльність державних органів та громадських організацій щодо виконання спільних завдань [4, с. 144].

Натомість, як видається, найбільш поширеним є бачення представників військової науки, які під взаємодією розуміють «узгодження (координацію) за метою, місцем і часом дій» [8, с. 366]. Слід вказати, що саме такого підходу до поняття взаємодії дотримуються більшість дослідників, які тією чи іншою мірою вивчали проблеми взаємодії у сфері охорони громадського порядку.

Необхідно вказати, що подібний підхід простежується і в Міжнародній поліцейській енциклопедії, автори якої пропонують під взаємодією розуміти основану на законі та підзаконних актах, спільну або погоджену за місцем і часом у певних межах діяльність оперативних підрозділів між собою та з іншими підрозділами і службами, що здійснюється відповідно до їхньої компетенції та є спрямованою на виявлення і припинення злочинів, нейтралізацію причин та умов, які сприяють їх вчиненню [9, с. 82].

Водночас, якщо більш ширше розглядати поняття «взаємодія», то під взаємодією необхідно розуміти сумісну роботу двох чи більше підрозділів (працівників), не підпорядкованих по службі, для концентрації сил, засобів і здійснення таких спільних заходів, вибір таких тактичних прийомів або їх комбінації, які найкраще забезпечують виконання завдань у винятково короткі терміни, силами і засобами, що є в розпорядженні суб'єктів взаємодії, із найменшими їх витратами при безумовному дотриманні чинного законодавства [10, с. 354]. Вказане визначення містить характерні ознаки взаємодії: це сумісна робота (спільна діяльність); наявність не менше двох суб'єктів взаємодії; проявляється через концентрацію сил та засобів за допомогою відповідних спільних заходів; досягнення найбільш ефективних результатів у роботі в короткий термін та з найменшою витратою сил та засобів; обов'язкове дотримання вимог закону.

Проаналізувавши міркування наукового співтовариства, доходимо висновку, що загальними ознаками, які включаються авторами до поняття взаємодії є те, що вона: є різновидом діяльності; передбачає наявність декількох (не менше двох) суб'єктів (учасників); а також характеризується змістом вирішуваних задач. Однак необхідно відзначити і неоднозначність оцінки таких ознак взаємодії, як: нормативна (законодавча) урегульованість; рівноправність чи нерівноправність суб'єктів взаємодії (їх організаційна підпорядкованість); погодженість заходів за часом, місцем, метою та засобами; спільність заходів; спрямованість взаємодії; систематичність та стійкість зв'язків при взаємодії.

Спеціалізуючи сказане до предмета нашого дослідження, можемо стверджувати, що взаємодія є істотною складовою процесу реалізації діяльності щодо встановлення місцеперебування осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, від якої багато в чому залежить ефективне здійснення функцій та завдань кримінального судочинства.

Отже, як уявляється, взаємодія слідчих та оперативних підрозділів при оголошенні в розшук підозрюваного як спосіб реалізації діяльності щодо встановлення місцеперебування осіб, які переховуються від органів досудового розслідування – це врегульована нормами чинного кримінального процесуального законодавства, погоджена за метою, часом і місцем діяльність слідчих та оперативних підрозділів, спрямована на реалізацію спільних заходів щодо встановлення місцеперебування осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, з метою притягнення осіб, підозрюваних у вчиненні кримінальних правопорушень, до кримінальної відповідальності. У процесі такої взаємодії зазначені суб'єкти справляють взаємний вплив один на одного і на суспільні відносини, опосередковані існуванням кримінальних правопорушень, з метою притягнення осіб, підозрюваних у вчиненні кримінальних правопорушень, до кримінальної відповідальності, та покращання якості здійснення досудового розслідування у кримінальному провадженні шляхом найбільш доцільного поєднання сил, засобів і методів, властивих цим суб'єктам.

Слід вказати, що законодавче закріплення вищенаведеного поняття матиме низку позитивних моментів:

по-перше, взаємодія як спосіб реалізації діяльності слідчих та оперативних підрозділів щодо встановлення місцеперебування осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, набуде більш ґрунтовної правової основи, адже на теперішній час хоча така взаємодія і має місце, але її ефективність досить часто ґрунтується на особистих взаємозв'язках слідчих та оперативних підрозділів та залежить від бажання того чи іншого виконавця;

по-друге, істотно скоротиться час виконання запитів у тій чи іншій проблемній

ситуації, пов'язаній зі встановленням місцеперебування осіб, які переховуються від органів досудового розслідування;

по-третє, з'являться законні підстави для притягнення несумлінних виконавців до відповідальності за неякісне виконання чи невиконання тих чи інших задач та доручень щодо встановлення місцеперебування осіб, які переховуються від органів досудового розслідування.

Розглядаючи проблематику взаємодії слідчих та оперативних підрозділів щодо встановлення місцеперебування осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, слід акцентувати увагу на тому, що відповідно до положень ст. 281 Кримінального процесуального кодексу України, якщо під час досудового розслідування місцезнаходження підозрюваного невідоме або він виїхав та/або перебуває на тимчасово окупованій території України чи за межами України та не з'являється без поважних причин на виклик слідчого, прокурора за умови його належного повідомлення про такий виклик, слідчий, прокурор оголошує розшук такого підозрюваного [6]. При цьому, у разі, коли досудове розслідування не зупиняється, оголошення розшуку підозрюваного здійснюється шляхом винесення слідчим або прокурором окремої постанови. Якщо ж одночасно з оголошенням розшуку підозрюваного приймається рішення про зупинення досудового розслідування, то про розшук підозрюваного вказується у постанові про зупинення досудового розслідування. І в цьому аспекті варто вказати, що відповідно до положень п. 2 ч. 1 ст. 280 Кримінального процесуального кодексу України, оголошення в розшук підозрюваного є однією з підстав для зупинення досудового розслідування [6]. Зазначимо, що у контексті оновлених нормативних приписів, зупинене досудове розслідування відновлюється постановою слідчого, прокурора, якщо підстави для його зупинення перестали існувати (у тому числі, місцезнаходження підозрюваного встановлено).

Відмітимо, що подібні положення містяться і в Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні, відповідно до якої у разі, якщо підозрюваний переховується від органів досудового розслідування з метою ухилення від кримінальної відповідальності і його місцезнаходження невідоме, слідчий (дізнавач) виносить постанову про зупинення досудового розслідування, яка погоджується прокурором. Якщо досудове розслідування не зупиняється, слідчий (дізнавач) виносить окрему постанову про оголошення розшуку підозрюваного та вживає заходів з його розшуку [17].

Слід вказати, що у день прийняття такого процесуального рішення слідчий (дізнавач) доповідає про оголошення розшуку підозрюваного керівникові органу досудового розслідування (дізнання) для їх погодження та подальшого направлення керівникові територіального органу, підрозділу поліції або міжрегіонального територіального органу Національної поліції України або його територіального (відокремленого) підрозділу, який здійснює оперативне супроводження кримінального провадження або матеріали діяльності якого стали підставою для початку кримінального провадження, для організації розшуку підозрюваного. Зазначені матеріали повинні містити витяг із Єдиного реєстру досудових розслідувань, копії письмового повідомлення про підозру, постанови про оголошення розшуку підозрюваного або постанови про зупинення досудового розслідування, ухвали слідчого судді про дозвіл на затримання з метою приводу, довідку про особу або копію документа, який посвідчує особу.

Разом із тим, аналіз нормативно-правового матеріалу дає змогу стверджувати, що перед тим, як оголосити підозрюваного у розшук, слідчий, прокурор зобов'язаний вжити заходів щодо встановлення його місцезнаходження. Якщо ж у результаті вжитих заходів місцезнаходження підозрюваного встановити не вдалося, оголошується його розшук. При цьому, до матеріалів досудового розслідування приєднуються документи, які свідчать про те, що підозрюваний переховується і його місцезнаходження невідоме, а саме: підтвердження про отримання підозрюваним повістки про виклик (у порядку ст. 133 Кримінального процесуального кодексу України); ухвала про здійснення приводу підозрюваного і результати її виконання (відповідно до вимог ст.ст. 140–143 Кримінального процесуального кодексу України); протоколи допитів, інших слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій, яких було проведено з метою встановлення місцезнаходження підозрюваного; довідки (з місця роботи, навчання, медичного закладу) тощо [6].

Додатково зауважимо, що за наявності достовірної інформації про наміри підозрюваного, до якого застосовано запобіжний захід, не пов'язаний із триманням під вартою, переховуватися від органів досудового розслідування, працівник оперативного підрозділу складає мотивований рапорт, який

доповідає слідчому для прийняття ним рішення про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, спрямованих на перевірку та фіксацію протиправних дій, та можливість змінити запобіжний захід на більш суворий у порядку, встановленому Кримінально процесуальним кодексом України [17, п. 1 Р. 7].

Якщо вести мову про суб'єктів взаємодії як способу реалізації діяльності щодо встановлення місцеперебування осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, то слід відзначити, що аналіз правових приписів ст. 5 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» дає чітке уявлення щодо кола суб'єктів, яких наділено повноваженнями щодо здійснення оперативно-розшукової діяльності. Так, відповідно до положень вказаної норми, оперативно-розшукова діяльність здійснюється оперативними підрозділами: Національної поліції – підрозділами кримінальної та спеціальної поліції; Державного бюро розслідувань – оперативними, оперативно-технічними, внутрішнього контролю, забезпечення особистої безпеки; Служби безпеки України – контррозвідкою, військовою контррозвідкою, захисту національної державності, підрозділом контррозвідувального захисту інтересів держави у сфері інформаційної безпеки, оперативно-технічними, внутрішньої безпеки, оперативного документування, боротьби з тероризмом і захисту учасників кримінального судочинства та працівників правоохоронних органів; Служби зовнішньої розвідки України – агентурної розвідки, оперативно-технічними, власної безпеки; Державної прикордонної служби України – розвідувальним органом центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони державного кордону (агентурної розвідки, оперативно-технічним, власної безпеки), підрозділами забезпечення внутрішньої безпеки та власної безпеки, оперативного документування, оперативно-розшуковими та оперативно-технічними; управління державної охорони – підрозділом оперативного забезпечення охорони виключно з метою забезпечення безпеки осіб та об'єктів, щодо яких здійснюється державна охорона; органів і установ виконання покарань та слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України; розвідувального органу Міністерства оборони України – оперативними, оперативно-технічними, власної безпеки; Національного антикорупційного бюро України – детективів, оперативно-технічними, внутрішнього контролю; Бюро економічної безпеки України – підрозділами детективів, оперативно-технічними підрозділами. У той же час, проведення оперативно-розшукової діяльності іншими підрозділами зазначених органів, підрозділами інших міністерств, відомств, громадськими, приватними організаціями та особами забороняється [19].

Відповідно ж до положень ст. 41 Кримінального процесуального кодексу України, оперативні підрозділи органів Національної поліції, органів безпеки, Національного антикорупційного бюро України, органів Державного бюро розслідувань, органів Бюро економічної безпеки України, органів Державної прикордонної служби України, органів, установ виконання покарань та слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України здійснюють слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії в кримінальному провадженні за письмовим дорученням слідчого, дізнавача, прокурора, а підрозділ детективів, оперативно-технічний підрозділ та підрозділ внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України – за письмовим дорученням детектива або прокурора Спеціалізованої антикорупційної прокуратури [6].

Таким чином, здійснення розшуку підозрюваного може бути доручено оперативним підрозділам, перелік яких передбачено положеннями ст. 41 Кримінального процесуального кодексу України. Про це слідчий вказує у постанові про оголошення розшуку. При цьому, доручення слідчого, прокурора щодо проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій є обов'язковими для виконання оперативним підрозділом. Разом із тим, під час виконання доручень слідчого, прокурора співробітник оперативного підрозділу користується повноваженнями слідчого. Однак співробітники оперативних підрозділів (крім підрозділу детективів, підрозділу внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України) не мають права здійснювати процесуальні дії у кримінальному провадженні за власною ініціативою або звертатися з клопотаннями до слідчого судді чи прокурора [6, ст. 41].

Видається, здебільшого, в практичній діяльності розшук осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, здійснюють:

1) оперативні підрозділи органів Національної поліції України – розшукують осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, слідчого судді, суду, ухиляються від виконання кримінального покарання,

пропали безвісти, та інших осіб у випадках, визначених законом [18, п. 7 ст. 23];

2) оперативні підрозділи Служби безпеки України – розшукують осіб, які переховуються у зв'язку із вчиненням кримінальних правопорушень, розслідування яких віднесено законодавством до компетенції Служби безпеки України [21, п. 3 ст. 24];

3) оперативні підрозділи органів Державного бюро розслідувань – розшукують осіб, які переховуються від слідства та суду за кримінальні правопорушення, розслідування яких віднесено до підслідності Державного бюро розслідувань [15, п. 5 ч. 1 ст. 6];

4) оперативні підрозділи органів Бюро економічної безпеки України – розшукують осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, слідчого судді, суду або ухиляються від відбування кримінального покарання за вчинення кримінальних правопорушень, віднесених законом до його підслідності [14, п. 4 ч. 1 ст. 8];

5) оперативні підрозділи органів Державної прикордонної служби України – розшукують у пунктах пропуску через державний кордон та у контрольних пунктах в'їзду/виїзду осіб, які переховуються від органів досудового розслідування та суду, ухиляються від відбуття кримінальних покарань [16, п. 8 ст. 19].

Відмітимо, що Закон України «Про оперативну розшукову діяльність» надає достатньо широкі можливості оперативним підрозділам щодо встановлення місцеперебування осіб, які переховуються від органів досудового розслідування [19]. Слід також вказати, що після отримання відповідного доручення про розшук особи, яка переховується від органів досудового розслідування, усі заходи оперативні підрозділи планують та проводять самостійно.

Не можна не вказати, що Інструкцією з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні також визначено, що організація розшукової роботи покладається на керівників оперативних підрозділів. Керівник оперативного підрозділу: 1) погоджує зняття особи з розшуку з керівником органу досудового розслідування (дізнання) шляхом візування ним відповідної облікової картки; 2) забезпечує у встановленому законодавством порядку закриття оперативно-розшукової справи лише за наявності копії постанови слідчого (дізнавача) про відновлення досудового розслідування у зв'язку з установленням місцезнаходження підозрюваного, а якщо досудове розслідування не зупинялося – за наявності документів, які підтверджують встановлення місцеперебування розшукуваної особи, а у випадках, коли особа підлягає видачі іншою державою, – після завершення проведення процесуальних дій у межах міжнародного співробітництва.

Після зупинення досудового розслідування в разі переховування підозрюваного від органів досудового розслідування з метою ухилення від кримінальної відповідальності оперативний підрозділ щомісяця письмово інформує слідчого (дізнавача) про заходи, ужиті для встановлення його місцезнаходження. Разом із тим, у разі необхідності керівникові органу досудового розслідування (дізнання), а також слідчому (дізнавачу) надається можливість ознайомлення з матеріалами оперативно-розшукової справи (з додержанням режиму секретності). У той же час, керівник територіального органу поліції (у разі якщо оперативне супроводження досудового розслідування здійснюється територіальним (відокремленим) підрозділом – керівник цього територіального (відокремленого) підрозділу): 1) координує оперативно-розшукову діяльність підпорядкованих органів, підрозділів поліції під час розшуку підозрюваних; 2) щокварталу проводить оперативні наради з питань організації розшуку осіб, які переховуються від органів досудового розслідування. Слід також вказати, що керівник територіального органу, підрозділу поліції спільно з керівниками органу досудового розслідування (дізнання) та оперативного підрозділу із залученням представників підрозділів інформаційного забезпечення щомісяця проводять взаємозвірення кількості підозрюваних, оголошених у розшук, та заведених оперативно-розшукових справ, за результатами якого складається акт такого взаємозвірення, який затверджується керівником територіального органу, підрозділу поліції.

Слід наголосити, що у кримінальних провадженнях про тяжкі та особливо тяжкі злочини, в яких підозрюваного оголошено в розшук, у разі наявності достатніх підстав вважати, що особа може переховуватися за межами України, слідчий відповідно до законодавства вирішує питання про оголошення особи в міжнародний розшук. При цьому, після оголошення підозрюваного у міжнародний розшук відповідно до ч. 6 ст. 193 Кримінального процесуального кодексу України слідчий звертається до суду з клопотанням про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

Слідчий (дізнавач) з метою отримання матеріалів, що характеризують особу

підозрюваного, громадянина іншої держави, відповідно до вимог ст. 551 Кримінального процесуального кодексу України негайно направляє до країни його походження запит про міжнародну правову допомогу.

У разі отримання інформації про те, що оголошений у розшук підозрюваний, який є громадянином іншої держави, перебуває на території цієї держави, слідчий у стислі строки відповідно до вимог розділу IX «Міжнародне співробітництво під час кримінального провадження» Кримінального процесуального кодексу України у встановленому порядку надсилає запит про міжнародну правову допомогу в кримінальному провадженні або надсилає зазначене кримінальне провадження стосовно вказаної особи разом з клопотанням про передання кримінального провадження [17, п.п. 2–8 Р. 8].

Відповідно до положень Наказу Міністерства внутрішніх справ України «Про організацію діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України», начальник слідчого управління: забезпечує ефективне використання слідчими оперативної інформації при розшуку осіб, які переховуються від слідчих підрозділів та суду [20, пп. 11 п. 3 Р. 5].

У той же час, начальник слідчого відділу територіального (відокремленого) підрозділу Національної поліції України, крім повноважень, передбачених Кримінально процесуальним кодексом України: забезпечує в межах компетенції координацію діяльності слідчого відділу та підрозділів оперативно-технічних заходів та оперативної служби Головного управління національної поліції щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій оперативними підрозділами Головного управління національної поліції та міжрегіональними територіальними органами поліції; забезпечує ефективне використання слідчими оперативної інформації при досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень, розшуку осіб, які переховуються від органів досудового розслідування та суду [20, пп. 3 п. 4 Р. 5].

Слідчий-методист: особисто приймає щомісячні звіти від керівників підпорядкованих слідчих підрозділів і вимагає від них списки кримінальних проваджень у яких досудове розслідування зупинене у звітному періоді у зв'язку з переховуванням підозрюваного від органів досудового розслідування з метою ухилення від кримінальної відповідальності і невстановленням його місцезнаходження, із зазначенням номерів розшукових справ [20, пп. 14 п. 3 Р. 7].

Істотне значення для розкриття змісту поняття взаємодії як способу реалізації діяльності слідчих та оперативних підрозділів щодо встановлення місцеперебування осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, має питання про принципи такої взаємодії. Необхідно зазначити, що в цілому зазначена проблема розроблена ще недостатньою мірою, про що свідчить, зокрема, й той факт, що до теперішнього часу відсутня єдина точка зору на саме поняття принципів взаємодії. Так, одні й ті самі положення деякі автори розглядають як принципи, інші – як вимоги до взаємодії, треті – як загальні умови взаємодії тощо. Сформоване положення, мабуть, пояснюється тим, що названа проблема в літературі висвітлюється стосовно конкретних видів взаємодії. Це спричиняє, з одного боку, різне розуміння одних і тих же питань, а з іншого, – зосередження уваги, насамперед, на специфіці конкретних видів взаємодії. У вирішенні цього питання слід виходити з того, що під принципами взаємодії слідчих та оперативних підрозділів щодо встановлення місцеперебування осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, слід розуміти логічно впорядковану систему ідей, положень, які за допомогою критеріїв вибору, що містяться в них, адекватно відображають об'єктивні закономірності взаємодії і тією чи іншою мірою закріплені у нормативних актах. Серед таких принципів необхідно, насамперед, виокремити: 1) принцип швидкого, повного та неупередженого розслідування кримінальних правопорушень; 2) принцип самостійності слідчого (дізнавача) в процесуальній діяльності, втручання в яку осіб, що не мають на те законних повноважень, забороняється;3) принцип оптимального використання наявних можливостей органів досудового розслідування та оперативних підрозділів Національної поліції України у запобіганні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень; 4) принцип дотримання загальних засад кримінального провадження; 5) принцип забезпечення нерозголошення даних досудового розслідування [17, п. 3 Р. 1].

Перераховані принципи, видається, є основними, і їх розуміння та реалізація, безсумнівно, будуть сприяти удосконаленню взаємодії слідчих та оперативних підрозділів щодо встановлення місцеперебування осіб, які переховуються від органів досудового розслідування.

Отже, взаємодія як спосіб реалізації діяльності слідчих та оперативних підрозділів щодо встановлення місцеперебування осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, є невід'ємною якістю, ланкою і компонентом організації діяльності

компетентних органів. Її покликано забезпечити швидке, повне та неупереджене розслідування і судовий розгляд з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини [6, ст. 2]. При цьому, взаємодія як спосіб реалізації діяльності слідчих та оперативних підрозділів щодо встановлення місцеперебування осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, характеризується:

а) особливими суб'єктами взаємодії;

б) особливим об'єктом здійснення впливу взаємодіючих суб'єктів;

в) особливостями мети, форм та методів взаємодії.

При взаємодії у процесі реалізації діяльності слідчих та оперативних підрозділів щодо встановлення місцеперебування осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, суттєвим є те, що суб'єкти зазначеної системи тісно взаємодіють між собою, але кожен із них спеціалізується на вирішенні конкретних задач відповідно до своєї предметної компетенції. У результаті такої взаємодії зазначені суб'єкти доповнюють один одного, внаслідок чого утворюють чітку організаційну систему, яка є ядром організаційного забезпечення реалізації важливих інтересів суспільства та держави – проведення досудового розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень, притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності.

Висновки. Отже, не дивлячись на масштабне реформування державних інституцій, оновлення системи законодавства України, на жаль, у нашій державі й досі спостерігається відсутність чіткої регламентації основоположних правових категорій, наявність різних поглядів та підходів при визначенні їх сутності та правової природи. З практичної точки зору це, в першу чергу, впливає на ефективність реформування системи національного законодавства України, яке протягом останнього часу набуло широкого розмаху.

Взаємодія слідчих та оперативних підрозділів щодо встановлення місцеперебування осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, є необхідною умовою ефективної реалізації функцій та завдань кримінального судочинства, що дозволяє раціонально використовувати можливості кожного з учасників такої діяльності, досягти поставленої мети з найменшими затратами ресурсів. Для налагодження результативної, науково обґрунтованої взаємодії у процесі встановлення місцеперебування осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, необхідно повною мірою комплексно використовувати сили і засоби, які є притаманними кожному із суб'єктів такої взаємодії, урахування характерних рис та особливостей прояву яких у процесі взаємодії дозволить підвищити ефективність усієї діяльності щодо встановлення місцеперебування осіб, які переховуються від органів досудового розслідування та досягнути кінцевого результату – проведення досудового розслідування та судового розгляду, притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності.

Разом із тим, практика взаємодії як способу реалізації діяльності слідчих та оперативних підрозділів щодо встановлення місцеперебування осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, дає можливість зрозуміти, що неможливість знайти консенсусні рішення стосовно взаємодії обумовлена, насамперед, її недостатньою правовою урегулюваністю, а також теоретичною нерозробленістю вказаної проблематики, через що її учасники не мають чіткого уявлення про завдання, організаційно-правові форми взаємодії. З метою поліпшення правової основи, структури, форм і методів взаємодії як способу реалізації діяльності слідчих та оперативних підрозділів щодо встановлення місцеперебування осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, необхідно удосконалювати чинне законодавство України, створювати її правову основу.

Між тим, вітчизняні реалії, пов'язані зі становленням Української держави як правової, демократичної та соціальної, вимагають розробки ґрунтовних наукових теоретичних основ взаємодії як способу реалізації діяльності слідчих та оперативних підрозділів щодо встановлення місцеперебування осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, у зв'язку із чим актуальним видається подальше вивчення вказаної проблематики.

Література:

1. Бандурка О.М. Оперативно-розшукова діяльність : підручник. Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2002. Ч. 1. 336 с.

2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2002. 1428 с.

3. Долженков О.Ф. Взаємодія як чинник оптимізації правоохоронної діяльності. *Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС імені 10-річчя незалежності України.* 2002. № 4. С. 229–236.

4. Звирбуль В.К. Деятельность прокуратуры по предупреждению преступности: научные основы. Москва : Юридическая литература, 1971. 168 с.

5. Корнєва Т.В. Взаємодія митних органів України з правоохоронними та деякими контролюючими органами. *Митна справа.* 2004. № 3. С. 15–19.

6. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. *Офіційний вісник України*. 2012. № 37. Ст. 1370.

7. Лисенко В.В., Лисенко О.В. Розшук осіб за дорученням слідчого, прокурора. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ.* 2018. № 4. С. 25–36.

8. Малая советская энциклопедия: в 10 т. 3-е изд. Москва : Советская энциклопедия, 1958–1960. Т. 2. 1958. (1274 стлб., 3 стр., илл. и карты; 30 л. илл. и карт.)

9. Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. / відп. ред.: В.В. Коваленко, Є.М. Моісєєв, В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко. Київ: Атіка, 2010. Т. VI. Оперативно-розшукова діяльність поліції (міліції). 1128 с.

10. Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ: загал. част. : підручник / під заг. ред. Бородича Л.В. Луганськ, 1999. Т. 1. 390 с.

11. Пивненко В.П. Проблеми підвищення ефективності роботи правоохоронних органів в Україні у боротьбі з організованою злочинністю. *Вісник Академії правових наук України*. 1997. Вип. 1. С. 157–159.

12. Плішкін В.М. Теорія управління органами внутрішніх справ : підруч. / за ред. Ю.Ф. Кравченка. Київ : НАВСУ, 1999. 702 с.

13. Полищук А.Д. Взаимодействие милиции с добровольными народными дружинами в сфере охрани общественного порядка. Административно-правовой аспект : учеб. пособ. / А.Д. Полищук. Киев : НИиРИО КВШ МВД СССР им. Ф.Э. Дзержинского, 1981. 120 с.

14. Про Бюро економічної безпеки України: Закон України від 28.01.2021 р. № 1150-IX. *Офіційний вісник України*. 2021. № 25. Ст. 1151.

15. Про Державне бюро розслідувань : Закон України від 12.11.2015 р. № 794-VIII. *Офіційний вісник України*. 2016. № 6. Ст. 295.

16. Про Державну прикордонну службу України : Закон України від 03.04.2003 р. № 661-IV. *Офіційний вісник України*. 2003. № 17. Ст. 740.

17. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 07.07.2017 р. № 575. *Офіційний вісник України*. 2017. № 67. Ст. 2019.

18. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. *Офіційний вісник України*. 2015. № 63. Ст. 2075.

19. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.02.1992 р. № 2135-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 22. Ст. 303.

20. Про організацію діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 06.07.2017 р. № 570. *Офіційний вісник України*. 2017. № 72. Ст. 2212.

21. Про Службу безпеки України : Закон України від 25.03.1992 р. № 2229-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 27. Ст. 382.

22. Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки : Указ Президента України від 20.05.2015 р. № 276. *Офіційний вісник України*. 2015. № 41. Ст. 1267 (втратив чинність).

23. Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки: Указ Президента України від 11.06.2021 р. № 231/2021. *Офіційний вісник України*. 2021. № 48. Ст. 2963.

24. Резвых В.Д. Взаимодействие в процессе административно-правового обеспечения режима социалистического хозяйствования : учеб. пособ. / В.Д. Резвых, И.А. Скляров. Горький : Изд-во ГВШ МВД СССР, 1977. 96 с.

25. Ситник Г.П. Методологічні аспекти формування понятійно-категоріального апарату національної безпеки. *Вісник Української академії державного управління.* 2000. № 2. С. 19–27.

26. Словарь русского языка: около 57000 слов / С.И. Ожегов; под ред. Н.Ю. Шведовой. 20-е изд. Москва : Рус. яз., 1988. 748 с.

27. Советский энциклопедический словарь / гл. ред. А.М. Прохоров. 3-еизд. Москва : Советская энциклопедия, 1985. 1600 с.

28. Тлумачний словник української мови / укл. Т.В. Ковальова, Л.П. Коврига. Харків : Синтекс, 2002. 672 с.

References:

1. Bandurka, O.M. (2002). *Operatyvno-rozshukova diialnist [Operative and investigative activity].* Kharkiv : Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav [in Ukrainian].

2. Busel, V.T. (Eds.). (2002). *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [Large explanatory dictionary of modern Ukrainian language].* Kyiv : Irpin : VTF «Perun» [in Ukrainian].

3. Dolzhenkov, O.F. (2002). Vzaiemodiia yak chynnyk optymizatsii pravookhoronnoi diialnosti [Interaction as a factor in the optimization of law enforcement activities]. *Visnyk Luhanskoi akademii vnutrishnikh sprav*

MVS imeni 10-richchia nezalezhnosti Ukrainy – Bulletin of the Luhansk Academy of Internal Affairs of the Ministry of Internal Affairs named after the 10th anniversary of Ukraine's independence, 4, 229–236 [in Ukrainian].

4. Zvirbul, V.K. (1971). *Deyatelnost prokuraturyi po preduprezhdeniyu prestupnosti : nauchnyie osnovyi [The activities of the prosecutor's office for the prevention of crime: scientific foundations].* Moskva : Yuridicheskaya literatura [in Russian].

5. Kornieva, T.V. (2004). Vzaiemodiia mytnykh orhaniv Ukrainy z pravookhoronnymy ta deiakymy kontroliuiuchymy orhanamy [Interaction of customs authorities of Ukraine with law enforcement and some controlling authorities]. *Mytna sprava – Customs business, 3,* 15–19 [in Ukrainian].

6. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine]. (2012, April 13). *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy – Official Herald of Ukraine, 37,* st. 1370 [in Ukrainian].

7. Lysenko, V.V., & Lysenko O.V. (2018). Rozshuk osib za doruchenniam slidchoho, prokurora [Search of persons on behalf of the investigator, prosecutor]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav – Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs, 4,* 25–36 [in Ukrainian].

8. Malaya sovetskaya entsiklopediya (3 th ed.). (1958). (Vols. 1–10). Moskva : Sovetskaya entsiklopediya [in Russian].

9. Kovalenko, V.V., Moisieiev, Ye.M., Tatsii, V.Ia., & Shemshuchenko, Yu.S. (Ed.). (2010). *Mizhnarodna politseiska entsyklopediia [International police encyclopedia].* (Vols. 1-10). Kyiv: Atika [in Ukrainian].

10. Borodych, L.V. (Eds.). (1999). *Operatyvno-rozshukova diialnist orhaniv vnutrishnikh sprav: zahalna chastyna [Operative and investigative activity of internal affairs bodies: general part].* Luhansk [in Ukrainian].

11. Pyvnenko, V.P. (1997). Problemy pidvyshchennia efektyvnosti roboty pravookhoronnykh orhaniv v Ukraini u borotbi z orhanizovanoiu zlochynnistiu [Problems of increasing the effectiveness of law enforcement agencies in Ukraine in the fight against organized crime]. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy – Bulletin of the Academy of Legal Sciences of Ukraine, 1.* 157–159 [in Ukrainian].

12. Plishkin, V.M. (1999). Teoriia upravlinnia orhanamy vnutrishnikh sprav [Theory of management of internal affairs bodies]. Yu.F. Kravchenko (Ed.). Kyiv : NAVSU [in Ukrainian].

13. Polischuk, A.D. (1981). *Vzaimodeystvie militsii s dobrovolnyimi narodnyimi druzhinami v sfere ohrani obschestvennogo poryadka. Administrativno-pravovoy aspekt [The interaction of the police with voluntary people's wives in the sphere of public order protection. Administrative and legal aspect].* Kiev : NIiRIO KVSh MVD SSSR im. F.E. Dzerzhinskogo [in Russian].

14. Zakon Ukrainy Pro Biuro ekonomichnoi bezpeky Ukrainy : pryiniatyi 28.01.2021 p. roku № 1150-IX [Law of Ukraine On the Bureau of Economic Security of Ukraine from 28.01.2021, № 1150-IX]. (2021). *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy – Official Gazette of Ukraine, 25,* st. 1151 [in Ukrainian].

15. Zakon Ukrainy Pro Derzhavne biuro rozsliduvan: pryiniatyi 12.11.2015 roku № 794-VIII [Law of Ukraine On the State Bureau of Investigation from November 12, 2015, № 794-VIII]. (2016). *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy – Official Gazette of Ukraine, 6,* st. 295 [in Ukrainian].

16. Zakon Ukrainy Pro Derzhavnu prykordonnu sluzhbu Ukrainy : pryiniatyi 03.04.2003 roku № 661-IV [Law of Ukraine On the State Bureau of Investigation from November 12, 2015, № 794-VIII]. (2003). *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy – Official Gazette of Ukraine, 17,* st. 740 [in Ukrainian].

17. Nakaz Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy Pro zatverdzhennia Instruktsii z orhanizatsii vzaiemodii orhaniv dosudovoho rozsliduvannia z inshymy orhanamy ta pidrozdilamy Natsionalnoi politsii Ukrainy v zapobihanni kryminalnym pravoporushenniam, yikh vyiavlenni ta rozsliduvanni : pryiniatyi 07.07.2017 roku № 575 [Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine on the approval of the Instructions on the organization of the interaction of pre-trial investigation bodies with other bodies and units of the National Police of Ukraine in the prevention of criminal offenses, their detection and investigation from 07.07.2017, № 575]. (2017). *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy – Official Gazette of Ukraine, 67,* st. 2019 [in Ukrainian].

18. Zakon Ukrainy Pro Natsionalnu politsiiu: pryiniatyi 02.07.2015 roku № 580-VIII [Law of Ukraine on the National Police from July 2, 2015 № 580-VIII.]. (2015). *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy – Official Gazette of Ukraine, 63,* st. 2075 [in Ukrainian].

19. Zakon Ukrainy Pro operatyvno-rozshukovu diialnist : pryiniatyi 18.02.1992 roku № 2135-XII [Law of Ukraine on operative and investigative activity from February 18, 1992 № 2135-XII]. (1992). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Information of the Verkhovna Rada of Ukraine, 22,* st. 303 [in Ukrainian].

20. Nakaz Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy Pro orhanizatsiiu diialnosti slidchykh pidrozdiliv Natsionalnoi politsii Ukrainy : pryiniatyi 06.07.2017 roku № 570 [Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine on the organization of the activities of investigative units of the National Police of Ukraine from 07.06.2017 № 570.]. (2017). *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy – Official Gazette of Ukraine, 72,* st. 2212 [in Ukrainian].

21. Zakon Ukrainy Pro Sluzhbu bezpeky Ukrainy : pryiniatyi 25.03.1992 roku № 2229- XII [Law of Ukraine On the Security Service of Ukraine from March 25, 1992 № 2229-XII]. (1992). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Information of the Verkhovna Rada of Ukraine, 27,* st. 382 [in Ukrainian].

22. Ukaz Prezydenta Ukrainy Pro Stratehiiu reformuvannia sudoustroiu, sudochynstva ta sumizhnykh pravovykh instytutiv na 2015-2020 roky : pryiniatyi 20.05.2015 roku № 276 [Decree of the President of Ukraine On the Strategy of Reforming the Judiciary, Judiciary and Related Legal Institutions for 2015–2020 from May 20, 2015 № 276]. (2015). *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy – Official Gazette of Ukraine, 41,* st. 1267 [in Ukrainian] (vtratyv chynnist).

23. Ukaz Prezydenta Ukrainy Pro Stratehiiu rozvytku systemy pravosuddia ta konstytutsiinoho sudochynstva na 2021–2023 roky: pryiniatyi 11.06.2021 roku № 231/2021 [Decree of the President of Ukraine On the Strategy for the Development of the Justice System and Constitutional Judiciary for 2021–2023 from June 11, 2021 № 231/2021.] (2021). *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy – Official Gazette of Ukraine*, 48, st. 2963 [in Ukrainian].

24. Rezvyih, V.D., & Sklyarov I.A. (1977). *Vzaimodeystvie v protsesse administrativno-pravovogo obespecheniya rezhima sotsialisticheskogo hozyaystvovaniya [Interaction in the process of administrative and legal support of the regime of socialist economy]*. Gorkiy : Izd-vo GVSh MVD SSSR [in Russian].

25. Sytnyk, H.P. (2000). Metodolohichni aspekty formuvannia poniatiino-katehorialnoho aparatu natsionalnoi bezpeky [Methodological aspects of the formation of the conceptual and categorical apparatus of national security]. *Visnyk Ukrainskoi akademii derzhavnoho upravlinnia – Bulletin of the Ukrainian Academy of Public Administration, 2.* 19–27 [in Ukrainian].

26. Ozhegov, S.I. (1988). *Slovar russkogo yazyika: okolo 57000 slov [Dictionary of the Russian language: about 57,000 words]*. N.Yu. Shvedovoy (Ed.). Moskva : Russkiy yazyik [in Russian].

27. Prohorov, A.M. (Eds.). (1985). *Sovetskiy entsiklopedicheskiy slovar [Soviet Encyclopedic Dictionary].* Moskva : Sovetskaya entsiklopediya [in Russian].

28. Kovalova, T.V. &, Kovryha, L.P. (2002). *Tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy [Interpretive dictionary of the Ukrainian language].* Kharkiv: Synteks [in Ukrainian].

УДК 342.9:5.08
DOI https://doi.org/10.32689/2522-4603.2022.1.9

Марія ЛІСНЯК (ОВСЯКОВА)
аспірант кафедри адміністративного та митного права, Університет митної справи та фінансів, вул. Володимира Вернадського (Дзержинського), 2/4, м. Дніпро, Україна, 49000
ORCID: 0000-0001-6854-941X

Mariia LISNIAK (OVSIAKOVA)
Postgraduate Student at the Department of Administrative and Customs Law, University of Customs and Finance, Vladimir Vernadsky (Dzerzhinsky) str., 2/4, Dnipro, Ukraine, 49000
ORCID: 0000-0001-6854-941X

ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ПОМІЧНИКА СУДДІ

ON THE DETERMINATION OF THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF ASSISTANT JUDGE

*Майже **1,5** тисячі держслужбовців у сфері судочинства можуть залишитися без роботи внаслідок проведення судової реформи. Так, частина службовців зможе продовжити роботу в апараті суду, але на конкурсній основі. Помічники ж суддів обиратися через конкурс не будуть. Суддя вносить подання на призначення помічника самостійно. У зв'язку з реформуванням органів судової влади, а саме зміни юридичної природи статусу помічників суддів, питання визначення їх адміністративно-правового статусу постає досить гостро, що потребує подальших досліджень.*

***Метою статті** є розкриття поняття адміністративно-правового статусу помічника судді як особливої правової складової частини, яка розкриває становище помічника судді як суб'єкта адміністративного права.*

*Реалізація поставленої мети передбачає вирішення низки **завдань** : 1) розкриття сутності категорії адміністративно-правового статусу в контексті оновлення чинного законодавства; 2) виокремлення ознак адміністративно-правового статусу помічника судді.*

***Наукова новизна.** Поняття адміністративно-правового статусу помічника судді як особливої правової складової частини, яка розкриває становище помічника судді як суб'єкта адміністративного права, що перебуває на патронатній службі, після набуття ним адміністративної правосуб'єктності для виконання функцій та завдань, адміністративних прав та обов'язків з метою забезпечення прав, свобод та законних інтересів осіб, надання адміністративних послуг та попередження адміністративних правопорушень у сфері здійснення судочинства.*

*Як **висновок,** Законом України «Про державну службу» визначено, що працівник патронатної служби призначається на посаду на строк повноважень особи, працівником патронатної служби якої він призначений. Трудові відносини з працівником патронатної служби припиняються в день припинення повноважень особи, працівником патронатної служби якої він призначений. Акт про звільнення приймається керівником державної служби. Працівник патронатної служби може бути достроково звільнений із посади за ініціативою особи, працівником патронатної служби якої він призначений, або керівника патронатної служби. На працівників патронатної служби поширюється дія законодавства про працю, крім ст. 39-1, 41-43-1, 49-2 Кодексу законів про працю України. Особливості патронатної служби в судах, органах та установах системи правосуддя визначаються законодавством про судоустрій і статус суддів.*

Отже, провідною особливістю адміністративно-правового статусу помічника судді є переведення його до суб'єктів патронатної служби, що призначається суддею для сприяння здійснення правосуддя з виконанням адміністративних повноважень для забезпечення прав, свобод та законних інтересів осіб, надання адміністративних послуг та попередження адміністративних правопорушень у сфері здійснення судочинства.

Адміністративно-правовий статус помічника судді – це особлива правова складова частина, яка розкриває становище помічника судді як суб'єкта адміністративного права, що перебуває на патронатній службі, після набуття помічником судді адміністративної правосуб'єктності для виконання ним функцій та завдань, адміністративних прав та обов'язків із метою забезпечення прав, свобод та законних інтересів осіб, надання адміністративних послуг та попередження адміністративних правопорушень у сфері здійснення судочинства.

***Ключові слова:** адміністративно-правовий статус, обов'язки, помічник судді, права, судочинство, функції.*

Nearly 1,500 civil servants may lose their jobs as a result of judicial reform. Yes, some employees will be able to continue working in the court staff, but on a competitive basis. Assistant judges will not be elected through the competition. The judge submits the application for the appointment of an assistant independently. In connection with the reform of the judiciary, namely the change in the legal nature of the status of assistant judges, the issue of determining their administrative and legal status is quite acute, which requires further research.

© Лісняк (Овсякова) М., 2022

The purpose of the article is to reveal the concept of administrative and legal status of the assistant judge as a special legal component, which reveals the position of the assistant judge as a subject of administrative law.

Realization of the set purpose provides the decision of a number of tasks: 1) disclosure of essence of a category of the administrative-legal status in the context of updating of the current legislation; 2) highlighting the features of the administrative and legal status of the assistant judge.

Scientific novelty. The concept of administrative and legal status of an assistant judge as a special legal component, which reveals the position of an assistant judge as a subject of administrative law in the patronage service, after acquiring administrative legal personality to perform functions and tasks, administrative rights and obligations to ensure the rights, freedoms and legitimate interests of individuals, the provision of administrative services and the prevention of administrative offenses in the field of justice.

In conclusion, the Law of Ukraine "On Civil Service" stipulates that an employee of the patronage service is appointed to a position for the term of office of the person whose employee of the patronage service he is appointed. The employment relationship with the employee of the patronage service is terminated on the day of termination of the powers of the person whose employee of the patronage service he is appointed. The act of dismissal is adopted by the head of the civil service. An employee of the patronage service may be prematurely dismissed on the initiative of the person to whom the employee of the patronage service he is appointed, or the head of the patronage service. Employees of the patronage service are subject to labor legislation, except for Art. 39-1, 41-43-1, 49-2 of the Labor Code of Ukraine. Peculiarities of the patronage service in courts, bodies and institutions of the justice system are determined by the legislation on the judiciary and the status of judges.

Thus, the main feature of the administrative and legal status of the assistant judge is his transfer to the subjects of patronage, appointed by the judge to facilitate the administration of justice with the exercise of administrative powers to ensure the rights, freedoms and legitimate interests of persons, administrative services and prevention administrative offenses in the field of justice.

The administrative and legal status of an assistant judge is a special legal component that reveals the position of an assistant judge as a subject of administrative law in the patronage service, after the assistant judge acquires administrative legal personality to perform his functions and tasks, administrative rights. and responsibilities to ensure the rights, freedoms and legitimate interests of individuals, the provision of administrative services and the prevention of administrative offenses in the field of justice.

Key words: *administrative and legal status, responsibilities, assistant judge, rights, litigation, functions.*

Актуальність проблеми. Майже 1,5 тисячі держслужбовців у сфері судочинства можуть залишитися без роботи внаслідок проведення судової реформи. Так, частина службовців зможе продовжити роботу в апараті суду, але на конкурсній основі. Помічники ж суддів обиратися через конкурс не будуть. Суддя вносить подання на призначення помічника самостійно. На думку експертів, це може створити певні корупційні ризики, тож пропонується обирати помічників на конкурсній основі і визначити їх чітку кількість. Помічники зараз не є держслужбовцями. Судді самі обиратимуть помічників, що не мінімізує корупційні ризики. Прозорий конкурс не відбуватиметься, що є великою проблемою [4].

Таким чином, у зв'язку з реформуванням органів судової влади, а саме зміни юридичної природи статусу помічників суддів, питання визначення їх адміністративно-правового статусу постає досить гостро, що потребує подальших досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У перекладі з латини status означає положення, стан чого-небудь або будь-кого [20]. Енциклопедія визначає статус як правове становище (сукупність прав та обов'язків) фізичної або юридичної особи [22]. Згідно з положеннями правового довідника, статус – це правове становище осіб або організацій, установ тощо; становище індивіда або групи осіб щодо інших індивідів або груп у соціальній системі; встановлене нормами права положення його суб'єктів, сукупність їх прав і обов'язків [9].

Теоретики права розкривають термін «правовий статус» як систему закріплених у нормативно-правових актах і гарантованих державою прав, свобод, обов'язків, відповідальності, згідно з якими індивід як суб'єкт права (тобто як такий, що має правосуб'єктність) координує своє поведінку в суспільстві [19]. У свою чергу, М.А. Бояринцева зазначає, що правовий статус – це соціально допустимі та необхідні можливості особи не лише як індивіда, а як громадянина держави, оскільки вони гарантовані авторитетом держави. Зміст правового статусу загалом визначає межі діяльності громадянина щодо інших осіб, колективів, держави, природи, рамки його активної та пасивної життєдіяльності [2]. А.С. Піголкін вважає, що правовий статус – це визнана Конституцією України або іншими законами сукупність вихідних, невідчужуваних прав і обов'язків людини, а також повноважень державних органів і посадових осіб, які безпосередньо закріплюються за тими чи іншими суб'єктами права [15].

На думку В.М. Карельського, правовий статус як багатоаспектна категорія, по-перше, має загальний, універсальний характер, включає статуси різних суб'єктів правовідносин – держави, суспільства, особи тощо; по-друге, відбиває індивідуальні особливості суб'єктів

і реальне положення їх у системі багатоманітних суспільних відносин; по-третє, не може бути реалізований без обов'язків, що кореспондуються правом, без юридичної відповідальності, у необхідних випадках – без правових гарантій; по-четверте, категорія «правовий статус» визначає права та обов'язки суб'єктів у системному вигляді, що дає змогу здійснити порівняльний аналіз статусів різних суб'єктів для відкриття нових шляхів їх удосконалення [11].

О.М. Михайлов окреслив правовий статус як багатоаспекгну, комплексну, універсальну категорію, що має чітку стабільну структуру та встановлює характер і принципи взаємодії суб'єктів суспільних відносин між собою, а також шляхом визначення прав, обов'язків та гарантій їх реалізації, визначає місце суб'єкта в системі правовідносин [13].

Метою статті є розкриття поняття адміністративно-правового статусу помічника судді як особливої правової складової частини, яка розкриває становище помічника судді як суб'єкта адміністративного права.

Виклад основного матеріалу дослідження. Професор В.Б. Авер'янов наголошував, що слід розрізняти правовий статус у широкому та у вузькому розумінні (співвідношення цілого та частини). Так, компетенція (права і обов'язки) є головною складовою частиною змісту правового статусу кожного органу, яка доповнюється такими важливими елементами, як: завдання, функції, характер взаємозв'язків із іншими органами (як по «вертикалі», так і по «горизонталі»), місце в ієрархічній структурі органів виконавчої влади, порядок вирішення установчих і кадрових питань тощо [1].

Отже, правовий статус – це особлива властивість особи, яка визначає її правове становище в суспільстві та розкриває її основні права та обов'язки.

Поняття адміністративно-правового статусу помічника судді вимагає спеціального підходу. Я.І. Окар-Балаж вказував, що адміністративно-правовий статус, як спеціальний правовий статус, характеризує особу через її права, обов'язки та відповідальність як суб'єкта адміністративного права та забезпечує участь у суспільних відносинах, які виникають у зв'язку із забезпеченням суб'єктами публічної влади прав і свобод фізичних осіб, у взаємодії органів публічної влади з інституціями громадянського суспільства, а також опосередковано у відносинах, які пов'язані у сфері публічного адміністрування об'єктів державної та комунальної власності, інколи – у відносинах, які мають місце у внутрішньоорганізаційній діяльності органів публічної влади [14].

На думку Т.О. Коломоєць, адміністративно-правовий статус – це сукупність суб'єктивних прав і обов'язків, закріплених нормами адміністративного права за певним органом. Обов'язковою ознакою набуття суб'єктом адміністративно-правового статусу є наявність у нього конкретних суб'єктивних прав і обов'язків, що реалізуються у рамках як адміністративних правовідносин, так і поза ними [10].

О.М. Михайлов розкрив статус іншого учасника адміністративного судочинства та визначив, що це особа, яка, з метою вирішення завдань адміністративного судочинства, залучається судом за власної ініціативи або за ініціативи сторін процесу або долучається до процесу за законом, реалізуючи процесуальні права та обов'язки на підставі ухвали суду або в межах визначеної законом компетенції, а в разі порушення встановлених у суді правил або протиправного перешкоджання здійсненню адміністративного судочинства може бути притягнута до юридичної відповідальності [13].

Більш детально природу судової влади досліджує А.А. Іванищук, який стверджував, що адміністративно-правовий статус помічника судді – це сукупність його правосуб'єктності, професійних завдань, зобов'язань і прав щодо допомоги судді та підготовці судових справ до розгляду, виконання інших законних доручень судді та керівника апарату суду в поєднанні з професійними обмеженнями та спеціальною дисциплінарною відповідальністю як державного службовця [8].

Отже, адміністративно-правовий статус – це особлива правова складова частина, яка розкриває становище особи як суб'єкта адміністративного права після набуття адміністративної правосуб'єктності, що надається особі в разі виконання функцій та завдань у конкретних адміністративно-правових відносинах.

Професор В.В. Галунько до складу адміністративно-правового статусу особи відносить такі елементи: публічні суб'єктивні права та юридичні обов'язки; правосуб'єктність особи; адміністративна відповідальність; іноді – дисциплінарна відповідальність посадових осіб публічної адміністрації [4]. Д.В. Мандичев підкреслює, що правовий статус відображає головні особливості органу, його місце в системі державних органів влади, мету, завдання, функції, повноваження, компетенцію, відповідальність [12].

Безпосередньо особливості адміністративно-правового статусу досліджував О.М. Гумін, який під адміністративно-правовим статусом особи розуміє комплекс прав і обов'язків, передбачених нормами адміністративного права. До елементів цього статусу науковець відносить правосуб'єктність, права, обов'язки та юридичну відповідальність. Однак не всі права, закріплені в законодавстві, характеризують адміністративно-правовий статус. До них належать лише ті, що передбачені нормами адміністративного права та реалізуються у взаємовідносинах із органами публічної влади, оскільки адміністративно-правові відносини існують тільки там, де один із суб'єктів є суб'єктом владних повноважень. Так само вчений говорить і про обов'язки. Адміністративно-правовий статус характеризують тільки ті, що обумовлюються виникненням взаємовідносин із органами публічної влади. Для національного законодавства залишається проблемним те, що у нормативно-правових актах йдеться не про права та обов'язки, а про «повноваження» [5].

Враховуючи позиції науковців, до елементів адміністративно-правового статусу помічника судді слід віднести: порядок та підстави набуття адміністративної правосуб'єктності помічника судді, функції та завдання помічника судді, адміністративні права та обов'язки, адміністративно-правові підстави взаємодії помічника судді з правоохоронними органами та адміністративно-правову відповідальність у сфері професійної діяльності помічника судді.

Далі варто визначити нормативні основи правового статусу помічника судді. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 02 червня 2016 р. визначено загальний статус помічника судді та вказує, що кожен суддя має помічника (помічників), статус і умови діяльності якого (яких) визначаються цим Законом та Положенням про помічника судді, затвердженим Радою суддів України. Помічником судді може бути громадянин України, який має вищу юридичну освіту і вільно володіє державною мовою. Помічники суддів Верховного Суду повинні також мати стаж професійної діяльності у сфері права не менше трьох років. Судді самостійно здійснюють добір помічників. Помічник судді призначається на посаду та звільняється з посади керівником апарату відповідного суду за поданням судді. Помічники суддів із питань підготовки справ до розгляду підзвітні лише відповідному судді [18].

Згідно із Законом України «Про державну службу» від 10 грудня 2015 р., до посад патронатної служби належать посади помічників суддів. Особливості патронатної служби в судах, органах та установах системи правосуддя визначаються законодавством про судоустрій і статус суддів. Але в Законі України «Про судоустрій і статус суддів» про це жодного слова. Тому незрозуміло, в якому порядку призначається і звільняється помічник судді, хто в судах є керівником патронатної служби, а також який статус наукового консультанта, який, на відміну від помічника судді, повинен мати науковий ступінь [17].

Законом України «Про державну службу» визначено, що працівник патронатної служби призначається на посаду на строк повноважень особи, працівником патронатної служби якої він призначений. Трудові відносини з працівником патронатної служби припиняються в день припинення повноважень особи, працівником патронатної служби якої він призначений. Акт про звільнення приймається керівником державної служби. Працівник патронатної служби може бути достроково звільнений із посади за ініціативою особи, працівником патронатної служби якої він призначений, або керівника патронатної служби. На працівників патронатної служби поширюється дія законодавства про працю, крім ст. 39-1, 41-43-1, 49-2 Кодексу законів про працю України. Особливості патронатної служби в судах, органах та установах системи правосуддя визначаються законодавством про судоустрій і статус суддів [17].

Отже, провідною особливістю адміністративно-правового статусу помічника судді є переведення його до суб'єктів патронатної служби, що призначається суддею для сприяння здійснення правосуддя з виконанням адміністративних повноважень для забезпечення прав, свобод та законних інтересів осіб, надання адміністративних послуг та попередження адміністративних правопорушень у сфері здійснення судочинства.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Адміністративно-правовий статус помічника судді – це особлива правова складова частина, яка розкриває становище помічника судді як суб'єкта адміністративного права, що перебуває на патронатній службі, після набуття помічником судді адміністративної правосуб'єктності для виконання ним функцій та завдань, адміністративних прав та обов'язків із метою забезпечення прав, свобод та законних інтересів осіб, надання адміністративних послуг та попередження адміністративних правопорушень у сфері здійснення судочинства.

Література:

1. Авер'янов В.Б. Виконавча влада і адміністративне право. Київ : Видавничий Дім «Ін-Юре», 2002. 668 с.
2. Бояринцева М.А. Адміністративно-правовий статус громадянина України : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ, 2005. 213 с.
3. Велика проблема: хто може втратити роботу через судову реформу. *5.ua.* 2017. URL: https://www.5.ua/suspilstvo/velyka-problema-khto-mozhe-vtratyty-robotu-cherez-sudovu-reformu-157136.html. (дата звернення: 16.01.2022).
4. Галунько В.В., Олефір В.І., Гридасов Ю.В. Адміністративне право України : у 2-х т. Херсон : ХМД, 2013. Т. 1. 396 с.
5. Гумін О.М. Адміністративно-правовий статус особи: поняття та структура. *Наше право*. 2014. № 5. С. 32–37.
6. Державна судова адміністрація подала Раді суддів для затвердження проект положення про помічника володаря мантії. *Закон і бізнес.* 2016. URL: http://zib.com.ua/ua/130536-dsau_ mogla_uzalezhniti_pomichnikiv_suddiv_vid_kerivnika_apar.html. (дата звернення: 15.01.2022).
7. Звіт за результатами аналізу нормативного регулювання питань запобігання корупції в системі правосуддя (проект). *Програма USAID*. 2017. URL: http://zib.com.ua/files/Report_Mykola_ Khavronyuk.pdf (дата звернення: 14.01.2022).
8. Іванищук А.А. Адміністративно-правовий статус помічника судді. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2015. Т. 15. С. 328–333.
9. Ковальова Т.В., Коврига Л.П. Тлумачний словник української мови. Х. : Синтекс, 2005. 672 с.
10. Коломоєць Т.О. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2011. 576 с.
11. Карельський В.М., Перевалова В.Д. Теория государства и права : учебник. М. : НОРМА-ИНФА, 2002. 549 с.
12. Мандичев Д.В. Поняття адміністративно-правового статусу органу виконавчої влади. *Право і суспільство.* 2010. № 5. С. 117–121.
13. Михайлов О.М. Правовий статус інших учасників адміністративного судочинства в Україні : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса, 2015. 22 с.
14. Окар-Балаж Я.І. Деякі питання визначення правового статусу особи у адміністративному праві. *Наше право*. 2015. № 2. С. 81–85.
15. Пиголкин А.С. Общая теория права: учебник. М.: Пзд-во МГТУ им. Н.З. Баумана, 1996. 384 с.
16. Положення про помічника судді : Рішення Ради суддів України від 18 травня 2018 р. № 21. *Рада суддів України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr021414-18/ (дата звернення: 14.01.2022).
17. Про державну службу: Закон України від 10 грудня 2015 р. № 889-УШ. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 4. Ст. 43.
18. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02 червня 2016 р. № 1402-УШ. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 31. Ст. 545.
19. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник. Харків: Консум, 2001. 656 с.
20. Сухарев. А.Я. Большой юридический словарь. М. : ИНФРА-М, 2003. 704 с.
21. Чижмарь К.І. Організація та діяльність нотаріату в Україні: загальні засади конституційно-правового статусу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. Вип. 29. С. 119–123.
22. Шемшученко Ю.С. Юридична енциклопедія : в 6 т. Київ : Українська енциклопедія, 2003. Т. 5. 2003. 736 с.

References:

1. Averyanov V.B. Executive power and administrative law. K: In-Jure Publishing House, 2002. 668 p. [in Ukrainian].
2. Boyarintseva M.A. Administrative and legal status of a citizen of Ukraine, dis … Cand. jurid. Science: 12.00.07. Institute of State and Law. V.M. Koretsky NAS of Ukraine. Kyiv, 2005. 213 p. [in Ukrainian].
3. The big problem: who can lose their job due to judicial reform. *5.ua*. 2017. URL: https://www.5.ua/suspilstvo/velyka-problema-khto-mozhe-vtratyty-robotu-cherez-sudovu-formu-157136.html. (application date: 16.01.2022). [in Ukrainian].
4. Galunko V.V., Olefir V.I., Gridasov Y.V. Administrative law of Ukraine : in 2 volumes Kherson : HMD, 2013. T. 1. 396 s. [in Ukrainian].
5. Humin O.M. Administrative and legal status of a person: concept and structure. *Our right*. 2014. № 5. Pp. 32–37. [in Ukrainian].
6. The State Judicial Administration submitted to the Council of Judges for approval a draft regulation on the assistant owner of the mantle. *Law and business.* 2016. URL: http://zib.com.ua/ua/130536-dsau_ mogla_uzalezhniti_pomichnikiv_suddiv_vid_kerivnika_apar.html. (application date: 15.01.2022). [in Ukrainian].
7. Report on the results of the analysis of normative regulation of issues of prevention of corruption in the justice system (draft). *USAID Program*. 2017. URL: http://zib.com.ua/files/Report_Mykola_ Khavronyuk.pdf (access date: 14.01.2022). [in Ukrainian].

8. Ivanishchuk A.A. Administrative and legal status of an assistant judge. Scientific works of the National University "Odesa Law Academy". 2015. T. 15. S. 328–333. [in Ukrainian].
9. Kovaleva T.V., Kovriga L.P. Explanatory dictionary of the Ukrainian language. X . : Sinteks, 2005. 672 p. [in Ukrainian].
10. Kolomoyets T.O. Administrative law of Ukraine. Academic course : textbook. Kyiv: Jurinkom Inter, 2011. 576 p. [in Ukrainian].
11. Karelsky V.M., Perevalova V.D. Theory of state and law: a textbook. M. : NORMA-INFA, 2002. 549 s. [in Ukrainian].
12. Mandichev D.V. The concept of administrative and legal status of the executive body. Law and society. 2010. № 5. Pp. 117–111. [in Ukrainian].
13. Mikhailov O.M. Legal status of other participants in administrative proceedings in Ukraine : author's ref. dis. … cand. jurid. Science : 12.00.07. Nat. University "Odessa. jurid. acad.". Odesa, 2015. 22 p. [in Ukrainian].
14. Okar-Balazh Y.I. Some issues of determining the legal status of a person in administrative law. *Our right.* 2015. № 2. Pp. 81–85. [in Ukrainian].
15. Pigolkin A.C. General theory of law : a textbook. M. : Pzd-vo MSTU im. N.Z. Bauman, 1996. 384 p. [in Ukrainian].
16. Regulations on the Assistant Judge: Decision of the Council of Judges of Ukraine of May 18, 2018. № 21. *Council of Judges of Ukraine*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr021414-18/ (access date: 14.01.2022). [in Ukrainian].
17. On Civil Service: Law of Ukraine of December 10, 2015 № 889-USH. I*nformation of the Verkhovna Rada.* 2016. № 4. Art. 43. [in Ukrainian].
18. On the Judiciary and the Status of Judges: Law of Ukraine of June 2, 2016 № 1402-USH. *Information of the Verkhovna Rada*. 2016. № 31. Art. 545. [in Ukrainian].
19. Skakun O.F. Theory of State and Law : a textbook. Kharkiv : Consum, 2001. 656 p. [in Ukrainian].
20. Sukharev. AND I. Large legal dictionary. M. : INFRA-M, 2003. 704 s. [in Russian].
21. Chizhmar K.I. Organization and activity of notaries in Ukraine: general principles of constitutional and legal status. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University.* 2014. Vip. 29. Pp. 119–123 [in Ukrainian].
22. Shemshuchenko Yu.S. Legal Encyclopedia : in 6 volumes. Kyiv : Ukrainian Encyclopedia, 2003. Vol. 5. 2003. 736 p. [in Ukrainian].

УДК 342.9:5.08
DOI https://doi.org/10.32689/2522-4603.2022.1.10

Олеся МАРЧЕНКО
аспірант кафедри європейського та міжнародного права Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, вул. проспект Гагаріна, 72, м. Дніпро, Україна, 49000
ORCID: 0000-0001-5670-8401

Olesia MARCHENKO
Postgraduate Student at the Department of European and International Law, Oles Honchar Dnipro National University, Gagarin Avenue, 72, Dnipro, Ukraine, 49000
ORCID: 0000-0001-5670-8401

ПОВНОВАЖЕННЯ СУБ'ЄКТІВ ВЛАДНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ ЩОДО ПРИМИРЕННЯ СТОРІН У АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ: ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА ДЕЯКІ ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

POWERS OF SUBJECTS OF POWER OF CONCILIATION REGARDING RECONCILIATION OF THE PARTIES IN ADMINISTRATIVE JUDICIARY: DOMESTIC AND FOREIGN EXPERIENCE

Примирення сторін у адміністративному судочинстві характеризується такими основними особливостями: 1) може бути повним або частковим; 2) відбувається на основі взаємних поступок сторін; 3) пов'язане виключно з правами та обов'язків сторін із можливістю виходу за межі предмета спору, якщо такі умови примирення не порушують прав чи охоронюваних законом інтересів третіх осіб; 4) не може суперечити закону або передбачати вихід за межі компетенції суб'єкта владних повноважень; 5) є підставою для постановлення ухвали про затвердження умов примирення, яка може бути подана для її примусового виконання.

***Метою** статті є розкриття повноваження суб'єктів владних повноважень щодо примирення сторін у адміністративному судочинстві: вітчизняний та зарубіжний досвід правового регулювання та деякі перспективи вдосконалення.*

Реалізація поставленої мети передбачає вирішення низки завдань : 1) розкриття зарубіжного досвіду повноважень суб'єктів владних повноважень щодо примирення сторін у адміністративному судочинстві; 2) виокремити перспективи вдосконалення повноваження суб'єктів владних повноважень щодо примирення сторін у адміністративному судочинстві.

***Наукова новизна.** Висловлюючись щодо напрямів вдосконалення процедур примирення у адміністративному судочинстві, зазначено, що для розширення практики примирення сторін у адміністративному судочинстві мають бути вжиті заходи для усунення деяких стримуючих факторів, серед яких, зокрема, неспроможність суб'єктів владних повноважень досягти примирення через передбачені законодавством про організацію та порядок функціонування суб'єкта владних повноважень правові перешкоди для виконання умов примирення (недостатність повноважень для прийняття владного управлінського рішення, визначеного умовами примирення тощо) та ментальність публічного адміністрування, що не є сприятливою для вироблення суб'єктом владних повноважень разом із приватною взаємоприйнятного для них рішення із взяттям на себе відповідальності за його зміст та належне виконання. Також, не мають допускатись спроби використати процедури примирення всупереч їх призначенню для штучного затягування судового розгляду або зміни складу суду чи інших процесуальних зловживань.*

*Як **висновок**, розмірковуючи над шляхами оптимізації інституційного та правового забезпечення примирення у адміністративному судочинстві на основі позитивного зарубіжного досвіду, слід визначитись щодо доцільності зобов'язання сторін подавати проект судового рішення, щодо якого сторони досягли примирення, повідомляти суд про підстави сподіватись на примирення, а також висловити міркування щодо направлення суддів на навчальний курс, присвячений аспектам посередництва і примирення.*

***Ключові слова:** адміністративне судочинство; примирення сторін у судовому процесі; примирення сторін у адміністративному судочинстві зарубіжних країн; повноваження суб'єктів владних повноважень щодо примирення; професійна підготовка суддів з питань посередництва і примирення.*

Reconciliation of the parties in administrative proceedings is characterized by the following main features: 1) may be complete or partial; 2) occurs on the basis of mutual concessions of the parties; 3) is related exclusively to the rights and obligations of the parties with the possibility to go beyond the subject of the dispute, if such conditions

© Марченко О., 2022

of conciliation do not violate the rights or legally protected interests of third parties; 4) may not contradict the law or provide for going beyond the competence of the subject of power; 5) is the basis for the decision on the approval of the conditions of conciliation, which may be submitted for its enforcement.

The purpose of the article is to reveal the powers of the subjects of power to reconcile the parties in administrative proceedings: domestic and foreign experience in legal regulation and some prospects for improvement.

The realization of this goal involves solving a number of tasks: 1) the disclosure of foreign experience of the powers of the subjects of power to reconcile the parties in administrative proceedings; 2) identify the prospects for improving the powers of the subjects of power to reconcile the parties in administrative proceedings.

Scientific novelty. Speaking about the improvement of conciliation procedures in administrative proceedings, it was noted that to expand the practice of conciliation of the parties in administrative proceedings, measures should be taken to eliminate some restraining factors, including the inability of government officials to achieve reconciliation. organization and functioning of the subject of power legal obstacles to reconciliation (lack of power to make power management decisions determined by the terms of conciliation, etc.) and mentality of public administration, which is not favorable for the development of power by the subject together with private mutually acceptable to them decision with taking responsibility for its content and proper implementation. Also, attempts to use conciliation procedures contrary to their purpose to artificially delay the trial or change the composition of the court or other procedural abuses should not be allowed.

In conclusion, when considering ways to optimize the institutional and legal support of conciliation in administrative proceedings on the basis of positive foreign experience, it is necessary to determine the appropriateness of the parties' obligation to submit a draft court decision on which the parties have reached conciliation. to express opinions on sending judges to a training course on aspects of mediation and conciliation.

Key words: *administrative proceedings; conciliation of the parties in court proceedings; conciliation of the parties in the administrative proceedings of foreign countries; powers of subjects of power to reconcile; professional training of judges on mediation and conciliation.*

Актуальність проблеми. Спрямованість адміністративного судочинства на ефективний захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень у сфері публічно-правових відносин обумовлює необхідність закріплення за сторонами у адміністративному судочинстві права на завершення справи примиренням, оскільки мета адміністративного судочинства найбільш повною мірою досягається нерідко як підсумок мирного врегулювання публічно-правових спорів та впорядкування спірних правовідносин на засадах добровільного узгодження дій та взаєморозуміння. Зважаючи на це, видається цілком обґрунтованим вважати право сторін у адміністративному судочинстві на примирення складовою їх адміністративно-процесуального статусу, яка може мати вирішальне значення для досягнення мети адміністративного судочинства та потребує самостійного та ґрунтовного наукового опрацювання.

Для належного виконання зазначеного завдання першочерговим кроком є дослідження положень законодавства про адміністративне судочинство щодо примирення сторін, після чого необхідно звернутись до наукових праць та матеріалів практики вітчизняних адміністративних судів з відповідних питань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Не менший інтерес для визначення перспектив вдосконалення процедур примирення сторін у адміністративному судочинстві представляє огляд наукових джерел, у яких порушуються питання про ризики та обмеження, що є властивими для цього інструмента адміністративної юстиції та потребують певних регуляторних заходів.

Насамперед, широкою підтримкою користується позиція про неспроможність суб'єктів владних повноважень досягти примирення через передбачені законодавством про організацію та порядок функціонування суб'єкта владних повноважень правові перешкоди для виконання умов примирення, а також з низки суб'єктивних причин.

Зокрема, суддями визнається обмеженість можливостей для використання процедур примирення, у тому числі процедури врегулювання спору за участю судді, у адміністративних правовідносинах, оскільки у суб'єктів владних повноважень може не бути достатньо дискреційних повноважень для прийняття управлінського рішення, визначеного умовами примирення. На підтвердження того, зазначається, що, наприклад, Державна фіскальна служба України не наділена повноваженнями скасувати власне податкове повідомлення-рішення, що перешкоджає процедурі примирення. Навіть якщо сторони дійдуть згоди та домовляться, ухвала про затвердження умов примирення або не буде винесене через те, що умови примирення не можуть суперечити закону або виходити за межі компетенції суб'єкта владних повноважень, або просто не буде виконуватися [7].

Разом з тим, не викликає сумнівів те, що примирення сторін у адміністративному судочинстві може бути досягнуте на основі дискреційних повноважень та диспозитивних адміністративно-правових норм, що забезпечують суб'єктам владних повноважень

свободу дій у визначених межах, у рамках яких можуть перебувати умови примирення.

Подібного бачення дотримується О.М. Михайлов, вказуючи на те, що дійсно, норми, що регулюють правовідносини, у публічно-правовій сфері носять, як правило, імперативний характер, що виключає визначення змісту правовідношення волею сторін, проте й тут існують диспозитивні норми. Тому, на переконання вченого, не вбачається перешкод для досягнення примирення (укладення мирової угоди) у спорі, що виникає з публічних відносин, якщо сторони знайдуть спосіб вирішення спору у встановлених законом рамках, або використають міру дозволеного самостійного визначення змісту спірного правовідношення, яке дозволене законом. Якщо спір між сторонами у справі адміністративної юрисдикції буде анулюваний на умовах, точно визначених імперативними публічними нормами, тут не буде протиріччя сутності інституту примирення (мирової угоди) [8].

Водночас, значна увага вчених приділяється гарантіям проти зловживань під час визначення умов примирення. Не викликає жодних сумнівів правильність позиції О.Д. Сидєільнікова щодо того, що має місце нагальна необхідність вироблення чітких критеріїв, на які має спиратися орган публічної адміністрації при прийнятті рішення щодо врегулювання спору. Так як розширення дискреційних повноважень підвищує ризики неправомірної поведінки суб'єктів владних повноважень, створює загрози вчинення корупційних правопорушень – необхідно виробити певні орієнтири, відповідно до яких має реалізовуватися свобода у цій сфері. Окрім критеріїв законності, раціональності та доцільності, слід проаналізувати й інші можливі стандарти та вимоги, яких мають дотримуватися суб'єкти публічної адміністрації при прийнятті управлінського рішення в межах законного розсуду [1].

Крім того, ймовірність залучення суб'єкта владних повноважень до процедур примирення та успішне їх завершення зменшується психологічними факторами. Серед іншого, вказується на те, що участь суб'єктів владних повноважень у процедурах примирення у адміністративному судочинстві потребує від них проактивний підхід та деякі зміни у ментальності публічного адміністрування, розвиток якого не супроводжувався широким використанням медіативних практик. Успішність процедури примирення із суб'єктом владних повноважень залежить від того, чи вони дійсно прагнуть до вироблення разом із приватною взаємоприйнятного для них рішення [9]. Також, йдеться про те, що публічний службовець нерідко побоюється взяти на себе відповідальність за самостійне прийняття рішення щодо спору (простіше і безпечніше дочекатися рішення суду і посилатися на нього) [7].

Також, висловлюються перестороги щодо використання процедур примирення всупереч їх призначенню для штучного затягування судового розгляду або зміни складу суду.

За спостереженнями суддів сторони використовували інститут врегулювання спору за участю судді, в основному, для процесуальних зловживань, щоб затягнути судовий процес або домогтися заміни судді. В окремих випадках учасники процедури налаштовані не на мирне урегулювання, а переслідують абсолютно інші цілі [7]. Інакше кажучи, вказану процедуру може бути використано стороною (сторонами) з метою заміни судді в разі відсутності підстав для його відводу [11].

Метою статті є розкриття повноваження суб'єктів владних повноважень щодо примирення сторін у адміністративному судочинстві: вітчизняний та зарубіжний досвід правового регулювання та деякі перспективи вдосконалення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Станом на даний момент положеннями законодавства про адміністративне судочинство визначено, що сторони можуть повністю або частково врегулювати спір на підставі взаємних поступок. Примирення сторін може стосуватися лише прав та обов'язків сторін. Сторони можуть примиритися на умовах, які виходять за межі предмета спору, якщо такі умови примирення не порушують прав чи охоронюваних законом інтересів третіх осіб. Умови примирення не можуть суперечити закону або виходити за межі компетенції суб'єкта владних повноважень (ст. 47, ч. 1 ст. 190 КАС України). Натомість узгодження умов примирення, спрямованих на шкоду правам третіх осіб, суперечить завданню адміністративного судочинства та визнається зловживанням процесуальними правами (п. 5 ч. 2 ст. 45 КАС України) [2].

Викладаючи процесуальний порядок примирення сторін у адміністративному судочинстві, законодавство встановлює, що умови примирення сторони викладають у заяві про примирення сторін, яка може бути викладена у формі єдиного документа, підписаного сторонами, або у формі окремих документів: заяви однієї сторони про умови примирення та письмової згоди іншої сторони з умовами примирення (ст. 190 КАС України). Отримання заяву про примирення сторін, суд за клопотанням сторін зупиняє провадження

у справі на час, необхідний їм для примирення (ст. 190, п. 4 ч. 1 ст. 236 КАС України). Роз'яснивши сторонам наслідки примирення, та перевіривши, чи не обмежені представники сторін у праві вчинити відповідні дії й чи є підстави для відмови у затвердженні умов примирення і продовження судового розгляду, суд ухвалою затверджує умови примирення сторін та одночасно закриває провадження у справі (ст. 190, п. 3 ч. 1 ст. 238 КАС України) [2].

Слід також зауважити, що суд сприяє примиренню сторін під час розгляду справи по суті (ч. 5 ст. 194 КАС України). Більше того, сторони можуть примиритися як у будь-який час до закінчення апеляційного провадження (ч. 1 ст. 314), так й у будь-який час до закінчення касаційного розгляду (ч. 1 ст. 348 КАС України) із визнанням нечинним судового рішення, яким закінчено розгляд справи, а також у процесі виконання з особливостями, передбаченими ст. 377 КАС України [2].

Ухвала про затвердження умов примирення є виконавчим документом та має відповідати вимогам до виконавчого документа, встановленим законом, а у разі невиконання ухвали суду про затвердження умов примирення вона може бути подана для її примусового виконання в порядку, визначеному законодавством для виконання судових рішень (ст. 191 КАС України) [2].

Узагальнюючи вищевикладене, зазначимо, примирення сторін у адміністративному судочинстві, з-поміж найбільш значущих аспектів:

– може бути повним або частковим;

– відбувається на основі взаємних поступок сторін;

– пов'язане виключно з правами та обов'язків сторін із можливістю виходу за межі предмета спору, якщо такі умови примирення не порушують прав чи охоронюваних законом інтересів третіх осіб;

– не може суперечити закону або передбачати вихід за межі компетенції суб'єкта владних повноважень;

– є підставою для постановлення ухвали про затвердження умов примирення, яка може бути подана для її примусового виконання.

Огляд зарубіжних нормативно-правових джерел свідчить про те, що відповідно до їх положень діє значною мірою однаковий порядок примирення сторін у адміністративному судочинстві до того, який передбачений вітчизняним законодавством про адміністративне судочинство із деякими неістотними відмінностями.

Наприклад, за компетентним одноособовим суддею або колегією суддів у Німеччині закріплюється повноваження, заслухавши думки сторін, передати справу судді-медіатору, якщо вірогідність досягнення згоди щодо порушених у справі прав та обов'язків сторін видаватиметься високою. При цьому, судовий медіатор не є суддею або членом колегії суддів, уповноважених на вирішення справи. Його діяльність спрямовується на відшукання рішення, що задовольнятиме сторони у справі, збалансує їх інтереси з урахуванням особливостей справи та мінімізує ризик ухилення його невиконання. Обмежень можливості ініціювати врегулювання справи за допомогою судді-медіатора законодавством Німеччини не передбачено, однак на практиці врегулювання справи за допомогою судді-медіатора як процесуальний інструмент найчастіше використовується у адміністративних справах, що виникають у стійких правовідносинах, таких як ті, що пов'язані, наприклад з публічною службою, соціальним забезпеченням, містобудуванням та захистом навколишнього природного середовища. Мирова угода сторін закріплюється судовим рішенням, яке може виступити виконавчим документом для безпосереднього виконання [3].

Майже аналогічним до вищевикладеного є порядок примирення сторін у адміністративних справах, що передбачений процесуальним законодавством Сполученого Королівства. Так, якщо сторони справи досягли примирення та погодили те, яким має бути остаточне судове рішення по суті справи або інше судове рішення, позивач має подати суду документ із викладенням способу вирішення відповідного питання та його стислим правовим і доказовим обґрунтуванням (ст. 17.1 Практичних вказівок 54А – судовий контроль). Також, позивач має подати проект судового рішення, щодо якого сторони досягли примирення, яке містить позначення «за згодою сторін» та підписане сторонами справи, яких це судове рішення стосується, або їх представниками. Узгоджене сторонами судове рішення може передбачати, серед іншого, зупинення або припинення провадження повністю або частково на визначених судовим рішенням умовах; розподіл судових витрат; скасування рішення суб'єкта владних повноважень, вчинення ним певних дій або утримання ним від вчинення певних дій; відшкодування збитків, завданих рішенням, діями чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень; звільнення сторони справи від відповідальності (ч. 3 ст. 40.6 Правил цивільного судочинства Сполученого Королівства). Судові витрати розподіляються за

згодою сторін справи або за вказівкою суду, який утверджує проект судового рішення (ч. 7 ст. 40.6 Правил цивільного судочинства Сполученого Королівства) [4]. При цьому, привертає увагу те, що на сторони справи покладається обов'язок повідомити суд про те, що вони мають підстави сподіватись на примирення, щоб судді та інші працівники суду мали достатньо часу та можливостей для організації судового засідання відповідним чином. Невиконання цього обов'язку може призвести до постановлення судом ухвали про повне або часткове неповернення сторонам судових витрат [5].

Разом з тим, запровадження процедур примирення у адміністративне судочинство Франції не потягло за собою їх масове використання, що пояснюється, насамперед, відсутністю спроб забезпечити відповідне навчання суддів [6].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, розмірковуючи над шляхами оптимізації інституційного та правового забезпечення примирення у адміністративному судочинстві, слід визначитись щодо доцільності зобов'язання сторін подавати проект судового рішення, щодо якого сторони досягли примирення, повідомляти суд про підстави сподіватись на примирення, а також висловити міркування щодо направлення суддів на навчальний курс, присвячений аспектам посередництва і примирення.

Взявши до уваги вищевикладене, маємо підстави підсумувати дослідження питань примирення сторін у адміністративному судочинстві, зазначивши, що для розширення практики примирення сторін у адміністративному судочинстві мають бути вжиті заходи для усунення деяких стримуючих факторів, серед яких, зокрема, неспроможність суб'єктів владних повноважень досягти примирення через передбачені законодавством про організацію та порядок функціонування суб'єкта владних повноважень правові перешкоди для виконання умов примирення (недостатність повноважень для прийняття владного управлінського рішення, визначеного умовами примирення тощо) та ментальність публічного адміністрування, що не є сприятливою для вироблення суб'єктом владних повноважень разом із приватною взаємоприйнятного для них рішення із взяттям на себе відповідальності за його зміст та належне виконання. Також, не мають допускатись спроби використати процедури примирення всупереч їх призначенню для штучного затягування судового розгляду або зміни складу суду чи інших процесуальних зловживань. Розмірковуючи над шляхами оптимізації інституційного та правового забезпечення примирення у адміністративному судочинстві на основі позитивного зарубіжного досвіду, слід визначитись щодо доцільності зобов'язання сторін подавати проект судового рішення, щодо якого сторони досягли примирення, повідомляти суд про підстави сподіватись на примирення, а також висловити міркування щодо направлення суддів на навчальний курс, присвячений аспектам посередництва і примирення.

Література:

1. Сидєльніков О. Д. Інститут примирення сторін в адміністративному судочинстві : автореф. дис. … канд. юрид. наук. Харків, 2017. 21 с.

2. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України. Дата оновлення: 1 січня 2022 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#n9921

3. International Association of Supreme Administrative 3. Jurisdictions. Alternative dispute resolution in administrative matters – Answers from the German Bundesverwaltungsgericht. 2016. URL: https://www.aihja.org/images/users/114/files/Germany_-_Report_2016_Germany-Repor2016.pdf.

4. United Kingdom Civil Procedure Rules of 1998 No. 3132. Status of 28 November 2019. URL: https://www.justice.gov.uk/courts/procedure-rules/civil/rules

5. Judiciary for England and Wales. The Administrative Court Judicial Review Guide 2018. URL: https://www.judiciary.uk/wp-content/uploads/2018/11/Admin_Court_JRG_2018_content_v3_web.pdf.

6. Kavalnė S., Saudargaitė I. Mediation in disputes between public authorities and private parties: comparative aspects. *Jurisprudencija/Jurisprudence*. 2011. 18 (1). p. 251-265.

7. Смокович М. Інститут врегулювання спору за участю судді потребує вдосконалення. *Судово-юридична газета*. 2019. URL: https://sud.ua/ru/news/publication/140687-institut-vregulyuvannya-sporu-za-uchastyu-suddi-potrebuye-vdoskonalennya.

8. Михайлов О.М. Доцільність примирення у справах адміністративної юрисдикції: за і проти. *Правові проблеми зміцнення української державності*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.: у 2 ч. 2011. Ч. 2. С. 77-80.

9. Kiełbowski M., Bartosiak A. Mediation in administrative proceedings. 2017. URL: http://www.codozasady.pl/en/mediation-in-administrative-proceedings/.

10. Красіловська З.В. Становлення інституту ме діації в системі публічного управління: теоретико-правовий аспект : автореф. дис. … канд. наук з держ. управління : 25.00.01. Одеса, 2017. 20 с.

11. Противень С. Примирення сторін vs вирішення справи. Нова роль суду у вирішенні конфліктів. *Інформаційно-аналітичний центр «ЛІГА»*. № 03. 2018. URL: http://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA011179.

References:

1. Sidelnikov O.D. 2017. Institute of conciliation of the parties in administrative proceedings : author's ref. dis. … cand. jurid. science. Kharkiv. 21 p.
2. Code of Administrative Procedure of Ukraine: Law of Ukraine. Date of renovation: January 1, 2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#n9921
3. International Association of Supreme Administrative 3. Jurisdictions. Alternative dispute resolution in administrative matters – Answers from the German Bundesverwaltungsgericht. 2016. URL: https://www.aihja.org/images/users/114/files/Germany_-_Report_2016_Germany-Repor2016.pdf.
4. United Kingdom Civil Procedure Rules of 1998 No. 3132. Status of 28 November 2019. URL: https://www.justice.gov.uk/courts/procedure-rules/civil/rules
5. Judiciary for England and Wales. The Administrative Court Judicial Review Guide 2018. URL: https://www.judiciary.uk/wp-content/uploads/2018/11/Admin_Court_JRG_2018_content_v3_web.pdf.
6. Kavalnė S., Saudargaitė I. 2011. Mediation in disputes between public authorities and private parties: comparative aspects. Jurisprudence. 18 (1). p. 251-265.
7. Smokovych M. 2019. The institute of dispute resolution with the participation of a judge needs to be improved. Judicial and legal newspaper. URL: https://sud.ua/ru/news/publication/140687-institut-vregulyuvannya-sporu-za-uchastyu-suddi-potrebuye-vdoskonalennya.
8. Mikhailov O.M. 2011. The expediency of conciliation in matters of administrative jurisdiction: pros and cons. *Legal problems of strengthening Ukrainian statehood* : materials International. scientific-practical conf.: at 2 p.m. Part 2. Pp. 77–80.
9. Kiełbowski M., Bartosiak A. 2017. Mediation in administrative proceedings. URL: http://www.codozasady.pl/en/mediation-in-administrative-proceedings/.
10. Krasilovskaya Z.V. 2017. Formation of the institute of mediation in the system of public administration: theoretical and legal aspect : author's ref. dis. … cand. Sciences of the state. management : 25.00.01. Odesa, 20 p.
11. Protyven S. Reconciliation of the parties vs. resolution of the case. The new role of the court in resolving conflicts. *LIGA Information and Analytical Center.* № 03. 2018. URL: http://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA011179.

УДК 347.73
DOI https://doi.org/10.32689/2522-4603.2022.1.11

Любов СОРОКІНА
кандидат юридичних наук, доцент кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності,
Навчально-науковий інститут держави і права імені князя Володимира Великого,
Міжрегіональна академія управління персоналом, вул. Фроментівська, 2, Київ, Україна, 03039
ORCID: 0000-0002-0776-1246

Lyubov SOROKINA
Candidate of Legal Sciences, Associate Professor at the Department of Law Enforcement and Anti-corruption Activities, Educational and Scientific Institute of Law named after Prince Vladimir the Great,
Interregional Academy of Personnel Management, Fromentivska str., 2, Kyiv, Ukraine, 03039
ORCID: 0000-0002-0776-1246

ІСТОРИЧНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ

HISTORICAL AND LEGAL FOUNDATIONS OF PENSION PROVISION IN UKRAINE

Побудова демократичної правової системи України в першу чергу передбачає реформування пенсійної системи відповідно до нових викликів, пов'язаних з реформуванням економіки країни. Світова економічна криза змусила провідні світові держави переглянути свою соціальну політику відповідно до справедливого розподілу коштів між різними сферами державного управління. Епоха народовладдя, яка розпочалася з колишніх Радянських республік та продовжує поширюватися по всьому світу, змушує керівництва країн шукати нові оптимальні форми пенсійного забезпечення населення в умовах нестачі коштів. Тому Україна стала однією з перших держав, в якій апробуються нові методи соціального забезпечення населення. Іноді це проходить не зовсім вдало, оскільки перед керівництвом країни стоять багатопланові задачі. Проте зі здійсненням реформування, вибирається новий оптимальний шлях реалізації новітніх методів управління, які стали актуальними у 21 столітті.

Ключові слова: *пенсійне забезпечення, пенсія, державна пенсія, спецпенсія, Конституційний Суд України.*

Building a democratic legal system for Ukraine primarily involves reforming the pension system in line with the new challenges associated with reforming the country's economy. The global economic crisis has forced the world's leading powers to reconsider their social policies in accordance with the fair distribution of funds between different areas of government. The era of democracy, which began in the former Soviet republics and continues to spread around the world, is forcing governments to look for new optimal forms of pension provision in the face of a lack of funds. Therefore, Ukraine became one of the first countries to test new methods of social security. Sometimes this is not entirely successful, because the country's leadership faces multifaceted challenges. However, with the implementation of the reform, a new optimal way of implementing the latest management methods, which have become relevant in the 21st century, is chosen.

Key words: *pension provision, pension, state pension, special pension, Constitutional Court of Ukraine.*

Постановка проблеми. Побудова демократичної правової системи України, в першу чергу, передбачає реформування законодавства, яке б реально гарантувало пенсійне забезпечення громадян України.

Держава через органи соціального забезпечення, зобов'язана забезпечити захист прав і свобод людини і громадянина від протиправних посягань на їх життя, здоров'я, честь, гідність [1]. Реалізація цих прав передбачає справедливе пенсійне забезпечення громадян України [2].

Статистичні дані свідчать, що кількість пенсіонерів в Україні станом на 2021 рік становила: усього – 10 121 624, з них чоловіків – 3 653 755, жінок – 6 467 869, із загальної чисельності пенсіонерів у міській місцевості – 7 056 536, у сільській місцевості – 3 065 088 [3].

Для пенсійного забезпечення пенсіонерів Україна витрачає понад 690 231,3 млн гривень [4].

В Україні на даний момент діє солідарна система пенсійного забезпечення. Поряд з солідарною системою пенсійного забезпечення вже функціонує накопичувальна система пенсійного забезпечення, яка була вперше введена у 2011 році Урядом Президента України Віктора Януковича.

Про її не ефективність і несправедливість свідчить те, що в силу об'єктивних закономірностей відбувається старіння нації, кількість

© Сорокіна Л., 2022

пенсіонерів збільшується і уряди країни не взмозі забезпечити належний рівень пенсійного забезпечення громадян, як в розвинених країнах світу.

Крім того, бракує комплексної, всебічної розробленості теоретичних положень та пропозицій щодо удосконалення справедливого пенсійного забезпечення [5].

У той же час, підвищенню ефективності діяльності органів соцзабезпечення має приділятися значна увага, оскільки пенсіонери – це певна частина громадянського суспільства, які потребують уваги та захисту держави.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми ефективного застосування заходів пенсійного забезпечення досліджували такі науковці як: М. І. Андрієнко, М. О. Васильєва, В. І Василенчука, А. А. Вознюка В. А. Глуховеря, О. М. Ємець, М. С. Загородніков, Я. Г. Лизогуб, В. В. Матвійчук, А. А. Нєбитов, А. М. Орлеан, А. А. Піонтковський, В. М. Підгородинський, О. В. Святун, Є. Д. Скулиш, Є. Ф. Стрекалов, С. С. Чернявський, М. О. Шилін, С. С. Яценко та ін. Наукові праці та монографічні дослідження визначених авторів безперечно мають велике значення для науки.

Метою дослідження є теоретична розробка та впровадження ефективних норм пенсійного забезпечення, які б могли бути впроваджені у практичний напрям.

Основні результати дослідження. Пенсійне система України на сьогодні є недосконалою, оскільки не може забезпечити справедливий розподіл коштів. Реформи, які проводились у цьому напрямку в цілому були недосконалими та потребують подальшого переосмислення.

Історія розвитку пенсійного забезпечення в Україні бере початок з системи пенсійного забезпечення Радянського Союзу, який заклав основні засади пенсійної системи, яка діє в Україні досьогодні.

Радянська система пенсійного забезпечення бере свій початок із Жовтневої революції 1917 року. Усі фінансові ресурси та повноваження було централізовано та жорстко регламентовано. Пенсійні каси ліквідовані, сформувалися нові пріоритети пенсійного забезпечення, а саме забезпечення трудящих, що втратили працездатність, передусім інвалідів війни та праці. Основою пенсійного забезпечення стали соціальне походження і майновий стан, заслуги перед революцією, політична діяльність та посади партійно-радянської номенклатури [6].

За основу своєї пенсійної системи Радянський Союз взяв пенсійну систему Німеччини часів канцлера Отто фон Бісмарка. У середньостатистичній німецькій родині кінця XIX ст. чоловік був на п’ять років старшим за дружину. Щоб забезпечити їм одночасний вихід на пенсію, встановили пенсійний вік із такою різницею.

Німеччина була першою країною в світі, яка запровадила державну систему соціального страхування у 1889 році. Основний принцип тієї системи зберігся до цього часу. Це своєрідний «пакт поколінь»: ті, хто працює, утримують тих, що вийшов на пенсію, відраховуючи певний відсоток своєї щомісячної зарплати до державного пенсійного фонду.

Пенсійне забезпечення на старість в Радянському Союзі було запроваджене 15 квітня 1929 року. Доти пенсію мали тільки викладачі вищих навчальних закладів [7]. Тепер же її могли отримувати ще робітники текстильної та провідних галузей важкої промисловості й транспорту.

Робітників решти галузей народного господарства пенсійне забезпечення охопило лише 1932-го. А через чотири роки право на пенсії дістали й службовці [8].

У 1956 року Верховною Радою СРСР ухвалено **Закон «Про державні пенсії»**, який врегульовував розміри пенсій за віком [8]. Цим законом встановлено єдину систему пенсійного забезпечення робітників і службовців, відокремлено систему пенсійного забезпечення і соціального страхування [9].

До 1964 року пенсійне забезпечення селян покладалося на колгоспи, проте вони часто намагалися обмежуватися фізичною допомогою (по господарству) та натуральним розрахунком. 1964 року ухвалено Закон СРСР «Про пенсії і допомогу членам колгоспів», який передбачав вихід на пенсію для чоловіків у 65 років і жінок у 60 років [10].

Створення всеохоплюючої загальної пенсійної системи у СРСР завершено ухваленням Закону СРСР «Про пенсійне забезпечення громадян у СРСР» від 15 травня 1990 року [11]. Дана система характеризувалась поєднанням принципів соціального страхування і соціальної допомоги, а пенсійна система була остаточно відокремлена від держбюджету. Наступним важливим кроком стало створення у грудні 1990 року Українського республіканського відділення пенсійного фонду СРСР, який у січні 1992 року перетворено на Пенсійний фонд України [12]. Отже цей Пенсійний фонд став джерелом фінансування пенсій, який формувався з коштів, що відраховувалися підприємствами і організаціями, а також страховими внесками громадян.

Після здобуття Україною незалежності, 5 листопада 1991 року Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про пенсійне забезпечення» [13], який став основним законом, який врегульовував пенсійне забезпечення громадян України. Цей закон, зокрема, встановив систему державних пенсій таких як:

а) трудові пенсії:

за віком;

по інвалідності;

в разі втрати годувальника;

за вислугу років;

б) соціальні пенсії.

Положення Закону про соціальні пенсії згодом було виключено на підставі Закону України від 31 травня 2005 року № 2603-IV «Про внесення змін до деяких законів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам» [14].

Одночасно Закон України «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам», який прийнятий Верховною Радою України 18 травня 2004 року [15], визначив правові засади надання державної соціальної допомоги особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам, а також надання державної соціальної допомоги на догляд особам, які досягли віку 63 років та не мають права на пенсію відповідно до чинного законодавства.

В подальшому, з прийняттям 9 липня 2003 року законів України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» і «Про недержавне пенсійне забезпечення» з 2004 року розпочато впровадження пенсійної реформи, сутність якої полягає в переході до трирівневої пенсійної системи [16]:

Перший рівень – солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, що базується на засадах солідарності і субсидування та здійснення виплати пенсій і надання соціальних послуг за рахунок коштів Пенсійного фонду на умовах та в порядку, передбачених цим Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

Другий рівень – накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, що базується на засадах накопичення коштів застрахованих осіб у Накопичувальному фонді або у відповідних недержавних пенсійних фондах – суб'єктах другого рівня системи пенсійного забезпечення та здійснення фінансування витрат на оплату договорів страхування довічних пенсій і одноразових виплат на умовах та в порядку, передбачених законом.

Третій рівень – система недержавного пенсійного забезпечення, що базується на засадах добровільної участі громадян, роботодавців та їх об'єднань у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання громадянами пенсійних виплат на умовах та в порядку, передбачених законодавством про недержавне пенсійне забезпечення.

Надалі, 2 листопада 2004 року Конституційний Суд України прийняв рішення № 15-рп/2004 у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) [17].

У своєму рішенні Конституційний Суд України закріпив положення про те, що верховенство права, будучи одним з основних принципів демократичного суспільства, передбачає судовий контроль над втручанням у право кожної людини на свободу.

А 6 липня 2005 року Верховною Радою України був ухвалений Кодекс адміністративного судочинства України, яким було запроваджено процедуру розгляду спорів з суб'єктами владних повноважень [18].

Саме в той період з'явилася відносно нова для того періоду часу така категорія спорів як спори пенсіонерів з Пенсійним фондом України.

Отже, почалася хаотизація судової системи, на яку був покладений тягар вирішення будь-якого спору в державі.

7 липня 2010 року Верховна Рада України прийняла Закон України № 2453-VI «Про судоустрій і статус суддів». Цей Закон був прийнятий замість старих законів від 7 лютого 2002 року № 3018-III «Про судоустрій» та від 15 грудня 1992 року № 2862-XII «Про статус суддів» [19].

Відповідно до нового закону робота суддів суворо регламентувалась. З'явилися вищі органи суддівського самоврядування та органи нагляду за діяльність суддів, такі як Вища кваліфікаційна комісія суддів України та Вища рада юстиції. Уряд, приймаючи судову реформу, намагався стримати хаотизацію судової системи та впорядкувати її діяльність на противагу тим викликам, які виникали перед суддями.

Проте реформа пенсійної системи та судової системи України на цьому не завершилась.

8 липня 2011 року Верховна Рада України прийняла в цілому Закон України № 3668-VI «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» [20].

Цим Законом уведено II рівень пенсійної системи (накопичувальна пенсійна система (фонд), яка полягає в перерахуванні страхових внесків до індивідуального накопичувального пенсійного рахунку особи).

Унесено низку змін до 22 законодавчих актів, у тому числі Законів України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [21], «Про пенсійне забезпечення» [22], «Про недержавне пенсійне забезпечення» [23], «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам» [24], «Про прокуратуру» [25], «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» [26], «Про державну службу» [27], «Про наукову і науково-технічну діяльність», [28] «Про службу в органах місцевого самоврядування» [29], «Про статус народного депутата України», [30] «Про судоустрій і статус суддів».

Цим Законом пенсійний вік для жінок підвищено до 60 років, страховий стаж підвищено до 30 років для жінок і до 35 – для чоловіків. Пенсійний вік чоловіків-держслужбовців підвищено до 62 років. Установлено максимальний розмір пенсії на рівні 10 прожиткових мінімумів для осіб, які втратили працездатність. Також цей Закон зменшував з 90% до 80% заробітну плату для нарахування пенсій для держслужбовців.

При цьому серед новацій Закону № 3668-VI було створення приватних пенсійних фондів.

Закон набрав чинності з 1 жовтня 2011 року.

Основною причиною проведеної пенсійної реформи став дефіцит Пенсійного фонду та значне старіння населення.

Серед негативних наслідків пенсійної реформи 2011 року можна виділити, зокрема, наступне: працюючим пенсіонерам зменшили пенсії; реальний дефіцит бюджету Пенсійного фонду 2012 року збільшився; збільшилася залежність Пенсійного фонду від держбюджету; внаслідок збільшення пенсійного віку до пенсії доживає менше громадян; почастішали судові спори Пенсійного фонду з пенсіонерами про перерахунок пенсій; в Україні одні з найвищих соціальних відрахувань у світі.

Тобто пенсійна реформа 2011 року була спрямована на зміну фінансової системи держави в бік накопичувальної системи та приватних пенсійних фондів.

Після народних **хвилювань** в державі у 2014 році, одними з перших реформ, що провів новий Уряд у кінці 2015 року та у 2016 році, було скасування перерахунку спецпенсій.

Перерахунок **спецпенсій** був скасований таким категоріям громадян, як державні службовці, прокурори, судді. Спеціальні закони «Про державну службу» 1993 року, «Про прокуратуру» 1991 року, «Про судоустрій і статус суддів» 2010 року були скасовані практично в повному обсязі окрім окремих положень. Замість цих законів Верховна Рада України ухвалила нові закони про держслужбу, про прокуратуру, про судоустрій і статус суддів, якими спецпенсії для цих категорій населення були скасовані.

При цьому, щодо суддівського довічного грошового утримання були визнані неконституційними положення пункту 5 розділу III «Прикінцеві положення» Закону України **«Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення»** від 2 березня 2015 року № 213-VIII в частині скасування з 1 червня 2015 року норм щодо призначення щомісячного довічного грошового утримання відповідно до Закону України **«Про судоустрій і статус суддів» [31].**

Щодо спецпенсій прокурорів та держслужбовців, то дане питання Конституційним Судом України наразі так і не вирішено.

Фактично із скасуванням спецпенсій в державі, відбулося руйнування матриці солідарної пенсійної системи, яка була успадкована від Радянського Союзу.

Закон «Про судоустрій і статус суддів» викладений у новій редакції Законом України від 12 лютого 2015 року № 192-VIII «Про забезпечення права на справедливий суд» [32].

Основні новації нової редакції Закону «Про судоустрій і статус суддів», що набрав чинності 29 березня 2015 року, передбачали:

створення апеляційних округів загальних судів;

обов'язок суддів звертатися з повідомленням про випадки неправомірного втручання в їх діяльність;

періодичну підготовку суддів у Національній школі суддів України;

моніторинг відповідності рівня життя судді наявному у нього та членів його сім'ї майну і одержаним ними доходам;

зміну порядку зайняття посади судді;

конкурсний порядок призначення суддів на адміністративні посади;

ведення суддівського досьє;

введення кваліфікаційного оцінювання суддів, нові положення щодо підготовки суддів та їх регулярного оцінювання;

розширення підстав і заходів дисциплінарної відповідальності суддів;

збільшення і зміну складу Вищої кваліфікаційної комісії суддів України;

дещо посилене суддівське самоврядування та ін.

Відзначено, що Закон «дещо збільшує вплив Президента України на судову систему»

Із 11 жовтня 2017 року набула чинності наступна пенсійна реформа у зв'язку з прийняттям Верховною Радою України Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій» від 03.10.2017 № 2148-VIII [33].

Даним Законом були внесені зміни до наступних законодавчих актів:

Закон України «Про пенсійне забезпечення»;

Закон України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи»;

Закон України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб»;

Закон України «Про нотаріат»;

Закон України «Про державну службу» 1993 року;

Закон України «Про судову експертизу»;

Закон України «Про збір на обов'язкове державне пенсійне страхування»;

Закон України «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів»;

Закон України «Про Національний банк України»;

Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття»;

Закон України «Про пенсії за особливі заслуги перед Україною»;

Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми»;

Закон України «Про службу в органах місцевого самоврядування»;

Закон України «Про статус народного депутата України»;

Закон України «Про дипломатичну службу»;

Закон України «Про індексацію грошових доходів населення»;

Закон України «Про фермерське господарство»;

Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення»;

Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»;

Закон України «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам»;

Закон України «Про підвищення престижності шахтарської праці»;

Закон України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування»;

Закон України «Про зайнятість населення»;

Закон України «Про Кабінет Міністрів України»;

Закон України «Про запобігання фінансової катастрофи та створення передумов для економічного зростання в Україні»;

Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування»;

Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність»;

Закон України від 6 грудня 2016 року № 1774-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України»;

Положення про помічника-консультанта народного депутата України, затвердженого Постановою Верховної Ради України від 13 жовтня 1995 року.

Пенсійна реформа 2017 передбачала: осучаснення розмірів пенсій, призначених в минулі роки або їх фактична індексація в ручному порядку, оскільки положення пенсійних законів України, якими передбачалася індексація пенсій, фактично на місцях органами Пенсійного фонду не виконувалися. Одночасно заходи Уряду були спрямовані на подальшу реорганізацію солідарної пенсійної системи країни та впровадження приватних пенсійних фондів.

Окрім того, запроваджено низку заходів у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування, стосовно збору та обліку єдиного внеску, соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, від нещасного випадку на виробництві та професійних захворювань, на випадок безробіття, а також у сфері зайнятості населення.

Вказана пенсійна реформа була закономірним продовженням пенсійних реформ попередніх років і була спрямована на відхід держави від солідарної системи пенсійного забезпечення.

Наступний етап пенсійної реформи відбувся у лютому 2022 року.

Зокрема, 15 лютого 2022 року Верховна Рада України прийняла наступний Закон № 2040-IX щодо пенсійної реформи в Україні, який називається «Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення пенсійного законодавства» [34].

Цим Законом вносилися зміни до наступних нормативно-правових актів:

Закон України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи»;

Закон України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб»;

Закон України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні»;

Закон України «Про індексацію грошових доходів населення»;

Законі України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»;

Закон України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування»;

Закон України «Про зайнятість населення».

Цей Закон уніфікував підвищення пенсій чорнобильцям, військовослужбовцям, іншим пенсіонерам відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». Також цей Закон унормував достроковий вихід на пенсію тим громадянам, які не досягли пенсійного віку і трудовий договір яких розірвано у зв'язку з реорганізацією підприємства та змінами умов праці. Також цей Закон встановив виплату індексації пенсій відповідно до статті 42 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

Наступним кроком зміни пенсійної системи України було те, що 27 грудня 2019 року у Верховній Раді України зареєстрований проект Закону № 2683 «Про загальнообов'язкове накопичувальне пенсійне забезпечення». [35]

Автори законопроекту народні депутати України: Третьякова Галина Миколаївна (IX скликання), Струневич Вадим Олегович (IX скликання), Гривко Сергій Дмитрович (IX скликання), Халімон Павло Віталійович (IX скликання). Цим законопроектом пропонується введення на території України обов'язкової системи накопичувальних пенсії.

Зокрема, відповідно до положень цього проекту Закону в Україні створюється Пенсійне казначейство. Кошти та майно, призначені для забезпечення функціонування Пенсійного казначейства, не є коштами та майном учасників системи. Джерелами формування бюджету Ради Пенсійного казначейства та Адміністративного офісу є пенсійні активи учасників системи в межах визначеного розміру. Пенсійному казначейству забороняється запевняти чи гарантувати зростання доходів учасників системи.

Одночасно у комітет Верховної Ради України подано законопроект про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та деяких законів України щодо діяльності Верховного Суду та органів суддівського врядування.

Президентський законопроект № 3711 щодо діяльності Верховного суду та органів суддівського врядування передбачає приведення положень законодавства у відповідність із рішеннями Конституційного Суду України.

Висновки.

Отже, аналізуючи законодавчі та нормативні акти та зміни до них про пенсійне забезпечення громадян України, можливо зробити висновок про те, що держава все більше рухається в бік приватних пенсійних фондів.

Хоча світова практика свідчить про те, що солідарна пенсійна система себе виправдала, і поряд з приватними пенсійними фондами обов'язково повинні існувати державне пенсійне забезпечення.

Усі демократичні країни світу, починаючи від Сполучених Штатів Америки до Європейського Союзу мають в своїй системі державне пенсійне забезпечення, оскільки приватні пенсії – це досить ризикований проект, запровадження якого може зруйнувати усю фінансову систему країни.

Ще ні одна країна світу повністю не переходила на пенсійну систему приватних пенсійних фондів. І мабуть в Україні станеться апробація цього напряму розвитку економіки. А чи вдало це буде, покаже час.

Оскільки поряд з реформою пенсійної системи України відбувалося реформування судової системи, то судова система повністю прийняла на себе виклики епохи оновлення. А отже, закономірним етапом розвитку державотворення в Україні буде повернення до солідарної пенсійної системи, яка повністю себе виправдала. А судова система в свою чергу реформувалася відповідно до епохи народовладдя, яке було запроваджено в Україні ще 2004 року.

Таким чином, історико-правовий розвиток пенсійної системи має свої закономірності, є тісно взаємопов'язаним з іншими правовими та економічними системами країни та залежить від об'єктивних обставин реального світу. Система державотворення країни будується за певними правилами і всі її елементи є тісно зв'язаними між собою. Втручання в один з елементів тягне за собою зміну всієї системи. Проте нові виклики, які постали перед людством починаючи зі світової фінансової кризи 2008 року, повністю виправдали необхідність реформ, які проводилися в Україні. В даному разі Україна стала полем для випробовування новітніх методів управління. Можливо не всі з цих методів були вдалими, проте в кінцевому етапі були виявлені об'єктивні процеси розвитку країни, які не завжди залежать від волевиявлення однієї людини.

Література:

1. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року.
2. Закон України від 5 листопада 1991 року № 1788-XII «Про пенсійне забезпечення».
3. Закон України від 9 липня 2003 року № 1058-IV «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»
4. Державна служба статистики України: Соціальний захист населення України у 2020 році. *Статистичний збірник.* URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/07/zb_szn_2020.pdf
5. Сокоринський Ю.В. Розвиток правового регулювання пенсійного забезпечення на українських землях у складі Союзу Радянських Соціалістичних Республік (1917–1991 роки). Теорія та історія держави і права: історія політичних і правових учень. 2016. URL: http://www.nvppp.in.ua/vip/2016/2/tom_4/3.pdf
6. Закон України від 31 травня 2005 року № 2603-IV «Про внесення змін до деяких законів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам».
7. Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».
8. Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення».
9. Закон України «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам».
10. Закон України від 8 липня 2011 року № 3668-VI «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи».
11. Проект Закону № 2683 «Про загальнообов'язкове накопичувальне пенсійне забезпечення».
12. Закон України від 15 лютого 2022 року № 2040-IX «Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення пенсійного законодавства».

References:

1. Konstytutsiya Ukrayiny, pryynyata na p'yatiy sesiyi Verkhovnoyi Rady Ukrayiny 28 chervnya 1996 roku [The Constitution of Ukraine, adopted at the fifth session of the Verkhovna Rada of Ukraine on June 28, 1996] [in Ukrainian].
2. Zakon Ukrayiny vid 5 lystopada 1991 roku № 1788-XII "Pro pensiyne zabezpechennya" [Law of Ukraine dated November 5, 1991 No. 1788-XII "On pension provision"] [in Ukrainian].
3. Zakon Ukrayiny vid 9 lypnya 2003 roku № 1058-IV "Pro zahal'noobovyazkove derzhavne pensiyne strakhuvannya" [Law of Ukraine dated July 9, 2003 No. 1058-IV "On mandatory state pension insurance"] [in Ukrainian].
4. State Statistics Service of Ukraine: Social protection of the population of Ukraine in 2020. Statistical collection. Retrieved from: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/07/zb_szn_2020.pdf
5. Sokorynsky Yu.V. (2016). Rozvytok pravovoho rehuliuvannia pensiinoho zabezpechennia na ukrainskykh zemliakh u skladi Soiuzu Radianskykh Sotsialistychnykh Respublik (1917–1991 roky). Teoriia ta istoriia derzhavy i prava: istoriia politychnykh i pravovykh uchen. [Development of legal regulation of pension provision on Ukrainian lands as a part of the Union of Soviet Socialist Republics (1917–1991). Theory and history of state and law: the history of political and legal doctrines]. URL: http://www.nvppp.in.ua/vip/2016/2/tom_4/3.pdf
6. Zakon Ukrayiny vid 31 travnya 2005 roku № 2603-IV "Pro vnesennya zmin do deyakykh zakoniv Ukrayiny u zv'yazku z pryynyattyam Zakonu Ukrayiny "Pro derzhavnu sotsial'nu dopomohu osobam, yaki ne mayut' prava na pensiyu, ta invalidam" [Law of Ukraine dated May 31, 2005 No. 2603-IV "On Amendments to Certain Laws of Ukraine in Connection with the Adoption of the Law of Ukraine "On State Social Assistance to Persons Ineligible for Pensions and the Disabled"] [in Ukrainian].
7. Zakon Ukrayiny vid 23 veresnya 1999 roku № 1105-XIV "Pro zahal'noobov'yazkove derzhavne sotsial'ne strakhuvannya" [Law of Ukraine dated September 23, 1999 No. 1105-XIV "On mandatory state social insurance"] [in Ukrainian].
8. Zakon Ukrayiny vid 9 lypnya 2003 roku № 1057-IV "Pro nederzhavne pensiyne zabezpechennya" [Law of Ukraine dated July 9, 2003 No. 1057-IV "On non-state pension provision"] [in Ukrainian].
9. Zakon Ukrayiny vid 18 travnya 2004 roku № 1727-IV "Pro derzhavnu sotsial'nu dopomohu osobam, yaki ne mayut' prava na pensiyu, ta invalidam" [Law of Ukraine dated May 18, 2004 No. 1727-IV "On state social assistance to persons who do not have the right to a pension and the disabled"] [in Ukrainian].
10. Zakon Ukrayiny vid 8 lypnya 2011 roku № 3668-VI "Pro zakhody shchodo zakonodavchoho zabezpechennya reformuvannya pensiynoyi systemy" [Law of Ukraine dated July 8, 2011 No. 3668-VI "On measures to ensure legislative support for reforming the pension system"] [in Ukrainian].
11. Proekt Zakonu № 2683 "Pro zahal'noobov'yazkove nakopychuval'ne pensiyne zabezpechennya" [Draft Law No. 2683 "On mandatory cumulative pension provision"] [in Ukrainian].
12. Zakon Ukrayiny vid 15 lyutoho 2022 roku № 2040-IX "Pro vnesennya zmin do deyakykh zakoniv Ukrayiny shchodo vdoskonalennya pensiynoho zakonodavstva" [Law of Ukraine of February 15, 2022 № 2040-IX "On Amendments to Certain Laws of Ukraine on Improving Pension Legislation"] [in Ukrainian].

НОТАТКИ

Наукове видання

НАУКОВІ ПРАЦІ МІЖРЕГІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

Випуск 1 (61), 2022

Засновано 2001 року
Видання виходить 6 разів на рік

Коректор *В. В. Ізак*
Комп'ютерне верстання *Ю. С. Семенченко*

Підписано до друку 27.05.2022 р.
Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 9,53.
Наклад 100 прим.

Надруковано: Видавничий дім "Гельветика"
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (048) 709 38 69, +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.